

EFAD

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

KARAMANOĞLU MEHMETBEY UNIVERSITY
JOURNAL OF LITERATURE FACULTY

1
CİLT

VOLUME ■

1
SAYI

ISSUE ■

ARALIK - DECEMBER 2018

ISSN:

E-ISSN: ■

EFAD

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

KARAMANOĞLU MEHMETBEY UNIVERSITY
JOURNAL OF LITERATURE FACULTY

CİLT/ VOLUME: 1

SAYI/ ISSUE: 1

ISSN:

E-ISSN:

ARALIK / DECEMBER 2018

KARAMAN

EFAD

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

KARAMANOĞLU MEHMETBEY UNIVERSITY JOURNAL OF LITERATURE FACULTY

ISSN:

E- ISSN:

Cilt/Volume 1 • Sayı/Issue 1 • Aralık/ December 2018

Sahibi / Owner

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Adına
Owner on Behalf of the Karamanoglu Mehmetbey University
Prof. Dr. Mehmet AKGÜL

Editör / Editor

Prof. Dr. Hüseyin MUŞMAL

Editör Yardımcıları / Editorial Assistants

Doç. Dr. Alaattin UCA
Dr. Öğr. Üyesi Orhan OĞUZ

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mehmet MERCAN	Doç. Dr. İdris Nebi UYSAL
Prof. Dr. Mustafa AYDIN	Doç. Dr. İsmail GÜLLÜ
Prof. Dr. Oya AÇIKALIN RASHEM	Doç. Dr. Mehmet KURT
Prof. Dr. Turan KARATAŞ	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Hamdi CAN
Doç. Dr. Ahmet ÖZALP	Dr. Öğr. Üyesi Ercan AŞKIN
Doç. Dr. Ayten ATAY	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇAKIR
Doç. Dr. Bülent KIRMIZI	Dr. Öğr. Üyesi Selin TEKELİ
Doç. Dr. Emre Arda ERDENK	

Sekretarya/Secretariat

Arş. Gör. İsmail AKKAŞ

Yayın Müdürü / Publishing Manager

Halil GEÇİT

Mizanpaj / Layout

Arş. Gör. İsmail AKKAŞ

İletişim / Contact

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yunus Emre Yerleşkesi 70200

Karaman/Türkiye Telefon: +90 338 226 2141 Fax: +90 338 226 2139

E-mail: efad@kmu.edu.tr Web Adresleri: <http://dergipark.gov.tr/efad> - <http://kmu.edu.tr/efad/tr>

EFAD

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

KARAMANOĞLU MEHMETBEY UNIVERSITY JOURNAL OF LITERATURE FACULTY

ISSN:

E- ISSN:

Cilt/Volume 1 • Sayı/Issue 1 • Aralık/ December 2018

Yayın Danışma Kurulu / Scientific Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI (Necmettin Erbakan Üniversitesi)	Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet SARI (Atatürk Üniversitesi)	Prof. Dr. Necmi UYANIK (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet YİĞİT (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)	Prof. Dr. Nergis BİRAY (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Zeki ÜNAL (Bursa Teknik Üniversitesi)	Prof. Dr. Özdemir KOÇAK (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Alaattin AKÖZ (Selçuk Üniversitesi)	Prof. Dr. Sinan GÖNEN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali AÇIKEL (Gaziosmanpaşa Üniversitesi)	Prof. Dr. Tahir BALCI (Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Aylin GÖRGÜN BARAN (Hacettepe Üniversitesi)	Prof. Dr. Türkan ERDOĞAN (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Bayram ÜREKLİ (Selçuk Üniversitesi)	Prof. Dr. Ufuk Deniz AŞCI (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Besim ÖZCAN (Atatürk Üniversitesi)	Prof. Dr. Yüksel ÇELİK (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilal KUŞPINAR (Necmettin Erbakan Üniversitesi)	Doç. Dr. Adem ÖGER (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Cevat BAŞARAN (Atatürk Üniversitesi)	Doç. Dr. Erdiç YÜCEL (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ercan OKTAY (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)	Doç. Dr. Hasan YILMAZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun ATA (Selçuk Üniversitesi)	Doç. Dr. İbrahim KUNT (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Fikret KARAPINAR (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)	Doç. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Giray FİDAN (Gazi Üniversitesi)	Doç. Dr. Mehmet Hilmi DEMİR (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacı Ömer KARPUZ (İstanbul Kültür Üniversitesi)	Doç. Dr. Mehmet TEKOC AK (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Hanifi VURAL (Gaziosmanpaşa Üniversitesi)	Doç. Dr. Osman DOĞANAY (Aksaray Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan BOYNUKARA (Trakya Üniversitesi)	Doç. Dr. Özgür Kasım AYDEMİR (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Hikmet KORAŞ (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)	Doç. Dr. Recep DURGUN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan ÇAPÇIOĞLU (Ankara Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Çağatay BENHÜR (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmet ÜZEN (Çankırı Karatekin Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Feyza Betül KÖSE (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Jülide AKYÜZ ORAT (Ankara Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Hayati ÖNCEL (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan DEMİRAYAK (Atatürk Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Nurullah YILMAZ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahmut Hakkı AKIN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Sinan TAŞDELEN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA (Karadeniz Teknik Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Veysel ŞAHİN (Fırat Üniversitesi)

Cilt/Volume 1 • Sayı/Issue 1 • Aralık/ December 2018

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Prof. Dr. Ali TEMİZEL (<i>Selçuk Üniversitesi</i>)	Dr. Öğr. Üyesi Fadimana FİDAN (<i>Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi</i>)
Prof. Dr. Hacı Ömer KARPUZ (<i>İstanbul Kültür Üniversitesi</i>)	Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZDEMİR (<i>Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi</i>)
Prof. Dr. Hüseyin MUŞMAL (<i>Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi</i>)	Dr. Öğr. Üyesi Mert ÖKSÜZ (<i>Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi</i>)
Prof. Dr. Mehmet MERCAN (<i>Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi</i>)	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih ELMAS (<i>Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi</i>)
Doç. Dr. Alaattin UCA (<i>Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi</i>)	Dr. Öğr. Üyesi Orhan OĞUZ (<i>Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi</i>)
Doç. Dr. Bülent KIRMIZI (<i>Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi</i>)	Dr. Öğr. Üyesi Süleyman UZKUÇ (<i>Selçuk Üniversitesi</i>)
Doç. Dr. İbrahim KUNT (<i>Selçuk Üniversitesi</i>)	Dr. Öğr. Üyesi Uğur KURTARAN (<i>Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi</i>)
Doç. Dr. Münire Kevser BAŞ (<i>Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi</i>)	Dr. Öğr. Üyesi Veysel ŞAHİN (<i>Fırat Üniversitesi</i>)
Doç. Dr. Özgür Kasım AYDEMİR (<i>Pamukkale Üniversitesi</i>)	Dr. Bahattin UZUNLAR (<i>Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi</i>)
Dr. Öğr. Üyesi Ebru ÖZGÜN (<i>Anadolu Üniversitesi</i>)	

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (EFAD) yılda bir cilt ve iki sayı olarak (Haziran ve Aralık) yayımlanan, *çift-körleme hakemlik süreci* yürüten *Ulusal* akademik bir dergidir. Dergide yayınlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazarlarına ait olup Fakültemizin kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır. Yazılar yayıncı kuruluştan izin alınmadan kısmen veya tamamen bir başka yerde yayınlanamaz.

Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Literature Faculty (EFAD) is a national academic journal that publishes a volume and two issues per year (June and December). All kinds of content responsibility of the articles published in the journal belong to the authors and do not reflect the institutional view of our faculty. Manuscripts may not be published partially or completely elsewhere without the permission of the publisher.

Dergimizin Yayın ve Yazım İlkelerine, Dergi web sitesinde “Yayın ve Yazım Kuralları” kısmından ulaşabilirsiniz.

Cilt/Volume 1 • Sayı/Issue 1 • Aralık/ December 2018

Takdim

Değerli Okurlar,

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi ailesi olarak üniversitemiz bünyesinde bilimsel yayın yapan dergilerimize Edebiyat Fakültesi Dergisini (EFAD) de katmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Bilindiği gibi üniversitelerin gayelerinden biri de bilimsel çalışmalar üretmek ve yayımlamaktır. Sosyal bilimler alanlarında özgün ve derleme bilimsel araştırma makalelerine yer veren ulusal akademik ve hakemli bir dergi olarak ilk sayısını yayımladığımız Edebiyat Fakültesi Dergisinin de bu hususta üzerine düşen görevi layıkıyla yerine getireceğine ve bilime katkı sunacağına inanıyorum.

Üniversitemizi diğer üniversiteler arasında farklı kılan ve önem verdiğimiz temel alanlardan biri de dildir. Türk Dili'nin başkenti olan Karaman'da başta Türk Dili ve Edebiyatı olmak üzere İngiliz Dili ve Edebiyatı, Arap Dili ve Edebiyatı, Alman Dili ve Edebiyatı, Çin Dili ve Edebiyatı, Fars Dili ve Edebiyatı, Rus Dili ve Edebiyatı alanlarıyla ilgili bilimsel çalışmaların yanı sıra Tarih, Sanat Tarihi, Coğrafya, Felsefe, Sosyoloji, Arkeoloji gibi pek çok sosyal bilim alanında dergimizin faaliyet gösterecek olmasını üniversitemizin hedeflerine ulaşmasına yapacağı katkılardan dolayı oldukça önemsiyoruz.

Ülkemizin 81 vilayetinde üniversitelerimizin açılmış olmasının bilimde evrenselliğin yanı sıra bölgesel araştırmalara da önem verilmesi arzusundan kaynaklandığı bilinmektedir. Bu nedenle üniversitemiz Edebiyat Fakültesi bünyesinde kurduğumuz EFAD'ın Karaman'ın tarihine, kültürüne, sosyal hayatına da katkıda bulunacağını umuyor, üniversitemizde ve ülkemizde görev yapan konuyla ilgili bütün bilim insanlarımızın bu anlayışla yapacakları bilimsel çalışmalarla dergimize destek olmalarını temenni ediyorum.

Bu duygularla EFAD okurlarını selamlıyor, dergimizin bilim âlemine hayırlı ve uğurlu olmasını diliyorum.

Prof. Dr. Mehmet AKGÜL

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Rektörü

Cilt/Volume 1 • Sayı/Issue 1 • Aralık/ December 2018

Yayın Kurulundan,

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi olarak kurumumuza yeni bir akademik dergi kazandırmanın gururunu yaşıyoruz. EFAD, Türk Dili ve Edebiyatı, İngiliz Dili ve Edebiyatı, Arap Dili ve Edebiyatı, Alman Dili ve Edebiyatı, Çin Dili ve Edebiyatı, Fars Dili ve Edebiyatı, Rus Dili ve Edebiyatı, Mütercim Tercümanlık, Tarih, Coğrafya, Sanat Tarihi, Arkeoloji, Antropoloji, Felsefe, Psikoloji ve Sosyoloji alanlarında kaleme alınmış bilimsel makalelere yer verecektir. Söz konusu alanlara yeni bir soluk getireceğini düşündüğümüz dergimiz, öğretim elemanlarımızın istek, kararlılık ve heyecanlarının bir ürünüdür.

Yılda iki sayı olarak yayımlanacak olan EFAD, elinizdeki ilk sayısından itibaren ilkelerinden taviz vermeyen profesyonel bir zihniyetle yönetilecektir. Dergimiz, gerek şekil gerek içerik bakımından ilerleyen süreç içerisinde kendini geliştiren ama bu gelişimle birlikte ilk sayıdan oluşturmaya çalıştığımız standartları ısrarla muhafaza eden bir yayın çizgisi takip edecektir. Hedefimiz, EFAD'ı, ülkemiz akademik dergiciliğinin olumsuz örneklerinden uzak bir bakış açısıyla, güzellerinden örnek alarak hep daha iyiye ve daha güzele doğru giden bir anlayışla devam ettirmektir. Bu itibarla yüz görümlüğümüz olan ilk sayımızı çok önemsiyoruz. Bilim dünyasına gözlerini henüz açan dergimizin bu ilk sayısına, her türlü beklentiden azade olarak yazı gönderen değerli bilim insanlarına, makaleleri büyük bir özen ve dikkatle okuyarak değerlendiren kıymetli hakemlerimize teşekkürü bir borç biliriz.

Yeni sayılarda buluşmak ümidiyle...

Yayın Kurulu Adına,
Prof. Dr. Hüseyin MUŞMAL
Editör

Cilt/Volume 1 • Sayı/Issue 1 • Aralık/ December 2018

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES

- Veysel ŞAHİN** 1
Romanla Kimlikleşen Bir Yüz: Halide Edib Adıvar ve Edebi Yaratımları
- Zeynep KARACA** 9
Osmanlı-Avusturya Sefaretnamelerinin Osmanlı Diplomasisi ve Modernleşme Süreci Üzerine Etkileri
- Mehmet Akif DUMAN**..... 33
Lynne Tirrell'in Anapher Teorisi'nin Metin Tahliline İlişkin Pratik Faydaları: Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Hikâyeleri Örneği
- Soner İŞİMTEKİN**..... 50
Seyyid Eşrefuddîn Huseyin Gîlânî ve Şiirleri Üzerine
- Dilan ERGÜN** 68
Frankfurt Okulu ve Aydınlanma Eleştirisi
- Fatih ERZEN**..... 77
Roman Tekniği Bakımından Fahri Erdinç'in 'Acı Lokma' Romanı

KİTAP İNCELEMELERİ / BOOK REWIEVS

- Alaattin UCA** 92
Dr. Erol YÜKSEL, (2018) Millî Mücadele'den 27 Mayıs'a Bir Siyasetçi: Refik Koraltan

BİLİMSEL HABERLER/ SCIENTIFIC NEWS

- Hüseyin MUŞMAL** 95
Uluslararası Geçmişten Günümüze Ermenek ve Çevresi Sempozyumu (02 – 04 Ağustos 2018)

MAKALELER

ARTICLES

Romanla Kimlikleşen Bir Yüz: Halide Edib Adıvar ve Edebi Yaratımları

Veysel ŞAHİN*

Özet

Son devir Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan Halide Edib Adıvar, Türkiye'nin imparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinde, Türk insanı ve toplumunun yaşadığı değişim ve dönüşümleri kendi benliğinde yaşamış ve bunları da yazdığı metinlere taşımış, modern bir kadın, düşün ve eylem insanıdır. Yaşadığı devre ve tarihi köklere, kopmaz bir bağ ile bağlı olan yazar, dönem ve edebi eser arasındaki çift yönlü ilişkiyi güçlü bir sezgi, okuma ve gözlemleriyle eserlerine yansıtır. Yazın hayatına yirmi bir roman, dört hikâye kitabı, iki tiyatro, onlarca çeviri, yüzlerce fikir yazısı, yedi inceleme kitabı ve üç anı kitabı sığdıran Adıvar, yaşadığı döneme gerek kişiliği gerekse eserleriyle damga vurur.

Cumhuriyet Dönemi Türk romanının önde gelen isimleri arasında yer alan Halide Edib Adıvar'ın romanları, yapı ve izleksel kurgusu açısından "Bireysel ve Psikolojik İzlekli Romanlar, Yeniden Kuruluş ve Kurtuluş Savaşı İzlekli Romanlar ve Töre ve Toplumsal İzlekli Romanlar," olmak üzere temel üç ana başlığa ayrılır.

Anahtar Kelimeler: Halide Edib Adıvar, roman, yazın, edebi yaratımlar.

A Face Identified with a Novel: Halide Edib Adıvar and Literary Creations

Abstract

Halide Edib Adıvar, having an important position in the recent Turkish literature, has experienced the change and the conversion of Turkish people and society in her own life in Turkey's transition process from the Empire into the Republic and she has narrated these situations above mentioned. Also, she is a modern, intellectual and an active woman. The author, who has adhered both to the period in which she lived and to the historical roots, projects the bi-directional relationship between the period and the literary works into her creations with a strong intuition, observation and reading. Adıvar, who has produced twenty one novels, four story books, two plays, over ten translations, over one hundred essays, seven reviews and three memoirs during her writing career, leaves her mark on her period with both her personality and her works.

The novels of Halide Edib Adıvar, who is one of the prominent figures in Republican Period Turkish novel, are distinguished into three in terms of structure and thematic patterning: Psychology and Individual themed novels, Re-establishment and War of Independence themed novels, Manners and Societal themed novels.

Keywords: Halide Edib Adıvar, novel, literary creations.

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, vsahin@firat.edu.tr

“Yazmayı, yazmak için sevdim. Bir insanın, nasıl sesi olur da söylesen ben de bir kuş gibi öter gibi yazdım. Yazmak hayatımın en büyük hazzıdır...”
Halide Edib ADIVAR

Giriş

İnsan, kendi gerçekliğini sanatın sınır tanımaz soylu evreninde keşfettiğçe varlığını yeniden kavrayarak dünyaya kök salar. Bu durum insanı, sıradanlaşan yaşam algısının dışına çıkararak onu yaratıcı kılar. Yaratıcı bilincin temsilcisi olan sanatçıların da yaşamı yeniden anlamlandırma ve okuma çabasının arkasında, bu yaratıcı dünyayı keşfetme arzusu vardır. Nitekim sanat eseri de bu soylu yaratıcılık ve başkaldırının bir ürünü olarak insana zengin ve özgür bir dünya sunar. Bu farklı dünya kimi zaman bireyin içsel çığıllıklarını imge, ses ve yazıya dönüştürürken kimi zaman da toplumun üzerine tutulmuş bir ayna gibi eserleri bir fark edişler bütünü olarak çağın akışına katar. Nitekim “*Edebiyat, toplumsal gerçekleri yansıtan bir sanattır.*” (Kırmızı, 2015: 57).

Türk edebiyatının geçiş dönemi olarak nitelendirilen imparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinde yazın dünyasına giren Halide Edib Adıvar, sadece edebiyat tarihimiz açısından değil yakın dönem kültür ve siyaset tarihimiz açısından da önemli bir düşün/ce ve eylem insanıdır. Son devir Türk edebiyatında çok sevilerek okunan ve eserleri en çok baskı yapan edebiyatçılarımızdan olan Halide Edib Adıvar, inceleme, çeviri, anı, roman, hikâye ve tiyatro gibi edebi türlerde eser vermesine rağmen en çok romancı kimliği ile tanınır.

Halide Edib’in babasının kültürlü ve dönemin önemli simalarından biri oluşu, sanatçının edebi kimliğini kazanmasında önemli etkiler yaratır. Daha küçük bir çocukken babasının arkadaşları ile evde yaptığı edebi sohbetlere katılan Halide Edib, bu yıllarda özellikle Sırrı Bey’in tatlı ve kültürlü kişiliğinden etkilenir;

“*Sırrı Bey aynı zamanda çok tatlı ve kültürlü bir insandı. Shakespeare’i tercüme eder, parçalar okur, manasını anlamam o yaşta mümkün olmamakla beraber, dinlemekten haz duyardım. Venedik Taciri, Sehv-i Mudhik onun ilk neşredilmiş tercümeleriydi.*” (Adıvar, 2008: 74).

Sırrı Bey ile Beyoğlu’ndaki tiyatrodaki geçiş güzel saatler, yazarın edebi türler hakkında bilgi edinmesine yardımcı olur.

Halide Edib Adıvar, altı yaşından itibaren okumaya başlar ve ilk okumalarını dini bilgiler doğrultusunda yapar. “*Haminne’nin yatağı başında, bana okuma öğretileri için uzun uzun vızladım... O da babamı sıkıştırmış olacak da beş yaşımı bitirince okumama muvafakat etmiş.*” (Adıvar, 2008: 74). Manasını bilmeden *Kur’an* okumaya başlayan Halide Edib, Arapça’nın musiki bütünlüğüne hayran kalır. *Kur’an*’dan sonra, Saraylı Teyze’nin odasındaki kitaplığında bulunan ‘Afrika Seyahatnamesi’ni okumaya çalışan Halide Edib, Mahmure ablasının ‘Serencam-ı Mevt’ adlı kitabı kendisine okuması için vermesiyle yeni bir kitapla daha tanışmış olur. Adıvar, ölümlerin macerasını anlatan bu eserden çok etkilenir;

“*Maalesef ben okudum. Maalesef diyorum, çünkü kafamın ta çocukluk günlerinden beri, okuduklarımdan, gördüklerimden bazen büyük bazen küçük bir haz, bazen de büyük bir işkence halini alan çok realist resimler çıkarmak âdeti vardır.*” (Adıvar, 2008: 74).

Nitekim çocukluğunda her hastalandığında bu kitabın içindeki kâbuslarla boğuşur. Bunun yanında çevresindekilere ve özellikle Kafkaslı Fikriyar’dan dinlediği hikâyeler ve türküler Adıvar’ın muhayyilesini besler. Lalalarından Süleyman Ağa ve Ahmet Ağa’nın anlattığı hikâyeler, onda halk edebiyatı sevgisinin doğması sağlar. Eğinli Ahmet Ağa’nın eşliğinde Battal Gazi ve Ebu Müslim-i Horasanî hikâyeleri okuması, Halide Edib’e Halk edebiyatının yolunu açarak onun halk ürünlerinin ruhunu tanınmasını sağlar;

“Ahmet Ağa... Muhayyilemin inkişafında o başta gelen âmillerden biridir. Herhalde içtimai sanat tarafımın inkişafında o büyük bir rol oynadı. Bana Türk halk edebiyatını açan odur... Daima hikâye okurdu. Bunların birincisi beni cezbeden Battal Gazi hikâyesidir.” (Adıvar, 2008: 92-93).

Halide Edib, Ahmet Ağa'nın anlattığı masal ve hikâye kahramanlarından en çok Hz. Ali'den etkilenir. Çocukluk yıllarında aldığı dini eğitim, öğrendiği bilgiler ve Ahmet Ağa'dan öğrendiklerini kendi benliğinde içselleştiren Halide Edib'in edebi kişiliği yavaş yavaş şekillenir.

1893-1894 yılları arasında Halide, yaşı büyütülerek yeni bir sosyal çevreye girer. Bu çevre yazarın *“Bir Dost Çehresi Etrafında”* adlı makalesinde yücelttiği ve kişiliğinin gelişiminde büyük yere sahip olan Üsküdar Amerikan Koleji'dir. Amerikan Koleji'nde ömrü boyunca kendisine yakınlık gösterecek olan Miss Dodd, Halide'nin öğretmenleri arasındadır. Halide burada İngilizceyi çabucak öğrenir. Okulda 'İncil'in ders kitabı olarak okutulması, yazarın farklı dinler konusunda ön yargılarını ortadan kaldırmasına yardımcı olur. Halide Edib aynı zamanda anneannesinin evinde Ebü'l-lisan Şükrü Efendi'den Arapça öğrenerek Kuran'ın manasını kavrar. Bu durum onun kendi dinini de tam manasıyla öğrenmesine yardımcı olur. Özellikle Süleyman Çelebi'nin 'Mevlid'ini okuması, onun din konusunda kafasındaki zıtlıkları aşmasında ve huzur bulmasında önemli bir yere sahiptir. Bu kitabın etkileri yazarın 'Vurun Kahpeye' ve 'Sinekli Bakkal' romanlarında açık bir şekilde görülür.

Halide Edib ilkyazın denemesine bir İngiliz kadın hocasının teşvikiyle John Abbot'tan 'Madar'ı (The Mother) tercüme yaparak başlar. 1897 yılında 'Mader' adıyla basılan eser, Halide Edib'in öğrencilik yıllarının ilk eseridir. Bu eser, 1897 yılında Osmanlı-Yunan Savaşı'nda hayatını kaybedenler için açılan sergide II. Abdülhamit tarafından bir Şevkat Nişanesi ile ödüllendirilse de yazar buna sevinmez. Çünkü yazara göre bu eser üzerinde asıl emek sahibi Mahmut Esat Efendi'dir.

Yazarın edebi kişiliğinin oluşmasında en büyük etki muhakkak ki Sultani'deki son hocası Rıza Tevfik'tir. Rıza Tevfik'in Türkçe, edebiyat, Arapça, Farsça ve Fransızca gibi bilgilerinden yararlanan Halide Edib; sanat, felsefe, güzellik ve fikir alanında kendini yetiştirir. Özellikle Fars edebiyatının etkisinde kalan ve bu edebiyatın etkisinde gelişen Türk edebiyatının kendi kimliğini kaybettiği fikrine varan yazar, zamanla Halk edebiyatının bilinçli savunucusu olur.

1899 yılında Kız Koleji'nde tekrar eğitime başlayan yazar, burada matematik öğretmeni Salih Zeki ile tanışır;

“Alışlagelmiş ötesinde keskin bir zekâya sahip, görmüş geçirmiş olduğu yine de yüzünden okunuyordu. Salih Zeki'nin yüzü, bilim ve felsefe üzerinde yazdığı onca kitabında somut bir biçimde ortaya koyduğu gibi, derin düşünce aleminin bir yansımasıydı.” (Adıvar, 2004: 206).

Doğu'nun mistik temayülleri ile beslenen yazarın ruhu, Salih Zeki'nin özel dersleriyle müspet bir dengeye ulaşır. Auguste Comte'nin hayranı olan Salih Zeki, Halide'nin önüne yepyeni bir dünya sererek pozitif ilimlerle tanışmasını katkıda bulunur. 1901 yılında koleji bitirdikten sonra Salih Zeki ile evlenen Halide, kocasının hazırlamakta olduğu yazılara yardım eder. Büyük İngiliz matematikçilerin hayatlarını tercüme eder, kocası ve babası için ise Sherlock Holmes'in eserlerini çevirir. Daha sonra Fransız edebiyatı okumaya başlayan Adıvar, Zola'yı okur; *“Zola'yı pek üstün, pek değerli bulurum. Fakat sanâtkar olarak değil, insan ve gerçeklerin adamı olarak Zola kadar büyük insan görmedim.”* (Ünaydın, 1972: 162).

İlk yazılarını Tanin gazetesinde Halide imzasıyla yayımlayan Adıvar'ın ilk çalışması 1 Ağustos 1908 yılında yayımlanır. Yazının başlığı Tevfik Fikret'in 'Sis' şiirinden alınan *“Kaç nâsiye vardır çıkacak pâk u dirahşane”* mısraıdır. Nitekim Servet-i Fünûn edebiyatının sanatçıları arasında en çok sevdiği şahsiyet Tevfik Fikret'tir. Tevfik Fikret'in şiirlerini, sosyal konulara yer vermesi ve yönetimi eleştirmesi açısından bir yenilik olarak görür. Bu yıllarda Halide Edib Adıvar, sadece Tanin gazetesinin değil Aşiyân, Resimli Kitap, Demet, Musavver, Muhit gibi dergilerde yazılar yazarak yüksek tondan Türk kadının haklarını savunur. Bu bağlamda yazar 'Bir Türk Kadınının İstikbali' adlı mektubunu Londra'da çıkan Nation dergisinde yayımlar. Bu mektup İngilizlerde ilgi uyandırır ve ömür boyu dost olacağı İsaabel Fry ile tanışmasını sağlar.

Halide Edib Adıvar'ın edebi zevkinin oluşmasında yerli ve yabancı kaynakların büyük tesiri vardır. Kendisinden önceki dönemde özellikle şiir alanında Tanzimat'ın birinci kuşağından Namık Kemal ile Abdülhak Hamid'i çok beğenen Halide Edib, bu sanatçıları zihniyet ve ideal bakımından yüksek bulur. Yazar, *"Tanzimat başlangıcını daha fazla severim, Tanzimat başındaki şair ve ediplerimizi, eserleri bakımından değil zihniyet bakımından daha yüksek bulurum."* (Ünaydın, 1972: 165) der. Servet-i Fünûn döneminde ise Tefik Fikret'i dil ve ifade bakımından başarılı bulan sanatçı, Halit Ziya'yı nesirde ilerleme göstermediği için eleştirerek, Yakup Kadri ve Refik Halit Karay'ı daha sıcak ve samimi bulur. Batı edebiyatından Byron'u ve Emile Zola'yı çok beğenen yazar, birçok romanında realist anlatımıyla Zola'yı kendine örnek alır. Bireyin içsel dünyası ve toplumda yaşadığı çatışmaları realist bir şekilde metnin içerisine taşır.

Halide Edib çok yönlü sosyal ve edebi etkiler arasında kendi sentezini oluşturan bir sanatçıdır. Yazmak onun için engellenemez bir tutkudur. Bu yüzden ömrü boyunca durmadan yazan Adıvar, özellikle romanlarıyla dönemine damgasını vurmuştur; *"Yazdığı şeyi çok severim ki başından sonuna kadar, bende ve ruhumda o eser ihtiraslı bir humma olur"* (Ünaydın, 1972: 159).

Adıvar, yaşamının ve dünyayı okuma biçiminin değişmesiyle birlikte eserlerinde bireysel konulardan toplumsal konulara yönelir. Özellikle 1912 yılından sonra yazarın hayatında önemli değişim ve gelişmeler olur. 1910-1912 yılları arasında Halide Edib, Türk Ocağı çevresinde Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hamdullah Suphi'nin de dâhil olduğu entelektüel bir Türkçü çevre içindedir. Bunun akabinde 1911 yılında Türk Yurdu dergisinde yazılar kaleme alır. Yazarı dil, din, fikir, eğitim, kadın hakları, halk kültürü, Turancılık gibi konularda Ziya Gökalp, derinden etkilemiştir. Nitekim Ziya Gökalp etkisiyle 'Yeni Turan' romanını yayımlayan yazar, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan fikir akımlarının siyasetteki yansımalarını, Türklük bilinci, kendilik ve yeniden dirilişi gibi hususları, 'Turan' ütopyası etrafında harekete geçirmeye çalışır.

Yazarın Kurtuluş Savaşı'na bizzat katılıp cepheye gitmesi, roman ve diğer eserlerini derinden etkiler. Bu dönemde bireysel duygu ve değerlerden, millî duygu ve değerlere yönelen Adıvar, İstanbul'un dışına çıkarak Anadolu ve Anadolu insanına keşfeder. *"Millî Mücadele'nin ilk romanı 'Ateşten Gömlek'"* (Sevinç, 2009: 2024), 'Vurun Kahpeye', 'Zeyno'nun Oğlu' gibi romanlarında Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu insanının ihmal edilmişliğini, değer yozlaşmasını, bireyin kendine, toplumsal değerlere yabancılaşmasını ve eğitim sisteminin aksaklıklarını eleştiren yazar, Türk milletinin kendilik değerlerine dönerek yeniden eski gücüne kavuşmasını arzular. Bu doğrultuda romanlarında millî bilinç, benlik bilinci ve bağımsızlık gibi olumlu izlekleri işleyerek Türk milletinin yeniden kendini gerçekleştirmesini arzular. Bu dönem romanları merkezi fonksiyonları açısından kurtuluş ve yeniden kuruluşun bir destanıdır. Nitekim romanlardaki karakterlerin bireysel aşkları, ruhsal bir gelişim göstererek vatan ve millet aşkı içinde erir ve ateşten bir gömleğe dönüşüp ulusal bilincin yeniden ve durmaksızın yaşamasını sağlar. Ayrıca bu dönemde;

"Halide Edib, kadın deneyiminden çok toplumsal sorunları ele aldığı Yeni Turan, Ateşten Gömlek, Vurun Kahpeye gibi romanlarında kadın karakterlerine, erkekle birlikte toplumsal yaşamda varoluş imkânı sunar, ancak bunun ön koşulu kadının kadınsılığından arınması, anne, baci, hemşire, hastabakıcı ve öğretmen rollerini benimsemesi ve "erkek gibi" olmasıdır. Yeni Turan romanının kadın kahramanı Kaya, her şeyden önce "bir kadın olarak" algılanmayışı ile dikkat çeker; onun öğretmenliği ve yoldaşlığı vurgulanır. 'Ateşten Gömlek'in Ayşe'si de bu cinsiyetsizleştirme projesinden payını almış bir kişi, bir anne, baci ve hemşire olarak sunulur." (Uygun Aytemiz, 2001: 64).

Cumhuriyet öncesi yaşanan savaş yıllarını cephe içinden gerçekçi bir şekilde yansıtan Adıvar, Anadolu ve İstanbul'un savaş yıllarındaki toplumsal durumunu sosyal yaşamla iç içe ele alır.

Halide Edib, roman dünyasındaki şöhretini sağlamaştıran 'Sinekli Bakkal' eseriyle olgunluk dönemine girer. 'Sinekli Bakkal' romanıyla birlikte yeni bir yazın sürecine giren Halide Edib Adıvar, romanlarında toplumsal sorunları realist bir şekilde irdeler. Adıvar'ın toplumsal sorunları eleştirel bir tarzda ele aldığı 'Sonsuz Panayır', 'Döner Ayna', 'Hayat Parçaları' ve 'Akile Hanım Sokağı' gibi eserlerinde toplumsal gerçekçi anlayış hâkimdir. Bu dönemde *"Töre ve Toplumsal İzlekli Romanlar"* yazan Halide Edib Adıvar, Cumhuriyet Türkiye'sinde yaşanan sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik değişim ve

dönüşümleri ‘Döner Ayna, Hayat Parçaları, Sonsuz Panayır’ gibi eserlerinde realist bir şekilde işler ve bireyden yola çıkarak toplumun kolektif bilincini harekete geçirmeye çalışır. Türk toplumunun asrileş(eme)me sürecinde yaşadığı uyum sorununu, yabancılaşmayı, kadının toplum içindeki rolünü Doğu-Batı senteziyle aşmaya çalışan Adıvar, kendi değerlerine bağlı yeni bir toplum yaratmayı amaçlar. Yazarın bu dönem romanlarını ‘Sinekli Bakkal’ adlı eser, bütün yönleriyle yansıtmaktadır. Özellikle toplumun yaşadığı gündelik hayatın romanlarda yer alması, sosyal yaşamdaki değişimleri yansıtmaları açısından önemlidir. Yazar, bir araştırmacı titizliği ile Cumhuriyet Türkiye’si’nin aksayan yönlerini kültürel simgeleri kullanarak verir. Bu simgelerden en önemlisi medenileşme algısının giyim kuşam ve eğlence hayatına yansımalarıdır. Nitekim yazar bu hususta müziği kültürel değişimlerin bir simgesi olarak görür ve gündelik hayattaki rolünü, bireylerden yola çıkarak toplumsal bir eksene taşır;

“Halide Edib’in ilk dönem romanlarından itibaren ve özellikle “töre romanları” olarak adlandırılan “son dönem” romanlarında müziğe geniş yer ayırdığı belirtilmiştir. “Âkile Hanım Sokağı ve ‘Rock’n Roll” adlı son bölümde, bir kültür simgesi olarak kullanılan rock’nroll’un incelendiği ve Âkile Hanım Sokağı’nun yazarın yirmi bir romanı içinde müziğin en çok ön plâna çıktığı romanı olduğu söylenebilir.” (Erlevet, 2005: 145).

Halide Edib Adıvar’ın edebi açıdan olgunluk dönemi, ‘Sinekli Bakkal’ romanının merkez alındığı ve Cumhuriyet Türkiye’si’nin çağa ayak uydurmak için giriştiği yenilenme kaygısı yaşadığı yıllardır. Toplumsal anlamda yaşanan sosyo-kültürel değişim ve siyasî çekişmeler, yazarı edebi açıdan yeni konulara yönlendirir. Siyasî çıkar ve gündelik menfaatler uğruna girilen mücadeleler, yazarın olgunlaşma döneminde önemli çıkarımlarıdır. Ayrıca bu dönemin yaklaşık 14 yılını bazı hastalık ve siyasî çatışmalardan dolayı yurt dışında geçiren Adıvar, Batı’nın demokrasi ve modernleşme konusunda büyük bir atılım içinde olduğunu görür. Bu yüzden yurt dışından döner dönmez, yeni bir algıyla eğitime -özellikle fen ve sosyal bilimler açısından- eğilir. Yazar bu hususta Batı’dan birçok tercüme yaparak kendi toplumunu geliştirmeye çalışır. Bu gelişme ve değişimleri de roman dünyasına taşıyan Adıvar, iyi bir yazar, eğitimci ve kültür insanı olarak Türk edebiyatına damgasını vurur.

İmparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinde yazın dünyasına giren Halide Edib Adıvar, edebiyat tarihimiz açısından olduğu kadar, yakın dönem kültür ve siyaset tarihimiz açısından da önemli bir şahsiyettir. Halide Edib Adıvar, inceleme, çeviri, anı, roman, hikâye ve tiyatro gibi değişik edebiyat türlerinde eserler verir. Bir kültür ve tarih elçisi olan ve bunu da eserlerinde realist bir şekilde öyküleştiren Halide Edib Adıvar, Doğu ve Batı’nın değerlerini kendilik ve çağdaşlık ekseninde özümseyerek bir senteze ulaşır. Bunu yaparken hem İstanbul’un sosyal yaşantısını hem de Anadolu’nun geleneksel yaşantısını merkez alır ve kendilik ekseninde medenileşme sürecine dâhil eder.

Türkiye’nin yirminci yüzyılın başında geçirdiği değişim ve dönüşümleri bizzat kendi gözlemlerine dayanarak eserlerine taşıyan Halide Edib Adıvar, yaşam biçimi, kişiliği ve eserlerinde Doğu ve Batı’nın değerlerini sentezleyen aydın yönüyle toplumun geçiş süreçleri ve aksayan yönlerini romanlarında gerçekçi bir şekilde irdeler. Kendisinden önce Fransız edebiyatının etkisi ile gelişen Türk romanına farklı bir yaklaşımla İngiliz romanının realist anlatımını ekleyip zenginleştiren Adıvar, romanlarına kendi ruhu ve yaşam biçiminden çok şey katar.

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra roman yazmaya başlayan ve sürekli bir arayış içinde olan Halide Edib, eserlerini 1909 ile 1963 yılları arasında verir. Adıvar’ın 1909-1912 yıllarında yazdığı ‘Heyulâ’, ‘Raik’in Annesi’ ve Seviyye Talip’ adlı eserleri acemilik dönemi; 1912-1923 yılları arasında yazdığı ‘Handan,’ ‘Yeni Turan’, ‘Son Eseri’ ve ‘Mev’ut Hüküm’ adlı romanları gelişme; bu eserlerden daha sonra kaleme aldığı ‘Ateşten Gömlek’, ‘Vurun Kahpeye’, ‘Sinekli Bakkal’, ‘Kalp Ağrısı’, ‘Zeyno’nun Oğlu’, ‘Sonsuz Panayır’ gibi diğer romanları olgunluk dönemi romanlarıdır. Yazarın romancılık yaşamında en verimli olduğu yıllar 1912 ile 1945 arasındır.

Cumhuriyet Dönemi Türk romanının önde gelen isimleri arasında yer alan Halide Edib Adıvar’ın romanları, yapı ve izleksel kurgusu açısından *“Bireysel ve Psikolojik İzlekli Romanlar, Yeniden Kuruluş ve Kurtuluş Savaşı İzlekli Romanlar ve Töre ve Toplumsal İzlekli Romanlar,”* olmak üzere temel üç ana

başlığa ayrılır. Bu temel ana başlıklar altında yer alan romanlar birbirinden tamamen kopuk olmayıp izlek, mekân, kişi ve zaman açısından toplumsal olana doğru bir geçişkenlik gösterir.

Halide Edib Adivar'ın romancılık yaşamı, ilk romanlarından itibaren sürekli bir gelişim çizgisi içerisinde ilerler. Yazarın ilk roman denemesi olan 'Heyulâ', 1909 yılında Musavver Muhit dergisinde tefrika edilir. Halide Edib romanın sonunda eseri 1903 yılında yazdığını, "Sultantepe1903" ifadesiyle belirtir. Ancak bazı araştırmacılar eserin "1906 yılında" (Enginün, 1995: 97), (Kanbolat, 1986: 80) kaleme alındığını belirtmektedir. Adivar'ın 'bireysel ve psikolojik' içerikli 'Heyulâ', 'Raik'in Annesi', Seviyye Talip', 'Handan', 'Son Eseri', 'Mev'ut Hüküm' ve 'Kalp Ağrısı' adlı ilk dönem romanları; romantik aşk serüveni, kadın sorunsalı, evlilik, boşanma ve bireyin kendine ve kendilik değerlerine yabancılaşmasını konu alır. Bu dönemde Halide Edib, kadının bireysel kimliğini ve kendi içinde yaşadığı çatışmaları ele alarak kadının iç dünyasını metnin merkezine taşır. İdealize edilen kadının aşk ve kıskançlık sarmalında yaşadığı çatışmaları, dönemin en büyük sorunsalı olan evlilik ve boşanma paradoksu içinde çözmeye çalışan yazar; kadını aile, millî kimlik ve benliğin koruyucusu olarak görür. Bu döneme ait eserlerin birçoğunda ezeli bir aşk ve kıskançlık üçgeni vardır. Aşk ve kıskançlığın öznesi olan kadınlar, güzel oldukları kadar fikir ve ruh bakımından olgun ve eğitilidir. Kendi arzuları doğrultusunda yaşamak yerine evliliğin kutsal büyüüne inanan kadınlar, genellikle erkekler tarafından sömürülür.

Geçiş ve katılma dönemi olarak adlandırdığımız 'Yeniden Kuruluş ve Kurtuluş Savaşı İzlekli Romanları'nda bireysel –izleklerden- duygulardan millî duygulara yönelen Adivar, İstanbul'un dışına çıkarak Anadolu ve Anadolu insanına yönelir. 'Ateşten Gömlek', 'Vurun Kahpeye', 'Zeyno'nun Oğlu' gibi romanlarda Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu insanının ihmal edilmişliğini, değerler yozlaşmasını, bireyin kendine ve toplumsal değerlere yabancılaşmasını, eğitim sisteminin aksaklıklarını eleştiren Adivar, Türk milletinin bir an önce kendilik değerlerine dönerek yeniden eski gücüne kavuşmasını ister. Bu doğrultuda romanlarında millî bilinç, benlik bilinci ve bağımsızlık gibi olumlu izlekleri işleyerek Türk milletinin yeniden kendini gerçekleştirmesini vurgular. 'Yeni Turan' romanında Türklük bilincini yeniden harekete geçirmeye çalışan yazar, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan fikir akımlarının siyasetteki yansımalarını irdeler. Nitekim "Yeni Turan romanı Ziya Gökalp'in etkisiyle yeniden ateşlenen milliyetçilik akımını konu edinişiyse, yazarın sanat hayatında yeni bir dönemin müjdecisi olmuş bir eserdir." (Acaroğlu, 1964: 7).

Son dönem olarak adlandırdığımız 'Töre ve Toplumsal İzlekli Romanlar'da Adivar, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet Türkiye'si'ne geçiş sancılarını realist bir şekilde ele alır. Toplumsal anlamda yaşanan değişim ve dönüşümler, yanlış Batılaşıma ve asrileşme, Türk burjuvazisinin yozlaşması, kültürel çözülme, aidiyet sorunu, kadın ve yeni kadın imgesinin toplumsal alandaki yansımaları, Doğu-Batı çatışması ve evlilik gibi izlekleri sosyo-psikolojik açıdan realist bir şekilde ele alan Adivar, hayatın parçalarını toplumsal bir refleksle irdeler.

Romanlarında isim ile içeriğin bir bütünlük göstermesine önem veren yazar, genellikle romanlarına ya romanın içindeki bir kadın veya erkek kahramanın adını ya da bu kadın veya erkek kahramanın yaşadığı sokağın adını verir. Sokak ve kadın ismini taşımayan romanlar, genellikle bir kadınla bir erkeğin trajik aşk macerasını veya dönemin sosyal sorunlarını içerir.

Halide Edib Adivar'ın Romanlarının Yazın Evreni ve Kurgu Özellikleri

Yazarın yirmi bir romanından altısı (Heyulâ, Raik'in Annesi, Seviyye Talip, Handan, Yeni Turan ve Son Eseri) kahraman bakış açısı ve anlatıcı, dokuzu (Mev'ut Hüküm, Vurun Kahpeye, Sinekli Bakkal, Yolpalas Cinayeti, Tatarcık, Döner Ayna, Sevda Sokağı Komedyası, Çaresiz ve Hayat Parçaları) Tanrısal bakış açısı ve anlatıcı, altısı (Kalp Ağrısı, Ateşten Gömlek, Zeyno'nun Oğlu, Sonsuz Panayır, Kerim Usta'nın Oğlu, Akile Hanım Sokağı) ise çoklu bakış açısıyla kurgulanmıştır. Çoklu bakış açısıyla kurgulanan altı roman, Tanrısal ve kahraman bakış açısının imkânlarından yararlanarak okuyucuya aktarılır. Yazar, ilk dönem eserinde genellikle olayları kahraman anlatıcının ağzından aktarır. Halide Edib,

son dönem romanlarında ise genellikle Tanrısal bakış açısını kullanır. Sanatçı, yirmi bir romanında daha çok Tanrısal bakış açısı ve anlatıcıyı kullanmıştır.

Bir İstanbul romancısı olan Adıvar, romanlarında mekân olarak en fazla İstanbul'u kullanır. II. Meşrutiyet sonrasında yaşanan olayları anlattığı, 'Heyulâ'da Fener, 'Raik'in Annesi'nde Heybeliada, Çamlıman, Beyoğlu; 'Seviyye Talip'de Çamlıca, Beyoğlu; 'Mev'ut Hüküm'de Şehzadebaşı, Erenköy, Büyükkada, Büyükdere, Fatih, Çağaloğlu gibi yerler kullanılır. Yazarın bu dönem eserlerinde Avrupa'nın da mekân olarak kullanıldığı görülür. Avrupa'nın mekân olarak kullanıldığı romanlar genellikle ya İstanbul'da başlar ya da Avrupa'da başlayıp İstanbul'da biter. Bu mekânlar; 'Seviyye Talip'de İngiltere-Londra; 'Handan'da Paris, Londra, Manş ve Marsilya, Sicilya; 'Son Eseri'nde Viyana, Roma, Nis, Königs ve Berlin'dir.

Yazarın Kurtuluş Savaşı yıllarında yazdığı romanlarda mekân, İstanbul'dan Anadolu'ya kayar. Kurtuluş Savaşı yıllarını anlatan en önemli eserlerden olan 'Ateşten Gömlek', Anadolu'nun içinde bulunduğu durumun gerçekçi bir panoramasını çizer. Romanda olaylar Adapazarı, Eskişehir ve Ankara'da geçerken, 'Zeyno'nun Oğlu' adlı romanında yazar, Güneydoğu Anadolu ve Diyarbakır'ı mekân olarak kullanır. Yine 'Vurun Kahpeye' romanında Anadolu insanını eğitmek için bir Batı Anadolu kasabasına gelen Aliye'nin kasabada başından geçenler anlatılır. Yazarın son dönem romanlarında mekân tekrar İstanbul ve çevresidir. Bu dönemde yazılan 'Sinekli Bakkal'da Aksaray çevresi; 'Sonsuz Panayır'da Cerrahpaşa, Köprü'nün öbür tarafı, Aksaray, Beyoğlu; 'Âkile Hanım Sokağı'nda Fatih, Emirgân, Aksaray, Laleli, Beyoğlu ve Varna çevresel mekân olarak kullanılır. Bu dönemde yazılan romanlarda yabancı mekân olarak Avrupa yerine daha çok Amerika görülmeye başlar. Bu mekânlar; 'Sonsuz Panayır'da New York, 'Âkile Hanım Sokağı'nda Washington, New York; 'Hayat Parçaları'nda New York ve Columbia'dır. Mekânsal açıdan yaşanan bu değişimin arkasında, Cumhuriyet Türkiye'sinde insanların yüzünün Avrupa yerine Amerika'ya dönüşünün olduğu söylenebilir (Şahin, 2014: 824).

Yazarın ilk romanlarında öykü zamanı ile öyküleme zamanı iç içedir. Öykü zamanının sıradizimsel yapısında geriye ve ileriye doğru kayışlarda ise öykü ve öyküleme zamanı arasındaki zamansal aralık fazla değildir. Bu romanlarda öykü zamanı, genellikle bir yıl, birkaç mevsim veya birkaç aydan meydana gelir ve kişilerin psikolojik durumları, sosyal zaman, mevsim ve günlere bağlı olarak anlam kazanır. İkinci dönem (Ateşten Gömlek, Vurun Kahpeye, Zeyno'nun Oğlu) romanlarında ise romanın içeriği, zaman kurgusunun belirleyicisidir. Romanlardaki sosyal zaman belirteçleri, olayların yaşandığı zamanın içeriğine uygun olarak kullanılır. Böylece sosyal açıdan öykü ve öyküleme zamanı belirginleştirilir. Türk insanının, II. Meşrutiyet bunalımını, İstiklal Mücadelesi'ni zamanın içine düşmüş bir çığlık olarak romanlarında anımsayan Halide Edib Adıvar, zamanı tarihsel gerçekliği ve derinliği olan sosyo-psikolojik bir unsur olarak değerlendirir. Adıvar'ın roman yazma serüveninin II. Meşrutiyet'tin ilanından sonra başlayıp 1960'lı yılları kapsamı, romanlarındaki zaman kurgusunu zenginleştirir. Romanlarındaki zaman algısını uzun yazma serüveniyle derinleştiren yazar, özellikle son dönemde yazdığı romanlarda geriye dönüş, iç monolog ve özetleme teknikleriyle zamanı aktif tutmaya çalışır.

Halide Edib Adıvar'ın romanlarında kişilerin sayısı oldukça fazladır. İlk romanlarda az olan kişi sayısı, son dönem romanlarında oldukça fazladır. 'Raik'in Annesi' ve 'Seviyye Talip'te beş olan kişi sayısı, 'Tatarcık', 'Sonsuz Panayır' ve 'Hayat Parçaları' gibi romanlarında on beşi geçer.

Yazarın romanlarındaki aslî kadın kahramanlar genellikle güçlü, idealist, eğitilmiş ve moderndir. Aşk ve evliliğin kutsallığına inanan kadınlar, yuvalarına sadık, fedakâr kadınlardır. 'Handan' romanında Handan, 'Seviyye Talip'te Seviyye ile Macide, 'Yeni Turan'da Kaya, 'Ateşten Gömlek'te Ayşe, 'Yolpalas Cinayeti'nde Akkız, 'Tatarcık'da Lale ve 'Sinekli Bakkal'da Rabia gibi kadınlar bunlardan bazılarıdır. Romanlardaki kadın kahramanların birçoğunun anneleri yoktur. 'Raik'in Annesi' romanında Refika, 'Son Eseri'nde Kamuran, 'Yeni Turan'da Kaya, 'Vurun Kahpeye'de Aliye ve Kalp Ağrısı'ndaki Zeyno'dur. Sanatçının 'Kalp Ağrısı' adlı eserinin devamı olan 'Zeyno'nun Oğlu' romanında Zeyno, Saffet, Hasan, Muhsin Bey, Asım Bey vb; 'Sinekli Bakkal' romanındaki Kız Tefik ve Recep 'Tatarcık'ta, 'Zeyno'nun Oğlu'ndaki Hasso Çocuk, 'Tatarcık' romanında ortak karakter olarak yer alır.

Yazarın ilk romanlarında erkek kahramanlar genellikle pasif bir kişiliğe sahiptir. Fakat daha sonra yazdığı romanlarda erkek karakterler daha baskın bir kişilikle karşımıza çıkar. ‘Ateşten Gömlek’ romanında Peyami, İhsan ve Cemal, ‘Vurun Kahpeye’ Tosun Bey ve Hacı Fettah Efendi, ‘Zeyno’nun Oğlu’nda Binbaşı Hasan ile Ramazan, ‘Sinekli Bakkal’da Peregrini, Vehbi Dede, İmam Hacı İlhami Efendi ve ‘Döner Ayna’da Mürsel, Hacı Murat bunlardan bazılarıdır. Roman başkışileri genelde kadın olmak birlikte ‘Raik’in Annesi’ romanında Siret, ‘Seyiyye Talip’te Fahir, ‘Son Eseri’nde Feridun Hikmet, ‘Kerim Usta’nın Oğlu’nda Dr. Kasım Derman kendine özgü birer erkek başkışı olarak dikkat çeker.

Adıvar, genel olarak romanlarının isimlerini ve ilk cümlesini izleksel kurguyu yansıtabacak biçimde kurgular. ‘Yeni Turan’, ‘Ateşten Gömlek’, ‘Vurun Kahpeye’, ‘Döner Ayna’, ‘Hayat Parçaları’, ‘Çaresaz’ ve ‘Yolpalas Cinayeti’ gibi romanlar bunlardan bazılarıdır.

Halide Edib Adıvar’ın romanlarındaki en temel izlekler; aşk/sevgi, kıskançlık, kadın ve kadının toplum içinde rolü, evlilik, bireysel ve toplumsal yabancılaşma, değer yozlaşması, millî bilinç, benlik bilinci, kendilik, bağımsızlık, Doğu-Batı çatışması ve Doğu-Batı sentezidir.

Sonuç

Sonuç olarak Halide Edib Adıvar’ın yazın yaşamı, ilk romanlarından itibaren sürekli bir gelişim gösterir. Türkiye’nin yirminci yüzyılın başlarında geçirdiği değişim ve dönüşümleri, bizzat kendi gözlemlerine dayanarak eserlerine işleyen Halide Edib Adıvar; yaşam biçimi, kişiliği ve eserleriyle Doğu ve Batı’yı özümseyerek sentezleyen modern ve bilinçli biri olarak toplumun geçiş süreçleri ve aksayan yönlerini gerçekçi bir şekilde irdeler.

Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan Halide Edib Adıvar, Türkiye’nin imparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinde, Türk insanı ve toplumunun yaşadığı değişim ve dönüşümleri kendi benliğinde yaşamış ve bunları da yazdığı metinlere taşımış, modern bir kadın, düşün ve eylem insanıdır. Yaşadığı devre ve tarihi köklere kopmaz bir bağ ile bağlı olan yazar, dönem ve edebi eser arasındaki çift yönlü ilişkiyi güçlü bir sezgi, okuma ve gözlemleriyle eserlerine yansıtır. Yazın hayatına yirmi bir roman, dört hikâye kitabı, iki tiyatro, onlarca çeviri, yüzlerce fikir yazısı, yedi inceleme kitabı ve üç anı kitabı sığdıran Adıvar, yaşadığı döneme gerek kişiliği gerekse eserleriyle damga vurur.

Kaynakça

- Acaroğlu, T. (1964), “Halide Edib ve Eserleri”, Yeditepe, S.94, Şubat s.7.
- Adıvar, H. E. (2004), Memoirs, Epsilon Yay., İstanbul.
- Adıvar, H. E. (2008), Mor Salkımlı Ev, Can Yay., İstanbul.
- Adıvar, H. E. (2008), Türk’ün Ateşle İmtihani, Can Yay., İstanbul.
- Enginün, İ. (1995), Halide Edib Adıvar’ın Eserlerinde Doğu Batı Meselesi, M.E.B., Yay., Ankara.
- Erlevent, D., “Halide Edib Adıvar’ın Son Dönem Romanlarında İstanbul’da Gündelik Hayat ve Müzik”, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisan), Ankara, 2005
- Kanbolat, Y. (1986), Halide Edib Adıvar’ın Romanlarında Feminizm Sorunu, Bayır Yay., Ankara.
- Kırmızı, B. (2015), “Man hat Arbeits kräftegerufen es kamen Schriftsteller, Migrantenundihre Literaturen” adlı kitapta Heimweh in der Literatur adlı bölüm. Peter Lang, Frankfurt am Main.
- Sevinç, C. (2009), “Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk Romanında Millî Mücadele”, Turkish Studies, Volume 4 /1-II Winter, s.2011-2020.
- Şahin, V. (2014), Bilge Kadının Aynadaki Yüzü (Halide Edib Adıvar’ın Romanlarında Yapı ve İzlek), Akçağ Yay., İstanbul.
- Uygun Aytemiz, B. “Halide Edib Adıvar ve Feminist Yazın”, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2001.
- Ünaydın, R. E. (1972), Diyorlar ki, MEB. Yay., İstanbul.

Osmanlı-Avusturya Sefaretnamelerinin Osmanlı Diplomasisi ve Modernleşme Süreci Üzerine Etkileri

Zeynep KARACA*

Özet

Mohaç Meydan muharebesiyle başlayan Osmanlı-Avusturya ilişkileri 1791 yılına kadar sürmüştür. Bu süreçte iki devlet arasında birçok elçi gidip gelmiş ve çeşitli raporlar sunmuştur. Özellikle tek taraflı diplomasiyi benimsediği dönemde gereklikçe elçi gönderme taraftarı olan Osmanlı Devleti 1718 Pasarofça Antlaşmasının yapıldığı tarihe kadar bu tutumunu sürdürmüştür. Bu tarihten itibaren ise Osmanlı diplomasisi artık değişimin karşısında değil, bilakis değişime açık hale gelmiştir. Öyle ki bu antlaşmayla iki tarafın karşılıklı olarak elçi göndermesinin kararlaştırılmış olması bunun göstergesidir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya gönderdiği elçilerin tuttuğu raporlarda devletin içinde bulunduğu dönem ile ilgili ipuçlarına rastlamak mümkündür. Elçilerin kaleme aldıkları bu raporlar, Osmanlı Devleti'nin askeri, kültürel, mimari gibi birçok alanda yeni bir bakış açısı kazanmasında hatırı sayılır bir rol oynadı. Değişen diplomasi anlayışının yansımaları olarak da değerlendirilebilecek olan bu durum sefaretnamelerde Batı'ya karşı değişen tutumun yazılı vesikalarını oluşturdu. Bu değişimin Osmanlı Devleti'nde modernleşmeye bir etkisinin ya da katkısının olup olmadığı konusu bu çalışmanın genel amacını oluşturmuştur. Çalışma aynı zamanda Avusturya-Osmanlı diplomatik ilişkilerini esas aldığından her iki devletin birbirlerine karşı tutumları ve üsluplarındaki değişimler raporlara da yansımıştır. Bu nedenle sefaret raporları diplomatik kaideler ve özellikle Osmanlı'nın değişen Batı algısının gözlemlenebileceği önemli kaynaklar olmuştur. Bu çalışmada Osmanlı diplomasisinin birincil kaynaklarından olan sefaretnamelerin Avusturya ile ilgili olanları incelenmiş olup, bu raporların birbirleriyle olan benzerlikleri ve farklı yönleri saptanıp, Osmanlı diplomasisi ve modernleşme sürecine etkileri üzerinde durulmuştur. Sefaretnamelerin diplomatik süreçlere doğrudan, modernleşmeye dolaylı yönden katkısı olduğu tezinden yola çıkılmıştır. Sonuç itibarıyla Osmanlı Devleti'nin siyasi durumunun diplomatik usullerine nasıl yansıdığı ve yaşanan değişimde Osmanlı elçilerinin sefaretnamelerinin ne gibi roller üstlendiği ve bu raporların ne zaman daha etkili bir pozisyonda yer aldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler; Avusturya, Osmanlı, sefaretname, modernleşme, elçi.

Impacts Of The Embassy Reports The Ottoman- Austria Upon The Ottoman Diplomacy And Modernization

Abstract

The Austro-Ottoman relations commenced with the Battle of Mohács continued until 1791. Throughout this period, many ambassadors came and went between the Ottoman and Austrian Empires and presented various reports. The Ottoman Empire, which initially tended not to send ambassadors unless necessary, as it adopted unilateral diplomacy, sustained this attitude until 1718, the Treaty of Passarowitz. Since this date, the Ottoman diplomacy had been open to change rather than being against it. Deciding to send ambassador reciprocally by both sides is the sign of this. It is possible to see the hints of the period in the reports written by ambassadors sent to Europe by the Ottoman Empire. These reports written by ambassadors played an important role in getting new perspective to many areas of the Ottoman Empire such as military, cultural, architecture fields. These situations which can be evaluated as reflection of altered diplomacy thought formed written documents attitudes changed against west in ambassador's reports. Whether this alteration affected or contributed to the modernization of the Ottoman Empire formed the general aim of this study. Alteration in approach and attitude to each other reflected to reports as this study is centered on the Austro-Ottoman relations. Therefore, embassy reports became important sources in which Ottoman diplomacy and especially Ottomans altered west attitude could be observed. In this study, embassy reports related to Austria which are primary sources of Ottoman diplomacy have been examined and emphasized the impact of the modernization and the Ottoman Empire diplomacy by determining similarities and different sides of the reports. The hypothesis asserting that embassy reports have had direct influence on the diplomatic process and indirect influence on modernization has been employed. Consequently, it was determined how Ottoman Empire reflected the politic

* Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, z.karaca90@gmail.com.

situation to the diplomatic and impacts embassy reports and Ottoman ambassadors and when these reports would be more effective.

Key Words: Austria, Ottoman, embassy reports, modernization, ambassador.

Giriş

Sefaretnameler, yabancı memleketlere gönderilen elçilerin İstanbul'dan başlayarak gittikleri yerlerde karşılaştıkları olayları ve siyasi hadiseleri anlattıkları, yaptıkları işler hakkında tuttukları raporlar olarak adlandırılır.¹ Bu raporlar aynı zamanda elçilerin yola çıktıkları ilk andan itibaren gittikleri yerlerde şahit oldukları olaylar, gittikleri bölgenin coğrafyası ve insanları hakkındaki gözlemleri ve orada yaptıkları görüşmeler ile ilgili verdikleri yazılı bilgiler olarak da tanımlanmaktadır.² “Osmanlı'nın dış dünyaya açılan penceresi”³ şeklinde de tanımlanan sefaretnameler birinci dereceden kaynak olmaları açısından özellikle yabancı devletlerle ilgili bilgi sağlamada önemli bir rol üstlenmektedir. Sefaretnameleri önemli kılan bir diğer özellik, elçilerin gittikleri ülkelerin siyasal yapıları⁴ yanında kültürleri hakkında da bilgiler içermesidir. Sefaretnameler bu yönüyle Osmanlı Devleti ile temas içinde oldukları devletlerarasındaki siyasi, ticari, kültürel ilişkilerin içerik ve kapsamlarını araştırmaya yönlendirebilecek yazılı ve basılı kaynakların en elverişli olanları arasındadır⁵. Sefaretnameler aynı zamanda yabancı ülkeler hakkında ilgi uyandırarak Osmanlıya yabancı olan yaşam tarzı ve Batının adetlerinin gözlemlenip yazıya dökülmüş olmalarından dolayı birer haber kaynağı niteliğindedirler⁶. Yine bu raporlar, aynı zamanda Osmanlı hariciyesinin elçilerde ne tür vasıflar aradıklarını ve elçilikte öne çıkan bilgi ve becerilerin neler olduğu konusunda da kısmi olarak bilgi vermektedir⁷. Bunun dışında bu raporlar tarihsel dönemlere ışık tutması açısından önemli noktaları işaret eder. Bu noktalar Osmanlı Devleti'nin Batı karşısındaki tutumunu yansıtır. Öyle ki Osmanlı Devleti klasik dönem olarak tabir edilen dönemde “hiçbir devleti eşit hakları haiz kendine muhatap kabul etmez”⁸ ilkesi nedeniyle Batı ile olan ilişkilerinde mesafeli bir siyaset izlemiştir. Bunun önemli bir göstergesi olarak Osmanlı Devleti'nde bu dönemde daimi elçi gönderilmediği gibi gelen elçilere Batılı devletlerle olan ilişkilerin boyutuna göre muamele edilmiştir.⁹

Sefaretnameler bizzat elçilerin kaleme aldıkları raporlar olduğu gibi zaman zaman sefirin mahiyetindeki biri¹⁰ tarafından da kaleme alınmıştır¹¹. Ali İbrahim Savaş, sefaretnamelerin tür olarak ikiye ayrıldığını ifade eder; ilk olarak XV. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alındığı tahmin edilen sefaretnameler XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra daha sık görülmeye başlamıştır. 1793 yılına kadarki dönemde elçilerin ele aldığı raporlar tarihi, sosyal, kültürel ve coğrafi dokuları içeren zengin seyahat yazıları niteliğindedir. Bu tür raporlarda elçi yabancı ülkeye ayak bastığı andan başlayıp, oradan dönünceye kadar gördüğü her şeyi en ince ayrıntısına kadar anlatmıştır. Buna karşın 1793 yılından sonra üç yıl gibi bir süreyle tayin olunan daimi elçilerin raporları daha çok politik içerikli yazılardır.¹² Diğer taraftan sefaretnameler yazarlarının atandıkları hizmet ve görevlerin hem tür hem de içeriği esas alınarak değerlendirildiğinde özel, genel ve her iki özelliğe de sahip olmak üzere üç kısma ayrılır. Buna göre özel olanları elçilerin: gerçek memuriyetlerinin ne suretle yapıldığına ait takrirlerdir¹³. Bu tür raporlar görevin

¹(Pakalın,1971,s.138)

²(Bozkurt,2009,s.288)

³(Korkut, 2003,s.494)

⁴Sefaretnamelerin çoğu elçilerin gittikleri ülkelerde görüştükları devlet adamlarıyla yapılan resmi görüşmeleri aktarır. Bu görüşmelerdeki bilgiler gizli olduğundan genellikle siyasi içerik yönünden tatminkâr değildir. Bunun nedeni elçilerin, gizlilik derecesi bulunan bu gibi konuları ayrı takrirler halinde sunmalarından kaynaklanır. Bunun dışındaki meseleler yeni Padişahın tahta çıkışını bildirme, baş sağlığı ya da kutlama amacıyla gidip gelmeler bu anlamdadır. (Beydilli, 2009,s.289)

⁵(Yalçınkaya, 2018, s.22)

⁶(Beydilli, 2007,s. 27)

⁷(Yalçınkaya, 2018, s.25)

⁸(Savaş, 2007,s.13)

⁹ Osmanlı Devleti'nin elçileri kabul sırasındaki tutumları için bkz. (Yıldırım, 2014,s.28-35) Osmanlı Devleti'nde elçi kabulleri zamana ve muhataba göre bazı değişimler göstermektedir. Bunun temel sebebi muhatap devletlerle dost ve ya düşman olunması, karşı tarafın Müslüman ya da gayrimüslim olması ile mezhep durumları gibi hukuki, dini ve siyasi etkenlerdir. Yabancı elçilerin ağırlanması ve yapılan harcamalarla ilgili detaylı bilgi için bkz. (Kurtaran, 2018, s.336-339)

¹⁰Osmanlı sefaretnameleri genelde sefirler tarafından kaleme alınmayıp mahiyetindeki sır kâtipleri tarafından kaleme alınır, (Beydilli, 2009, s.292)

¹¹(Pakalın, 1971, s.139)

¹²(Savaş 2007, s.15)

¹³Takrir yerleştirme sağlamaştırma anlatma anlamlarına gelirken, diplomatik açıdan değerlendirildiğinde ise bir işi yazılı olarak ilgili makama bildiren bir tür belge niteliğindedir. Aynı zamanda son devirlerdeki hitabet kurallarına göre takrir, bir memuriyet, rütbe ve maaş verilmesine kalem ve daire teşkiline ait resmi daire amirlerinin hazırladığı elkabsız olarak tezkire gibi yazılan ve mühürlenmiş belge olarak da tanımlanır. (Kütükoğlu, 2010,s.471)

nasıl yapıldığı ve sonucunun ne olduğunu ve genellikle siyasi bilgileri ihtiva eden türdedir. Genel olan sefaretnameler ise elçilerin yolculuklarından dönüşlerine kadar gezip gördükleri yerlerin idari sistemi, ekonomik yapısı, sosyal hayatı, askeri ve kültürel durumu, eğitimi, siyaseti, medeniyet seviyesi gibi bilgileri içerir. Her iki özelliği de içinde barındıran sefaretnamelere örnek teşkil edecek nitelikte olanına örnek Ebubekir Ratib Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesidir¹⁴.

Osmanlı diplomasisinin ilk sefaret raporu Fatih Döneminde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'a gönderilen Taceddin adlı bir elçi tarafından kaleme alınmıştır. Ancak bazı araştırmacılar¹⁵ 1495 yılında yani II. Beyazıt döneminde Hacı Zağanos'un yazmış olduğu tavriri¹⁶ ilk rapor olarak kabul eder. Yazılış dönemleri açısından değerlendirildiğinde Hacı Zağanos'un tavriri ikinci belge niteliğindedir¹⁷. Bu iki rapor özellikleri gereği yalnızca siyasi gelişmeleri aksettirdiklerinden geleneksel sefaretnamelerden önemli oranda ayrılırlar¹⁸. Bu noktada klasik anlamda metni elimizde bulunan en erken tarihli sefaretname olarak 1665 yılında Vasvar Barış Antlaşması nedeniyle iki devlet arasında dostluğun daha güçlü temini ve hediye takdim etmek amacıyla 300 kişilik büyük bir heyetle Viyana'ya gönderilen Kara Mehmet Paşa'nın sefaretnamesi kabul edilmelidir¹⁹.

Osmanlı'nın en çok sefaretname yazılan ülkesi unvanını taşıyan Avusturya'ya çeşitli sebeplerle 43 elçi gönderilmiştir. Buna rağmen bu elçilerden yalnızca 10 tanesi gittikleri ülkeler hakkında sefaretname raporu tutmuştur. Bu durum Kemal Beydilli'nin gönderilen sefirlerin çokluğuna rağmen tavriri ve sefaretnamelerin sayısal azlığının bu raporların ya zaman içinde kaybolduğu yahut her zaman yazılı olarak rapor takdim edilmediği görüşünü doğrular niteliktedir²⁰. Diğer taraftan Avusturya'nın sadece 1500 ile 1700 tarihleri arasında Osmanlı'ya gönderdiği elçi sayısı 120'yi bulmuştur²¹. Bu da Avusturya ile diplomatik temasların çokluğunu işaret ederken aynı zamanda Osmanlı ülkesinin kültürel ve siyasi yapısı hakkında Avusturya'nın Osmanlıya göre daha aktif bilgilere sahip olduğunun göstergesidir. Aynı zamanda dönemin ihtiva ettiği yapı gereği de yani tek taraflı diplomasiyi benimseyen Osmanlı'nın elçi göndermeye ihtiyaç duymaması da bunda etkili olmuştur²².

Sefaretnameler ile ilgili derli toplu birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar genel anlamda ya ilgili elçinin hayatı ve sefareti hakkında ya da bu sefaretlere çeşitli etkileri üzerinedir. Ancak bu çalışmada bu bilgilerin yanında Avusturya'ya gönderilen tüm elçilerin sefaretname raporları incelenip, yazıldıkları dönem ve bu dönemlerde Osmanlı'nın benimsediği diplomatik tavır gözetilerek ele alınacaktır. Araştırmamızın amacı sefaretnameleri tek bir çalışmada bir araya toplayarak bu sefaretlere Osmanlı'nın modernleşme süreci ve Avusturya ile olan diplomatik ilişkilerin sefaretlere değişiminde oynadığı rolü tespit etmektir. Bu noktada çalışmada bir nevi örnek dönem incelemesi yapılmış olup, Osmanlı diplomasisinin adeta baş aktörlerinden biri olan Avusturya'nın gönderdiği elçi sayısı ile Osmanlı'dan gönderilen elçi sayısı arasındaki farkın temel sebepleri de incelenecektir. Ayrıca bu çalışmada izlenecek metod gereği sadece Osmanlı Devleti'nin Avusturya'ya gönderdiği elçilerin sefaretnameleri dikkate alındığından Ad hoc dönem ve karşılıklı diplomasi süreci karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Avusturya'ya en son sefaretin 1792'de Ebubekir Ratip Efendi'nin sefareti olduğundan bu elçinin sürekli diplomasi sürecine layihalarıyla katkıda bulunmasına ve dönemi şekillendirmesine rağmen sürekli diplomasi süreci ayrıca ele alınmamıştır.

¹⁴(Unat,1992,s.45) ; (Yalçınkaya, 1996, s.325-326)

¹⁵Hacı Zağanos ile ilgili raporu bizzat çalışan Gümeç Karamuk Unat'ın eserinde belirtildiği üzere bu belgenin bulunan en eski belge olduğu yorumuna karşılık Osmanlı'nın yükselme devrine ait olan belgenin ilk belge olup olmamasından ziyade Osmanlı elçilik kurumunun kökeni hakkında yol gösterici mahiyette olduğunu belirtmiştir. Bkz. (Unat, 1992, s.43-44) ; (Karamuk, 1992, s.393-403)

¹⁶Bu tür raporlar gidilen ülkelerdeki devlet adamlarıyla yapılan resmi görüşmelerden bahsetmemiş olmalarından dolayı genelde siyasi içerik yönünden tatmin edici değildir. Bunun nedeni elçilerin gizlilik derecesi olan bu tip hususları ayrı tavrirlere halinde sunma ihtiyacı duymasından kaynaklanır. (Beydilli,2007 s.11)

¹⁷(Yalçınkaya, 2000,s.504)

¹⁸(Beydilli, 2007,s.12)

¹⁹(Beydilli, 2007, s.16)

²⁰(Beydilli, 2009,s.290)

²¹(Teply,1969,s.248) Kanuni Sultan Süleyman zamanında iki ülke arasındaki münasebetlerde ilk diplomatik temsil Avusturya tarafından 1528 yılında İstanbul'a gönderilen ilk büyükelçi Sigmund Wixelbelger ve Johann Hobordansk ile başlamıştır. (Kurtaran, 2018, s.225)

²²Mehmet İpşirli, Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerde daimi elçi bulundurulmamasının uzun süre benimsenmesinin geleneklerle açıklanabileceğini savunur. Yazar bu görüşünü daha önceki İslam ve Türk devletlerinde daimi elçilik uygulamasının bulunmamasına dayandırır. (İpşirli, 1995, s.8) Ayrıca Osmanlı diplomasisinde yabancı bir ülkeye daimi surette elçi göndermek demek o ülkenin meşruiyetini tanımak olarak değerlendirilmiştir. (Kurtaran, 2014, s.215)

Tablo I. Osmanlı Devleti'nin Avusturya'ya Gönderdiği Elçilerin Listesi ²³

Sıra	Elçinin Adı	Tarihi	Memuriyeti
1	Hacı Zağanos ²⁴	1495	Nemçe Kralı huzuruna karşılıklı anlaşma ve barış görüşmesi yapmak
2	Memiş Çavuş	1535	Almanya imparatoru huzuruna
3	Hidayet ²⁵	1554	Barış hükümlerinin muhafazasını görüşmek
4	Ahmet	1549	İran'da kazanılan zaferin bildirmek
5	Mahmut Çavuş (Alman mühtedisi)	1549	?
6	İbrahim Bey (Leh Mühendisi)	1562	1562 Tarihli İstanbul Antlaşmasının tasdikli nüshasını padişah hediyeleri ile birlikte imparatora iletme
7	Bali Çavuş	1564	İmparator Maximilian'ın cülusunu tebrik etmek
8	Hidayet Çavuş (2. Defa)	1566	Avusturya ile yenilenecek anlaşma hükümlerini görüşmek
9	İbrahim Bey (3. Defa)	1568	Padişahın cülusu dolayısıyla hükmü yenilenen ahitnameyi İmparatora götürmek
10	Mehmet Bey (2. Defa)	1573/4	1573 tarihli Avusturya Osmanlı muahednamesini vermek
11	Ali (Şarabdar)	1581	İmparatoru sünnet düğününe davet etmek maksadıyla
12	Kambur Çavuş (Turgut)	1584	Sadrızamın bir mektubunu götürmek
13	Mustafa Çavuş	1589	?
14	Zülfikar Bey	1603	Padişahın cülusunu tebliğ etmek
15	Ahmet Kâhya	?	Zitvatorok muahedesinin tasdikli nüshasını götürmek
16	Mehmet Çavuş	1614	Ahitnameye aykırı davranışlardan şikâyetle bulunmak
17	Ahmet Kâhya	1615	Viyana'da bir anlaşma yapmak
18	Ahmet Paşa	1616	Zitvatorok barışının tahkimini sağlayan antlaşmayı götürmek
19	Kapıcıbaşı Ahmet Ağa	1618	I. Ahmet'in vefatını ve I. Mustafa'nın cülusunu bildirmek
20	(?) Bir Çavuş	1619	II. Ferdinand'ın tahta çıkışın tebrik
21	Recep Bey	1627	?
22	Rıdvan Ağa	1634	?
23	Müteferrika Ahmet	1636	?
24	Mehmet Müteferrika	1640	Sultan İbrahim'in tahta çıkışının bildirmek

²³ Bu Tablo Faik Reşit Unat'ın *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri* adlı kitabından yararlanılarak oluşturulmuştur.

²⁴Hacı Zağanos imzalı tarihsiz bir vesika'dan bahseden Unat, Kral Hunyadi nezdine Macaristan'a giden heyetin sefaretleriyle vesikanın ilgili olduğu ayrıca belirtmiştir. Bu konu ile ilgili yaptığı çalışmada Unat'ın aksine Gümeç Karamuk, çalışmasında, Zağanos'un raporunun 1495 yılında yazılmış olduğunu tespit etmiştir. Yazar aynı zamanda takririn tarihsel sınıflandırmasını yaparak siyasal anlamda bilgiler veren bu raporun transkripsiyonuna da çalışmasında yer vermiştir, (Karamuk, 1992,s.393-394)

²⁵Topkapı Sarayı Arşivi E. 3911, E. 8581 nolu vesikalar dışında bu elçinin sefreti ile ilgili bir bilgiye henüz rastlanmamıştır. Ancak bu vesikalar E. 3911 numaralı olanı 0657, E.8581 olanı E. 0873 olmak üzere değiştirilmiştir.

25	Osman Ağa	1643	Padişahın bir mektubunu götürmek
26	Hasan Paşa	1649	Padişahın tahta çıkışını bildirmek
27	?	1653	
28	? Köprülü Mehmet Paşa'nın ağalarından biri	1659	İmparatora mektup götürmek
29	Süleyman Ağa	1659	İmparatorun taç giymesini tebrik etmek
30	Kapıcıbaşı Yusuf	1664	Vasvar barış antlaşmasının tasdikli nüshasını götürmek
31	Kara Mehmet Paşa (Rumeli Beylerbeyi) ²⁶	1665	Vasvar antlaşmasından sonra münasebetlerin yeniden düzenlenmesini sağlamak
32	Zülfikar Efendi (Paşa) ²⁷	1687	Padişahın tahta çıkışını bildirmek ve barış teklif olunursa müzakereye başlamak
33	İbrahim Paşa	1699	Karlofça muahedесinin akdinden sonra münasebetleri yeniden kurmak
34	Müteferrika İbrahim	?	Sadrazamın bir mektubunu Avusturya başvekiline götürmek
35	Seyfullah Ağa ²⁸	1711	Rusya'ya açılan seferden Avusturya'yı haberdar etmek
36	Silahdar İbrahim Paşa ²⁹	1719	Pasarofça Barış Antlaşmasından sonra münasebetleri yeniden kurmak
37	Mustafa Ağa ³⁰	1732?	?
38	Ali Paşa (Canibi)	1740	Belgrad Barışından sonra münasebetleri kurmak
39	Mustafa Hattı Efendi ³¹	1748	Münasebetleri yenilemek amacıyla İmparatoriçe Maria Theresia huzuruna gönderildi.
40	Halil Efendi	1754	Padişahın tahta çıkışının bildirmek
41	Ahmet Resmi Efendi ³²	1757	Padişahın cülusunun bildirmek
42	Süleyman Bey (Kabakulak Yeğeni)	1774	Padişahın tahta çıkışının bildirmek
43	Ebubekir Ratip Efendi ³³	1791	Ziştovi Barışının yapılmasından sonra münasebetleri yeniden kurmak

1. Dönemsel Olarak Sefaretnameler

²⁶Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinin 7. cildinde Kara Mehmet Paşa'nın sefaretini, şehre girişi ve karşılaştığı tepkilere dair bilgiler yer almıştır. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C.7, Ayrıca bkz. (Altar,1981)

²⁷Mustafa Güler, *Zülfikar Paşa'nın Viyana Sefareti ve Esareti* adlı çalışmayı hazırlamıştır. Bu elçi ile ilgili Songül Çolak da *Avusturya Elçiliği Esnasında (1688-1692) Zülfikar Paşa'nın Lehistan Vekilleri İle Yaptığı Sulh Müzakereleri ve Zülfikar Paşa'nın Mükâleme Takririne Göre Osmanlı Elçilik Heyetinin Komoru ve Potendorf'ta Hapsedilmesi ve İstanbul'a Dönme Çabaları* başlıklı makaleleri hazırlamıştır.

²⁸Seyfullah Ağa'nın sefaretini ise Kemal Beydilli ve İsmail Erunsal tarafından *Pрут Savaşı Öncesi Diplomatik Bir Teşebbüs Seyfullah Ağa'nın Viyana Elçiliği (1711)* başlıklı çalışmayla ele alınmıştır.

²⁹Hüner Tuncer ise *Viyana Sefaretnamesi (1131 H. 1719 M.) (Elçi İbrahim Paşa)* ve *Osmanlı Elçisi Ratip Efendi'nin Viyana Mektupları* adı altında iki makale çalışması hazırlamıştır.

³⁰İsmail Ödemiş, *Mustafa Efendi'nin Viyana Sefareti ve Sefaretnamesi (İstilah-ı Nemçe) (1730)* adlı yüksek Lisans tezinde hem elçi hakkında bilgiler vermiş hem de sefaretnamenin özellikleri yanında sefarete sebep olan olaylar üzerinde durmuştur.

³¹Ali İbrahim Savaş Mustafa Hattı Efendi ile ilgili *Mustafa Hattı Efendi'nin Viyana Sefaret Raporu Üzerine ve Osmanlı Elçisi Mustafa Efendi'nin Sefareti ile İlgili Üç Belge* isimli ikisi makale biri *Mustafa Hattı Efendi Viyana Sefaretnamesi* adıyla kitaplaştırılmış üç çalışmaya imza atmıştır. Yazar bu çalışmalarda M. Hattı Efendi'nin sefaretini özellikleri açısından inceleyip, buna sebep olan olaylar üzerinde durarak elçi hakkında bilgiler de vermiştir.

³²Bedriye Atsız, *Ahmet Resmi Efendi'nin Viyana ve Berlin Sefaretnameleri* adlı çalışmayı yazmıştır.

³³*Ebubekir Ratip Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi* ise Abdullah Uçman tarafından çalışılmıştır. Uçman çalışmasında sefaret raporunun transkripsiyonu ile elçinin yaşam öyküsü hakkında bilgiler sunmuştur.

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren diplomasi anlayışında Batı ile olan ilişkilerinde tek taraflı bir politikayı benimsemiştir. Bundan dolayı da Osmanlı diplomasisi özellikle XIV. ve XV. yüzyıldan itibaren Balkanlar ve Doğu Avrupa’da gelişen siyasi nüfuzu ile birlikte müzakere pozisyonunun güçlenmesiyle hem dış politika da hem de dış münasebetlerde hiçbir devleti kendisi ile eşit görmediğinden tek taraflı (Ad hoc) bir diplomatik anlayışı benimsemiştir³⁴. Ancak bu durum 1699 Karlofça Antlaşması’nın yapıldığı dönemde ilk kez tavassutu kabul eden Osmanlı Devleti’nin aynı zamanda ilk toprak kaybını da yaşamasıyla değişime uğramıştır³⁵. Öyle ki Osmanlı bu süreçte rakip devletleri dikkate almaya başlamıştır. Bununla beraber 1711’de Prut’ta Ruslara karşı zafer kazanması onun hemen savunmaya geçmediğinin göstergesidir³⁶. Fakat ilerleyen dönemde Venedik ve Avusturya’ya karşı başarılı olamayan Osmanlı, 1718 Pasarofça Antlaşması’yla ilk kez Batının üstünlüğünü kabul etti ve böylece yeni bir dönem olarak karşılıklı diplomasinin etkin olduğu bir sürece girildi³⁷. Karşılıklılık, diplomatik dokunulmazlık ve eşit egemenlik ilkelerinin söz konusu olduğu bu yeni dönem Batıda *Modern Diplomasi* olarak kendine yer bulur. Nitekim Osmanlı zayıfladıkça diplomasi anlayışında bu yönde bir değişim yaşanmıştır³⁸. Bununla beraber Osmanlılar 1648’de Avrupa’da kurulan karşılıklı eşitlik esaslı yeni devletler sistemine dâhil oldu³⁹. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı’nın artık düşman devletlerine tek başına karşı koyamaması nedeniyle devletlerarası diplomasi usullerine uyması gerekiyordu. Bunun için de Batıyı yakından takip etmek ve Batıdan faydalanmak ihtiyacı hâsıl olmuştu. III. Selim bunu ilk fark eden ve 1793 yılında daimi elçilikleri kurarak ilk girişimi gerçekleştiren padişahdır⁴⁰.

1.1. *Ad Hoc Diplomasi Dönemindeki Sefaretnameler (1302-1718)*

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılın sonlarına kadar *Ad Hoc Diplomasi* denilen tek taraflı⁴¹ diplomasiyi ön gören yöntemi uyguladı. “*Amaca özel, niyete mahsus*” anlamına da gelen Ad hoc aynı zamanda genellikle bir soruna yönelik geçici bir çözümü anlatma maksadıyla da kullanılmıştır⁴². Ad hoc aynı zamanda ülkeler arasındaki diplomatik temasın kısa süreli, dar kapsamlı ve tek taraflı olduğu bir anlayıştır⁴³. Bu yöntemde diplomasi temsilcileri, belirli bir amaç doğrultusunda verilen görevi yerine getirmek için geçici bir süreyle yurt dışına gönderilirler ve görevlerini yerine getirdikten sonra ülkelere geri dönüş yaparlardı⁴⁴. Osmanlı Devleti tek taraflılığı esas alan bu yöntemi öteki devletlere göre üstünlüğünün göstergesi olarak saydığından bu yöntemi en geç terk eden devletlerden biri olmuştur. Nitekim güçlü olduğu dönemlerde Avrupa devletlerinin herhangi bir desteğini sağlama ya da onların politika ve görüşlerini öğrenme gibi kaygılar gütmemiştir. Çünkü böyle bir durumu yani yabancı devletlerde sürekli temsili küçüklük saymaktaydı⁴⁵. Askeri kuvvete dayanan Osmanlı sultanlarının bu süreç boyunca memleketin geniş kaynakları sayesinde başka devletlerin yardımına ihtiyaç duymadan iradesini düşmanlarına kabul ettirebiliyor olması da bu anlayışın benimsenmesinde etkili olmuştur⁴⁶. Ayrıca Osmanlı tüccarları Batı ile değil de Asya ile ticari ilişkiler kurma eğiliminde olduğundan Osmanlı bir Avrupa devletine bu süreçte bir ihtiyaç duymadı⁴⁷. Öte yandan Osmanlı’nın daimi elçi bulundurmaması bunu gereksiz görmesinin yanında simgesel iktidarın kuruluşu ile de ilgiliydi. Bu bağlamda değerlendirildiğinde

³⁴(Savaş, 2007, s.13)

³⁵ Karlofça Antlaşması’nın diplomatik açıdan değerlendirilmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.(Kurtaran, 1999, s.97-129); (Kurtaran, 2017, s.556-565)

³⁶Antlaşma sonrası Çar I. Petro ordusuyla beraber serbest bırakılmıştır. Ancak Rusya antlaşma şartlarını yerine getirmediğinden tekrar harp ilanına karar verilse de İngiliz ve Felemenk elçilerinin arabuluculuğu ile 1713’te Edirne Antlaşması imzalanmıştır, Osmanlı’nın bu dönemi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. (Kurtaran, 2015,s.593)

³⁷(Kurtaran, 2015,s.115-116)

³⁸(Şahin, 2009,s.827)

³⁹(Turan,2014,s.250)

⁴⁰(Kuran,1988,s.11)

⁴¹Sefaret heyetlerini tek taraflı olarak kabul ediş üstünlük göstergesi olarak algılanırken, karşılıklı olma hali ise güç dengesi göstergesi olarak algılanmaktadır, (Beydilli,2009, s.292), Osmanlı diplomasisi için tek taraflılık ilkesinin getirdiği çeşitli özellikler mevcuttur. Bunlar; antlaşmalarda Osmanlı’nın hazırladığı metinlerin karşı tarafın kabulü ile gerçekleşmesidir. Ayrıca yabancı devletlerden elçi kabul ederken, geçici surette elçiler göndermeyi benimsemesidir. Diplomatik üslupta kullanılan ifadelerin sade ve hatta bazen küçük düşürücü tarzda kullanılıp, diplomatik üstünlüğün yazışmalara da yansımalarıdır. Gelen elçilere casus muamelesi yapılması da yine bu anlayışın getirdiği bir özelliktir. (Kurtaran, 2016, s.102-103)

⁴²(Erdem, 2010,s.1)

⁴³(Erdem,2008,s.9)

⁴⁴Osmanlı Devleti, genellikle Avrupa diplomasi anlayış ile uygulamalarının dışında kalma ve devamlı elçi bulundurmama usulünü benimsemeyi kendi menfaatleri açısından daha uygun görmüştür. Çünkü böylelikle Avrupa’nın politik ve diplomatik oyunları yüzünden bağımlı hale gelmeyerek serbest hareket etme imkânı bulmuştur. Bkz. (İpşirli, 1995, s.9)

⁴⁵(Tuncer ve Tuncer,1997,s.11)

⁴⁶(Yüksel,2013,s.428-429)

⁴⁷(Tuncer,1995,s.44)

Osmanlı için öteki olarak Avrupa önemli bir yer tutmaktaydı. Diğer taraftan önemli addedilen Avrupalı devletlerin daimi elçi bulundurmaları, Osmanlının üstünlük duygusunu besleyen bir nitelik taşıyor. Avrupalılar için bu bir ayrıcalık olarak görülürken, Osmanlı cephesinde ise durum Osmanlının onlara bir lütfü olarak algılanırdı. Bu anlayış çerçevesinde gelen sefirlere her fırsatta Osmanlı üstünlüğü hissettirilmeye çalışılırdı. Üstelik kaleme alınan raporlarda yer alan ifadelerde de bu durum açıkça belgini⁴⁸.

Ad Hoc diplomasi döneminde yabancı ülkelere gönderilen elçilerin bu ülkelerde ifa ettikleri görevler hakkında yazdıkları raporlarda da bu anlayışın izleri görülür. Öyle ki Ad Hoc dönemde XVIII. yüzyılın sonlarına kadar yabancı ülkelere gönderilen elçiler daima ihtiyaç duyulduğunda gerektikçe gönderilmiştir. Bu dönemdeki sefaretnameleri kaleme alan elçiler, tahta yeni geçen hükümdarın cülus tebliği, iki ülke arasındaki dostluk münasebetlerinin sürmesi ya da yeniden tesisi için, sınır meselelerini görüşüp anlaşma sağlamak amacıyla, yabancı devlet hükümdarlarının cülusunu tebrik gibi sebeplerle gönderilmişlerdir⁴⁹. Osmanlı Devleti bu süreçte Avusturya'ya 35 elçi göndermiştir. Bunlardan 5 tanesinin raporuna ulaşılmış olup, gönderilen elçiler ve sefaretnameleri şöyledir: Hacı Zağanos (1495) Elçilik Raporu, Hidayet (1554?), Kara Mehmed Paşa (1665) - Viyana Sefaretnamesi, Zülfikar Paşa (1688-1692) - Mükâleme Takriri, Seyfullah Ağa Viyana Sefaretnamesi (1711).

1.1.1. Hacı Zağanos ve Elçilik Raporu (1495)

Hacı Zağanos'un II. Beyazıd'ın sarayında bir çavuş olması kuvvetle muhtemeldir. Fakat ilk zamanlarda onun Fatih devrinde yaşamış olan Zağanos Paşa olabileceği tahmin edilmekteyken söz konusu Paşa'nın 1462 yılında vefat etmiş olması ve eldeki mevcut raporun 1495 yılında yazılmış olduğu yönündeki tespitler neticesinde bu kimsenin Hacı Zağanos adında başka biri olduğunu kanıtlamaktadır⁵⁰. Zağanos 1 Mart 1495'te Budin'e ulaşmış ve orada on gün kaldıktan sonra Kral II. Vladislav'ın gönderdiği mihmandarın⁵¹ eşliğinde 17 Mart tarihinde kraliyet merkezi Beç'e gelmiştir. Hacı Zağanos ile kral arasında on yedi gün süren görüşmeler sonunda Beç'te 3 Nisan 1495'te bir ateşkes imzalanıp halledilemeyen meselelerin çözümü için altı aylık bir süre tanınmıştır. Bu sürede Macaristan'a Fransız elçisi de ulaşmış ve Kralla birlikte onun da katılacağı bütün Macar banları ile bir toplantı tertip edilmiştir. Nitekim elçiye bu toplantı sonunda bir cevap verilecektir. Diğer yandan Venedik'in bir sefer hazırlığında olduğu bilgisinin yanında Fransa'nın bu devletten gemi ve para yardımı aldığı bilgisi aktarılmıştır. Bu esnada Hacı Zağanos elçilik raporunu kaleme almakla meşguldür ve Segedin'de ülkeyi birlikte terk edeceği memurun tayin olunmasını beklemektedir. Burada dikkat çeken noktalardan biri Hacı Zağanos'a burada duyacağı her türlü bilgiyi İstanbul'a bildirmesi hususunda bir emir verilmiş olmasıdır. O da bu emre uyararak önceden bildirmiş olduğu *Sabık Hersek Lorens Olayı*'ni hatırlatarak bu haberi bütün banların birleşip Hersek Lorens'i kralla barıştırdıklarını ve Hersek Lorens'in kralın elini öptüğü yönündeki bilgiyle güncellemiştir⁵². Raporda ayrıca II. Beyazıd'a gönderilen Macar elçiler Peter More, Emerich Czobor'un gelişi Osmanlılara karşı Venedik Fransız iş birliğinin gelişmesinin yanı sıra Hırvatistan'ın Johannes Corvinus'a verilmesi de raporun içeriğinde yer alan diğer konulardır⁵³.

Hacı Zağanos'un yukarıda kısa bir özetini verdiğimiz raporu, Osmanlı Devleti'nin henüz tam manasıyla diplomatik münasebetlere girişmediği bir döneme rastlamaktadır. Öyle ki raporu hazırlayan kişi henüz bir elçi sıfatı ile Macaristan'a gönderilmemiştir. Müzakere yetkisi yoktur. II. Beyazıd döneminde saraydaki çavuşlardan biri olan Hacı lakaplı Zağanos'un elçiliğini Gümeç Karamuk yükselme devirlerinde çavuşların diplomatik görevlerde kullanılmış olmalarına bağlar⁵⁴.

⁴⁸(Şirin,2009,s.137)

⁴⁹(Unat,1992,s.14-19)

⁵⁰(Karamuk, 1992,s.393-394); (Yalçınkaya, 2000, s.504)

⁵¹Misafir ağırlayan kimse anlamına gelir, kelime bugünkü ifade ediliş şekliyle dışarıdan yurda gelen ziyaretçileri karşılamak ve burada kalacakları süre boyunca kendilerine yardımcı olmakla görevli kişileri tanımlar, (Bozkurt, 2005,s.25)

⁵²(Karamuk, 1992, s. 396)

⁵³(Yalçınkaya, 2000, s.505)

⁵⁴(Karamuk,1992, s.399)

1.1.2. Hidayet ve Elçilik Raporu(1554?)

Erdelli Marcus Scherer adıyla bilinirken Müslümanlığa geçip Hidayet adını alan elçiye ⁵⁵ait olan vesika ile ilgili henüz müstakil bir çalışmaya rastlamamakla beraber bu elçiye ait iki tarihsiz vesikadan bahseden Unat, elçinin raporu ile ilgili kısa bilgiler vermiştir. Buna göre bu iki vesikada adı geçen 1544'te İstanbul elçisi bulunan Eduvard Cantaneo'dan anlaşılacağı üzere bu raporun Kanuni dönemine ait olması ihtimali yüksektir. Bu vesikalar özellikle XVI. yüzyıl ortasındaki Avusturya Osmanlı münasebetlerini aydınlatacak olması ve Osmanlının bu güçlü döneminde Nemçe Çasarının nasıl bir siyaset takip ettiğinin tespiti için bazı bilgiler ihtiva etmesi açısından oldukça önemlidir⁵⁶. Hidayet çavuşun kaleme aldığı iki adet rapordan ilki Osmanlı Padişahının Beç Çasarına gönderdiği name ile ilgili bilgiler vermektedir. Buna göre yapılan ahit ve ferman gereğince alınan kalelerin sahiplerine geri verilmesi gerektiği belirtilirken bu süreçte yaşanan bazı sıkıntılardan bahseden elçi sulh yapılmasına dair uyarılarda bulunarak anlaşmaya aykırı davranmayıp rahat durmaları konusunda uyarıda bulunduğunu aktarır⁵⁷. Elçi diğer vesikada ise Leh kralından aldığı cevapların bir suretini aktarmıştır. Buna göre Beç Kralının ilk etapta isteğinin padişah ile olan ahdi sağlamlaştırmak olduğunu dile getirmiştir. Fakat bunun için buradaki askerlerin geri dönmeleri ve düşmanlık etmekten kaçınmalarını istemiştir. Çünkü Budin beylerbeyi ile Akerdan ve Bosna gibi yerlerin beyleri tarafından akınların olduğu Bana Kalesinin girişinin yakılıp muhasara edildiği ve köprü yapımına kast edildiği ve bu nedenlerle ahde aykırı davranıldığı cevabı verilmiştir⁵⁸. Elçinin raporu bu yönüyle klasik sefaretnamelere benzemez. Zira raporda ne yolculuk ne de görülen yerlere dair en ufak bir bilgi yoktur. Osmanlının tek taraflılığı esas aldığı bir sürece rastlayan bu elçilik tıpkı Hacı Zağanos'un raporu gibi yalnızca olanı aktarmış ve daha çok takrir kalıbına uygun bir içerik sunmuştur.

1.1.3. Kara Mehmet Paşa Viyana Sefaretnamesi (1665)

Kara Mehmet Paşa Bostancılar odabaşısı iken 1665'te Rumeli Beylerbeyi rütbesiyle Büyük Elçi olarak maiyetindeki 150 kişi ile Viyana'ya gönderilmiştir. Bunlardan 50'sinin memuriyetinin özel bir unvanı olduğu gibi seyyah Evliya Çelebi de bu heyet içinde yer almıştır⁵⁹. Kara Mehmet Paşa bu göreve Fazıl Ahmet Paşa tarafından Osmanlı ile Avusturya arasında gerçekleştirilen Vasvar Muahedesinden sonra her iki devletin karşılıklı büyükelçiler gönderme kararı alması üzerine, Habsburg Devletiyle dostluk ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi amacıyla elçi tayin edilmiştir. Elçinin 150 kişilik maiyetle Avusturya'ya gittiğini ifade eden Babinger'in aksine M. Alaaddin Yalçinkaya 295 kişilik bir maiyetle yola çıktığını ve bu maiyete bir de Avusturya tarafından tercüman olarak gönderilen Meninski'nin de dâhil olduğunu ifade eder. Cevat Memduh Altar da elçilik heyetinin 299 kişiden oluştuğunu belirterek bu kadronun içinde bir de mehterhanenin bulunduğunu ifade eder. İmparator I. Leopold tarafından kabul edilen Kara Mehmet Paşa dokuz ay kadar Viyana'da kalmıştır. Elçi IV. Mehmet'e bu süre içerisinde elçilik vazifesinden doğan diplomatik kaideler ve Viyana Kalesi ile civarındaki savunma hatları üzerine bilgiler ihtiva eden 12 sayfalık bir sefaretname raporu sunmuştur⁶⁰. Kara Mehmet Paşa klasik olduğu üzere yola çıkışından itibaren gözlemlerini aktarmaya başlamıştır. Viyana'ya doğru yola çıkışını belirten elçi Yanık Kalesi'ne yaklaştıklarında buradaki yaya ve atlı erlerin onarlı alay düzeniyle nasıl karşıladıklarını anlatır. Kendi heyeti içinse yine alay düzeninde bayrak ve sancakları açıp davullar dövürerek kaleye yakın bir yere vardıklarını aktarır⁶¹. Heyetin mehterle şehre girmek istemesi uzun ve yorucu müzakerelere sebep olsa da Kara Mehmet Paşa bu isteği kabul ettirir. Bunun üzerine elçi şehrin bir saat boyunca mehter dinlediğini aktarır. Burada dikkat çeken ve önemli olan noktalardan biri kültürel etkileşim ve etkilenmenin Osmanlı'dan Avrupa'ya doğru bir seyir izlemiş olmasıdır⁶². Nitekim Ludwing van Beethoven Viyana'da dinlediği mehterin tesirinde kalıp dokuzuncu senfoninin sonundaki orkestral dokunun bir bölümüne kendince tasarladığı Türk müziğini de katarak ondan nasıl esinlendiğini de göstermiştir. Beethoven'nın yanı sıra Mozart'ın da Türk müziğinden esinlenerek Türk Marşı'nı yazdığı gibi Saray'dan Kız Kaçırma

⁵⁵(Beydilli,2009, s.290)

⁵⁶(Unat, 1992, s.44)

⁵⁷ TSMA. E.0657

⁵⁸ TSMA. E.0873

⁵⁹(Babinger, 2000,s. 353)

⁶⁰(Yalçinkaya, 2008,s.158-159)

⁶¹(Altar, 1981, s.25,27-28)

⁶²(Şirin,2009, s.153)

adını verdiği opera ile Saray'da Kıskançlık isimli baleyi ve Türk Konçertosu adlı keman konçertosunu bestelemiş olması kültürel etkileşimin sanatla ilgili göstergelerindedir⁶³. Bu sefaretnameyi incelediğimiz diğer iki sefaretnameden ayıran bir diğer özelliği gönderilen elçinin sıfatı ile ilgilidir. Daha önce çavuş olarak gönderilen temsil heyetinin bu defa Büyükelçi payesiyle⁶⁴ gönderilmiş olması ve karşılıklı olarak her iki tarafında büyükelçi göndermiş⁶⁵ olmasıdır ki bu durum Osmanlının diplomatik kaidelere uymaya başladığının göstergesidir. Öyle ki bundan önce de belirttiğimiz üzere Osmanlı devletlerarası ilişkilerinde hiçbir devleti kendine muhatap kabul etmeme, eşit görmeme anlayışı güdüyordu. Bu sefaretnamenin ayrıca Evliya Çelebi⁶⁶ tarafından kaleme alınmış olması da sefaretnameye ayrı bir bakış açısı ve farklı bir özellik getirmiştir.

1.1.4. Zülfikar Paşa Mükâleme Takriri(1688-1692)

Zülfikar Paşa'nın doğum ve ölüm tarihi belli olmamakla beraber vakfiyesinde geçen isimlerden dolayı devşirme kökenli olduğu tespit edilmiştir. Zülfikar Paşa has odadan yetişmiş, 1667'de Çavuşbaşı, 1669'da Kapıcıbaşı ve ruzname-i evvel olmuştur. Bir dönem surre-i hümayun eminliği de yapan paşa, nişancı rütbesiyle reisülküttaplığa kadar yükselmiştir. Zülfikar Paşa Avusturya'ya elçi olarak görevlendirildiğine dair fermanı 11 Temmuz 1688 tarihinde Rumeli Beylerbeyliği payesi ile almıştır. Viyana'ya gönderilen Paşa dört yıl sonra ancak ülkesine dönebilmiş, bu sürede tekrar surre-i hümayun emini olarak Mekke'ye gönderildiği gibi bundan sonra 1696'da yeniçeri kâtibi olmuştur. 20 Ağustos 1696'da Macaristan yakınında cereyan eden Bega Meydan muharebesinde şehit düşerek vefat etmiştir⁶⁷.

Osmanlı Devleti özellikle 1683 Viyana başarısızlığından sonra hem sınırlarında yaşadığı kayıplar hem de ekonomik durumunda meydana gelen bozulmalar neticesinde kötü bir gidişat sergilemeye başladı. Üstelik sürekli savaş halinden bıkan halkın topraklarını terk edip göç etmeye başlaması üzerine üretimin aksamasından dolayı kıtlık tehlikesinin baş göstermesi Osmanlıyı daha da zor bir durumun içine sürükledi. Osmanlı içine saplandığı bu dar boğazdan çıkmak için Avusturya ile anlaşma yoluna gitmeye karar verdi. Bunun için de görünürde Sultan II. Süleyman'ın (1687-1691) cülusunu bildirmek göreviyle bir elçilik heyeti göndermeyi uygun buldular⁶⁸. Osmanlının sulh arayışları içinde böyle bir karar almasının ardında yatan sebep ise doğrudan sulh talebinde bulunulması halinde bunun devletin aczine yorulacağı düşüncesidir. Bu noktada Osmanlı diplomatik usullerle yani cülus tebriki bahanesiyle elçi gönderip Avusturya'nın sulh hakkındaki düşüncelerini öğrenip uygun bir zamanda bunun için harekete geçme kararı almıştır. Bu görev için ise ilk olarak Reisülküttap Hamdi Efendi⁶⁹ düşünülmüşse de onun gönülsüz davranması üzerine, elçi olarak Zülfikar Paşa'yı görevlendiren Osmanlı, elçinin yanında tercüman olarak İskerletzade Aleksandr (Alexandros Mavrocordatos) ve yeğeni Mustafa Ağa atandı⁷⁰. Bu sefaret ile ilgili dikkat çeken noktalardan biri bu dönemde Osmanlı padişahı dışında denk bir hükümdarın varlığının kabul edilmiş olması ve bunun yanında Osmanlının 1606 Zitvatorok'a kadar sürdürdüğü hiçbir devleti eşit haklara haiz kabul etmeme anlayışının sona erdiği bir döneme girilmiş olmasıdır⁷¹.

Zülfikar Paşa 8 Eylül 1688'de Hisarcık'tan ayrılarak Belgrad'a doğru yol almıştır. Yolculuk boyunca Avusturyalı komutan Kont Karaffa gönderdiği asilzadeler aracılığı ile heyetin barışa yetkisinin olup olmadığını öğrenmeye çalışmıştır. Çünkü Avusturya heyetin gerçek niyetini kestirememiş, II. Süleyman'ın cülusu için mi yoksa sulha mı talip olduğunun anlamaya çalışmıştır. Avusturya'nın bu merakı mektubun komutan Karaffa'ya teslimi ve içeriğinin sulhu kapsadığının ortaya çıkmasıyla son buldu. Ardından Osmanlı heyeti 40-50 gün kadar Pottendorf'ta bekletilip, Avusturya imparatorunun müttefikleri Lehistan

⁶³(Altar,1981, s.23)

⁶⁴Osmanlı elçilerine sefaret görevine çıkarken görev dönüşünde iade etmek üzere paye verilmektedir. Bu göreve gönderildikleri ülkenin itibarına ve diplomatik sorumluluğunun önemine göre, orta elçi olarak gönderilenlere defterdar veya nişancılık rütbesi, büyükelçi olarak gönderilenlere ise beylerbeyi payesi verilmektedir, payelendirme ile ilgili bkz. (Savaş,1991,s.241-242); (Savaş,1999,s.648)

⁶⁵1663-64 savaşlarından sonra Habsburg saltanatını temsil eden Osmanlı sarayına Walter Leslie gönderilmiştir. Leslie sefaret dönüşü I. Leopold'e iki rapor takdim etmiştir, bu rapor için bkz.(Kolçak,2012, s.54-88)

⁶⁶Evliya Çelebi seyahatnamesinin 7. Cildinde bu sefaret ve Avusturya ile ilgili geniş bilgi ve gözlemlere yer vermiştir. Bkz. (Evliya Çelebi, s.162-187)

⁶⁷(Çolak, 2013,s.557); (Yalçınkaya, 2008,s703); (Babinger, 2000,s.256)

⁶⁸(Çolak, 2009, s.444)

⁶⁹Hamdi Efendi bu görevlendirmeye "ben bu kâr-ı düşvârın uhdesinden gelemem câ'iz ki, encamında itâba mazhar olam" diye cevap verince görevden alınıp Bursa'ya sürgün edilerek burada katledilmiştir. (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1995,s.292)

⁷⁰(Güler, 2008,s.XXIII-XXIV)

⁷¹(Kurtaran, 2014,s.396)

ve Venedik'e müzakereler için vekillerini göndermelerini istemiş bu da epey uzunca bir zamana yayılmıştı. 8 Şubat 1689'da nihayet Zülfikar Paşa kralla buluştu⁷². Aylar sonra masaya oturan Osmanlı heyetinin burada da çeşitli zorluklarla karşılaşmış olması, görüşmeler sonucunda Avusturya Leh ve Venedik'in aşırıya kaçan isteklerine karşı koyması üzerine görüşmeler uzamış Mustafa Ağa durumun arzı için İstanbul'a gönderilmiştir⁷³. Mustafa Ağa yaklaşık dört buçuk ay sonra Avusturya'ya dönmüş ve durumun hiç de bahsedildiği gibi olmadığını belirterek isyanların bastırıldığını, denizlerde Venedik gücünün kırıldığını, üstelik Balkanlar'da Avusturya ordularının ilerlemesinin kesildiğini bildirerek Paşa'nın elçiliğinin devamına karar verildiği gibi elçiyle beş kese akçe ile 1000 Frenk altın sıkıntılarının giderilmesi için gönderilmiştir. Bu duruma tepki gösteren Avusturya gerçeğin anlaşılması üzerine Osmanlı heyetine önceki tekliflerin kabul edilmemesi durumunda sulh yapmayacaklarını bildirdi. Bundan sonra Tuna yoluyla Komron Adası'na nakledilen heyet Osmanlı topraklarına geçmek için 8 ay da burada bekletilerek adeta hapis hayatı yaşadı. 1690'da Pottendorf'a geçen heyetin hapsi burada da devam etti. 1691'de Paşa son bir mektup yazarak hiçbir anlaşma imzalamadan gitme isteğini bildirmiştir⁷⁴. Buna rağmen Zülfikar Paşa ancak II. Süleyman'ın vefatı ile yerine II. Ahmet'in tahta geçtiği dönemde görevlerinin bitmesi üzerine serbest bırakılmışlardır⁷⁵. Heyet Haziran 1692'de Edirne'ye dâhil olmuş ve Paşa memleketine döndükten sonra II. Ahmet'e elçiliği boyunca tuttuğu takriri sunmuştur.⁷⁶

Zülfikar Paşa, Viyana'da kaldığı süre içinde anlaşılacağı üzere adeta hapis hayatı yaşadığından Viyana ile ilgili gözlemlerini aktarma fırsatı bulamamıştır. Bundan dolayı rapor daha çok takrir özelliği gösterip yol izlenimleri ve resmi görüşmeler ile sefaretin sonucunu ihtiva eden bir nitelik taşır⁷⁷. Bu şekliyle rapor Hacı Zağanos'un sunmuş olduğu takrir ile siyasi olaylar hakkında malumat vermesi bakımından benzerlik göstermekle beraber, Zülfikar Paşa'nın görüşmeler sonuçlanana kadar uzun müddet bekletilip esir muamelesi görmesi ve daha geniş bilgiler içermesi yönünden ayrılır. Raporda Avusturya'nın takındığı tutumda özellikle diplomatik ilişkilerde güçlü olan tarafın diğer devlete olan muamelesinde bu gücünü sonuna kadar kullandığını göstermesi bakımından da önem arz eder. Nitekim Çolak'ın da belirttiği üzere Avusturya sınırlardaki durumun netleşmesini beklerken Osmanlı heyetini hem zapt ederek oyalamış olması hem de Mustafa Ağa'nın durumu bildirmek üzere İstanbul'a dönmelerini de engellemeye çalışması ve on dört kez görüşülmesine rağmen sonuç alınamamış olması Avusturya'nın Osmanlı'nın mevcut durumdan haberdar olmasından yana olmadığını gösterir. Zülfikar Paşa'nın talihsizliklerle dolu sefaretini raporuna da yansımış olup Avusturya hakkında yalnızca elçi heyetine yapılan muameleler ve karşılıklı mektuplaşmaların hâkim olduğu bir seyir gözlemlenmiştir.

1.1.5. Seyfullah Ağa Viyana Sefaretnamesi (1711)

Sefareti dışında hayat ile ilgili bilgi bulunmayan Seyfullah Ağa da Zülfikar Paşa'dan sonra Osmanlı'nın buhranlı bir döneminde Viyana sefaretine tayin olundu. Zira bu dönem Osmanlı'nın Ruslarla Prut antlaşmasını yaptığı sürecin biraz öncesine rastlar. Osmanlı'nın Prut seferindeki sözde başarısı Venedik, Avusturya, Lehistan ve Rusya'yı aynı cephede buluşturacaktır. Osmanlı'nın bu devletlerle on altı yıl süren savaşı Karlofça Antlaşması ile sona ererken beraberinde bir dizi değişikliği de getirmiştir. Osmanlı artık Avrupa diplomasisini benimsediği gibi bundan sonraki Avrupa ilişkilerinde bu anlayışın getirdiği

⁷²(Çolak, 2009, s.445-446)

⁷³Mustafa Ağa'ya 40 gün mülhet verilmiş, fakat yolda giderken Semendire Kalesine kapatılarak zaman kaybetmesine neden olunmuş, ancak Zülfikar Paşa'nın Avusturya kaymakamına yazdığı mektuplar sayesinde çıkarılarak yoluna devam edebilmiştir. Mustafa Ağa dönüşte Zülfikar Paşa'ya üç bir tane de sadrazamdan, Tercümen İskenderzade Aleksandr'a bir ve Avusturya başvekiline bir mektup getirmiştir. Ayrıca Zülfikar Paşa mektuplarında içinde buldukları şartları anlatıp durumun ciddiyetini belirttiği bir mektubu Avusturya'ya güvenmediğinden evraklar çalınır endişesi ile bir ihtiyat mektubu yazıp saklamıştır. Ayrıntılı bilgi ve bu mektubun tam metni için bkz. (Çolak, 2009, s.456-457, 463); (Güler, 2008, s.125-128)

⁷⁴(Güler, 2008, s. XXIX-XXX) Bunun için heyet iki ayda dört mektup göndermiştir. Birinci mektup 15 Eylül 1690'da yazılmış olup, heyet sulhun olmamasından kendilerinin sorumlu tutulamayacağını, görüşmelerde verdikleri cevaplara dair kendilerini utandıracak hiçbir yan bulunmadığını tarafların da bunu bildiklerini aktarmışlardır. Heyet bu mektubun ardından 24 Eylül 1690'da ikinci bir mektup daha yazmıştır. Bu mektupta da heyet birincisine gönderme yaparak kiş gelmeden sağ salım Osmanlı sınırlarına gönderilmelerini talep etmişlerdir. Üçüncü mektup 7 Ekim 1690'da tarihlidir. Bu mektupta da yine heyet daha önceki mektuplarında belirtmelerine ve çok sayıdaki görüşmelere rağmen gönderilmelerine dair bir sonuç çıkmamasından duydukları üzüntüyü sitemle ve hayretle belirtmişlerdir. 6 Kasım 1690 tarihli dördüncü ve son mektupta ise sitemleri devam eden heyet kendilerine cevap verilmemiş olmasını kırınglıkla belirtip sabırlarının tükendiğini maddi olarak da zor durumda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Heyet dönüş izni için bekledikleri mektubu imparatorun vekili Kont Kinsky'den 19 Ocak 1692'de almıştır bkz. (Güler, 2008, s.161-162-163); (Çolak, 2006, s.603-605, 612-614)

⁷⁵(Çolak, 2006, s.592)

⁷⁶(Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995, s.428)

⁷⁷(Güler, 2008, s. XXX)

şekilde hareket etmeye başladı⁷⁸. Nitekim Zıtvatorok sonrası Osmanlı Devleti uyguladığı hücumla dayalı savaş politikasını Karlofça ile savunmaya yönelik bir politikaya çevirdi⁷⁹. Böylelikle bu süreçle birlikte dış politikada dengeler göz önünde tutulmaya çalışıldığından, rakip devletlerin tarafsızlığının sağlayabilmek adına dışarıya elçiler gönderildi⁸⁰. Baltacı Mehmet Paşa'nın Ağalarından biri olduğu ve siyasi faaliyetleri dışında hakkında bilgi bulunmayan Seyfullah Ağa Avusturya'nın İstanbul'daki elçisi Talman'ın raporuna göre Viyana'ya yirmi beş sene süre ile akdedilen Karlofça ile yapılan barışın yenilenmesi ve uzatılması hususunda Avusturya'nın niyetlerini öğrenme maksadı güdecektir. Nihayetinde Seyfullah Ağa 1711 Ocak ayında İstanbul'dan yaklaşık 16 yahut 20 kişilik bir maiyetle Viyana'ya doğru yola çıkmıştır⁸¹. Prens Eugen'e gönderilen Seyfullah Ağanın asıl maksadı ise Osmanlı Prusya ilişkilerinin gerginleştiği ve adeta savaş aşamasına geldiği bir noktada Avusturya'nın tarafsızlığını sağlamaktır⁸². Burada Avusturya için Lehistan tahtına Avusturya karşıtı birinin geçmesi önem arz eder, öyle ki Seyfullah Ağa'dan görüşmeler sırasında Lehistan'a müdahale edilmemesinin talep edilmesi bunun göstergesidir⁸³. Ayrıca elçinin teslim aldığı ve sadrazam Baltacı Mehmet Paşa tarafından yazılmış olan mektup daha önceki dönemlerde bu gibi vesilelerle yazılmış olanlardan ayrı bir özellik taşır. Bu farklılık savaşa yol açan ve savaş ilanını haklı gösteren gerekçeleri uzun uzadıya detaylıca dile getirmiş olmasından gelir. Aynı zamanda iki devlet arasındaki dostluğun devamının samimi olarak arzu edildiğini ısrarla vurgulaması Osmanlı dış siyasetinin yeni yaklaşımını yansıtmaya açısından önem ihtiva eder. Seyfullah Ağa'nın sefaret raporunda Zülfikar Paşa'nın sefaretinde olduğu gibi toplumsal gözlemlere rastlanmaz daha ziyade Avusturyalı üst düzey yöneticilerle diplomatik görüşmelerden örülü bir içeriğe sahiptir. Bu sefaret raporu Karlofça ile ilk kez arabuluculuğu kabul etmiş olan Osmanlı'nın bu savaşta elden çıkardığı toprakları geri alabilmek adına Avrupa'da diplomatik manada oyunu kuralına göre oynama politikasının bir yansıması niteliğindedir⁸⁴.

1.2. Karşılıklı Diplomasi Dönemi Sefaretnameleri (1718-1792)

Osmanlı Devleti 1718 Pasarofça Muahedesine kadar tek taraflı diplomasi anlayışını korumuştur. Bu Muahedenin 17. Maddesinde yer alan iki taraf için de dostluğun tam olarak sağlanması ve kuvvetlenmesi için karşılıklı büyükelçiler gönderilmesi⁸⁵. Gidip gelen büyükelçilerin iyi bir şekilde karşılanıp, ağırlandığı gibi dostluğun gerektirdiği ölçüde iki tarafın da birbirine hediyeler götürerek, iki taraf arasında daha önceden belirlenen sınır başlarının eskiden olduğu gibi devam etmesine dair ifadeler Osmanlı'da ilk kez bu yüzyılda ortaya çıkmış olup, karşılıklı döneme geçişin resmi göstergesi niteliğindedir. Osmanlı'da daha önce elçi göndermeme, hiçbir devleti eşit görmeme gibi anlayışların değişiminin temel sebebi siyasi arenadaki eski gücünü kaybetmiş olmasında aranmalıdır⁸⁶. Osmanlı diplomasi anlayışında 1699 Karlofça Antlaşması ile başlayan değişim 1718 Pasarofça Antlaşması ile daha da belirginleşmiş ve Osmanlı kudretinin Batı karşısında bir zaaf içine girdiğinin önemli göstergelerinden olmuştur. Bundan sonra Batıyı tanıma arzusu hâkim olduğundan bu hedefe ulaşmanın en sağlıklı yolu olarak Avrupa'ya elçilik heyetlerinin gönderilmesi fikri benimsendi⁸⁷.

Osmanlı Devleti'nin 1793 yılına kadar Ad hoc diplomasiyi benimsediği anlayışı üzerinde duran birçok kaynak *karşılıklı diplomasi dönemi* şeklinde bir ayrıma gitmemiştir. Fakat Osmanlı Devletinin kuruluş döneminden itibaren benimsediği tek yanlı anlayışın yerini karşılıklı elçi gönderilmesinin almış olması ve gerçek anlamda eşitlik esasına dayalı diplomatik temasların kendini göstermeye başladığı bir dönemden söz edildiğinden amaca özel anlayışını koruyan Ad hoc sürecinin tek taraflı olma özelliğini kaybetmeye başladığı gözlemlenir. Bu nedenle çalışmamızda dönemlendirmeleri yaparken Avusturya-Osmanlı ilişkileri sürecindeki sefaretnameleri Ad hoc dönemi ve karşılıklı dönem sefaretnameleri olarak

⁷⁸(Bülbül, 2007, s.14)

⁷⁹Zıtvatorok Antlaşması'ndan Karlofça Antlaşması'na Osmanlı diplomasisi ve antlaşma metinleri için bkz. (Kurtaran, 2009s.110-154)

⁸⁰(Turan, 2004, s.61)

⁸¹(Beydilli ve Erünsal, 2002, s. 2-3)

⁸²(Turan, 2004, s.61)

⁸³ Bülbül, 2007, s.44)

⁸⁴(Beydilli ve Erünsal, 2002, s.17)

⁸⁵(Kurtaran, 2009, s.199-200)

⁸⁶Bkz. (Kurtaran, 2009, s.206)

⁸⁷(Yüksel, 2013, s.429)

ayırmak daha uygundur. Nitekim 1718 Pasarofça ile başlayan bu süreçte elçilerin tuttıkları sefaret raporlarının Batıyı tanımaya yönelik tarzda kaleme alındığı görülmektedir.

Lale Devri olarak da anılan ve 1718 yılına rastlayan dönem yeni bilimsel gelişmeleri, ekonomik refah ve askeri güç için esin kaynağı olarak Batı'ya bakılmaya başlandığı bir süreci tanımlar. Döneme adını veren Lale ise Türk Rönesans'ının simgesi olarak kabul edilir. Nitekim Avrupa ile savaş alanlarının dışında ilk temaslar bu dönemde gerçekleşmiştir. Bunun en belirgin örneklerinden biri 1720 yılında Fransa'ya gönderilen Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin raporunda mevcuttur. Bu raporda Fransız fabrikalarını, kalelerini ve Fransız toplumuna dair birçok kültürel örnekler sunan Çelebi'nin bu sefaretini yeniliklerin el kitabı olma niteliğini taşıması yönünden önem arz eder⁸⁸. Bu tarihten sonra kaleme alınan sefaret raporlarında yavaş yavaş Batı imgesi oluşmaya başlamıştır. Daimi elçilikler kuruluna kadar Osmanlı Avusturya'ya bu yeni dönemde 8 elçi göndermiştir. Ancak bunlardan 5 tanesine ait sefaret raporuna ulaşılmıştır. Bu raporlar şu şekildedir: Elçi İbrahim Paşa (1719) Viyana Sefaretnamesi, Mustafa Efendi (1730) Viyana Sefaretnamesi İstilah-ı Nemçe, Hattı Mustafa (1748) Viyana Sefaretnamesi, Ahmet Resmi Efendi (1757-1758) Viyana Sefaretnamesi, Ebubekir Ratip Efendi (1791-1792) Nemçe Sefaretnamesi.

1.2.1 İbrahim Paşa Viyana Sefaretnamesi (1719)

Enderun-ı Hümayunda eğitim almış olan İbrahim Paşa Gürcü asıldır. II. Mustafa zamanında silahtarlık görevine getirilen İbrahim Paşa daha sonra hastalandığı için emekliye ayrılmıştır. Ayrıca III. Ahmet döneminde iki kez nişancılık görevini üstlenen İbrahim Paşa yabancı dil bilmektedir. Pasarofça Antlaşmasına yapılacağı sırada Şıkkı Sani Defterdarı olan Paşa bilgili olması ve yaptığı işlerle Damat İbrahim Paşa'nın beğenisini kazanmıştır. Pasarofça Antlaşması vekil olarak tayin edilen İbrahim Paşa Rumeli Beylerbeyliği payesiyle Viyana'ya elçi olarak gönderilmiştir. Sefaretinin üzerinden iki yıl geçtiği sırada 1721 yılında vefat eden Paşa İstanbul'daki Atik Ali Paşa mezarlığında defin edilmiştir⁸⁹.

Pasarofça Antlaşmasının gereği olarak Osmanlı Devleti ve Avusturya karşılıklı elçi göndermeyi kabul etmişti. Bu amaçla Osmanlı Devleti Rumeli Beylerbeyliği payesi ile İbrahim Paşa'yı bu görev için elçi tayin etmiştir. Paşanın sefaret raporunu maiyetinden biri tutmuş olup bu rapor başlangıç itibariyle diğer sefaret raporlarından farklılık göstermektedir. Nitekim metnin başında besmele, hamdele ve salvele olmaksızın rapora tarih belirtilerek başlanmıştır. Sefaret raporu bu haliyle daha çok zaman ve mekân gösterdiğinden ve saat saat uğranılan yerleri belirttiğinden bir nevi günlük formundadır⁹⁰. Raporda ayrıca diğer sefaretlerden yine farklı olarak yapılacak olan sınır belirleme için uygulanan diplomatik kaideler ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bunun için elçiler belirlenen sınır noktalarına gelerek görüşmeyi başlatmışlar ve sınır belirlendikten sonra elçi mübadelesi yoluyla elçiler birbirlerinin sınırına geçerek kararlaştırılan yerde sulh görüşmelerinde bulunmuşlardır⁹¹. Avusturya'ya giden diğer elçilerde böyle bir duruma pek rastlanmaz. Bunun nedeni daha önceki elçilerin tek taraflı olarak gönderilmiş olmaları karşılıklılık esasının henüz ortaya çıkmamış olmasıdır.

İbrahim Paşa'nın sefaret raporunda ayrıca name-i hümayunu teslim etmek üzere yola çıkacağı zaman kallavi denen bir başlık takması ve sorguç takarak atına binmiş olması ayrıntısının yer alması yalnızca diplomasi anlamında değil daha önceki raporlarda da olmayan bir detaydır. Belirlenen sınıra giderken İbrahim Paşa da Kara Mehmet Paşa gibi mehter çalarak sınıra ilerlerken bu kez aynı harekete geçişin Nemçe tarafında da mevcut olduğu görülür Nemçe elçisi de trampetini çaldırarak görüşmeye gitmiştir. İki elçi

⁸⁸(Sander, 2012, s.146)

⁸⁹(Refik,1916, s.211)

⁹⁰(Korkut, 2007,s.27)

⁹¹Sınır mübadelesi için Padişah tarafından Abdullah Paşa'ya bir ferman gönderilmiştir. Buna göre Paşadan Rumeli Eyaleti ve Niş'te bulunan yeniçeri ortalarından dört orta, topçu ortalarından bir orta ve on pare top alıp, elçi paşa ile beraber sınıra kadar gitmesi ve elçileri burada görüştürüp konuşma esnasında yanlarında bulunması emredilmiştir. Fermana emredildiği üzere paşa ve elçiler sınıra kadar gelmek için yola çıkmışlardır. Sınır çizgisini saptama görevi Defterdarlık görevinde bulunmuş olan Sarı Mustafa Paşa'ya verilmiştir. Mustafa Paşa Raçine ve Parakin arasına, her iki tarafa da üçtaş dikerek sınır belirleme işlemine başladı. Ardından sırayla elçiler taşların bulunduğu mevkie haber gönderilerek çağrıldı. Osmanlı Devleti adına Abdullah Paşa sınıra doğru gelirken, Nemçe tarafından Belgrad Generali Serasker Otovar da kendi sınırına doğru geldi. Sınır taşı bu üç dikili taştan ibaretti ve kırkar adımdan oluşan arlıklarla dizilmişti. Her iki temsilci de at üzerinde taşlara doğru ilerlediler. Kurallar gereği her ikisi de diğerinin attan inmesini bekledi. Daha fazla dayanamayan Otovar attan inmeye yeltenince Abdullah Paşa'da atından inmeye teşebbüs ettiğinde sanki aynı anda attan inmiş gibi oldular. Bizim taştan ortadaki taşa kadar Abdullah Paşa yürüyerek geldi ve seraskerler ortadaki taşa doğru koşular ele ele vererek oturup görüşmeye başladılar. Bkz.(Refik,1916, s. 214-215)

arasında sınır belirlemeleri yapıldıktan sonra elçiler kendileri için belirlenen sınırlar dâhilinde mübadele⁹² edildiler⁹³. Raporun ilerleyen kısımlarında Belgrad ve Avusturya'nın o günkü durumu ile ilgili gözlemlere yer verilmiştir. Elçinin prens ve Avusturya kralı ile görüşmesinin anlatıldığı kısımda elçinin kral ile görüşeceği esnada kapıdan içeri girmeden önce çavuş ağalarına alkışlamamaları için özellikle tembih olunmuştur. Kral elçi ile bizzat konuşmamış onun yerine vekili görüşmeyi gerçekleştirmiştir. Bu durum protokol gereği kralın yabancı elçilerin yanında konuşmadığını gösterir. Aynı elçinin prens ile görüşmesinde ise çavuş ağalarının bu kez elçiyi alkışladıkları belirtilir. Sefaret raporunda bu tür ifadelerin yer alması bu raporun yabancı ülkedeki teşrifat kuralları ile ilgili bilgiler vermesi açısından daha detaylıdır. Ayrıca Avusturya'da yapılan top şenliğinden de bahsedilmiştir. Bu şenlik ilki yılda bir kez kralın doğduğu gün münasebetiyle diğeri ise Kara Mustafa Paşa'nın Beç'e geldiğinde uğradığı bozgunu kutlamak amacıyla olmak üzere iki nedenle yapılmaktadır. Sefareti boyunca herhangi bir sorunla karşılaşmayan İbrahim Paşa 9 ay 5 gün süren Beç görüşmelerinden sonra tekrar kralın huzuruna çıktı ve sulh görüşmelerine karşılıklı olarak olumlu görüşler belirterek noktayı koydular⁹⁴. İbrahim Ağa'nın bu sefaretini Osmanlı'nın Karlofça ile değişen diplomasi anlayışını yansıtan ve daha önce hemen hemen aynı gerekçelerle Viyana'ya gönderilen Seyfullah Ağa'nın sefaretinin devamı niteliğindedir⁹⁵.

1.2.2. Mustafa Efendi (1730) Viyana Sefaretnamesi Istılah-ı Nemçe

Kastamonu Kerel köyünde doğan Mustafa Efendi⁹⁶ Amarzade Mehmet Efendi'nin oğludur. Çocukluğunda babasının vefatı üzerine İstanbul'daki amcası Elmas Mehmet Paşa'nın telhisçisi Abdi Ağa'nın eğitiminde kalarak Tavukcubaşı Ali Ağa'ya damat olmuştur. Bundan dolayı Tavukcubaşı damadı ve Hacca gittiğinden Hacı unvanları ile anılır. 1730 yılında başmukatacı ve Avusturya sefiri, 1732'de büyük kale tezkirecisi, 1732-33 piyade mukabelecisi, beylikçi 1736'da Reisülküttap olan Mustafa Efendi 1741'de azledilerek Kastamonu'ya sürülmüştür. 1749 yılında Kayalar Yalısı'nda vefat eden sefir, üç dilde şair olduğu gibi Arapça da bilmektedir⁹⁷.

1730 yılında Osmanlı Devleti'nde taht değişikliği yaşanmış, I. Mahmut III. Ahmet'in yerine padişah olmuştur⁹⁸. Mustafa Efendi iyi söz söyleme yeteneği ile bilindiğinden I. Mahmut'un cülusunu bildirmek üzere Avusturya Devleti'ne elçi memur edilmiştir⁹⁹. Mustafa Efendi Mühürdar, mühür muhafızı, hazinedar, kilerci, şamdancı gibi görevlilerden oluşan 62 kişilik bir heyetle Nemçe'ye gitmiştir. Besmele ile başlayan sefaret raporu, kendi dönemine kadar yazılmış olan sefaretnamelerden bazı noktalarda ayrılır. 1793 yılına kadar yabancı ülkelere gönderilen elçiler tuttukları raporlarda genel olarak kültürel sosyal coğrafi özellikler üzerinde duran seyahat yazıları biçimindedir. Adet olduğu üzere sefaretnamelerinde elçiler genellikle görevlerinin başladığı andan itibaren yolculuklarını, orada gözlemlediklerini ve yaptıklarını anlatırlar. 1793'ten sonra yazılan sefaretnameler ise genellikle siyasi yazılar şeklindedir. Mustafa Efendi'nin sefaret raporu da 1730 tarihinde kaleme alınmış olmasına rağmen 1793 sonrası sefaretnamelerinde olduğu gibi siyasi özellikleri içinde barındırır¹⁰⁰. Sefaretname şekil ve mahiyeti yönüyle de diğer sefaretnamelerden ayrılmaktadır. Mustafa Efendi gidiş dönüş güzergâhı hakkında gözlemlerini aktarmaktan ziyade Avrupa'da ne olup bittiği ile daha çok ilgilenmiştir. Bu durumun oluşmasında Osmanlı Devleti'nde Batıyı tanıma eğiliminin baş göstermiş olması da muhakkak etkili olmuştur. Nemçe Devleti

⁹²Mübadele kelimesi sözlükte "bir şeyin diğeriyle değiştirilmesi" manasına gelir. Diplomaside kullanılan anlamıyla Osmanlı Devletinde elçi mübadelesi anlaşmaların yenilenmesi ve bunun ardından pazarlık sırasında yapılmıştır. Bu anlayışa göre yabancı ülkelere giden Osmanlı elçileri yabancı ülkelere Osmanlı sarayına gelen elçiler sınırdaki buluşup, törenlerle iki grup yolculuklarına devam ederdi. Yeni bir kralın tahta çıkış haberine veren elçilerin faaliyetleri ise bu gruba dâhil değildir. Mübadele sırasında karşılıklılık esasına dikkat edilirdi. Bkz. (Ortaylı, 2006 s.424)

⁹³(Refik, 1916,s.215)

⁹⁴(Tuncer, 1984,s.103-104) Aynı makale Hüner Tuncer'in *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler* adlı eserinin 48-56. sayfaları arasında yer almaktadır.

⁹⁵(Beydilli ve Erunsal, 2002, s.17)

⁹⁶Hacı Mustafa olarak da anılan sefir, Viyana ve Prusya sefiri Ahmet Resmi Efendi'nin kayınbabasıdır. Oğlu Abdürrezzak Bahir Efendi, biri 1772-1774 diğeri 1779'da olmak üzere iki defa reisülküttaplık yapmıştır. Torunu Ataullah Mehmet 1786-1787 'de reisülküttaplık yaptığı gibi, oğullarından Aşir Efendi, 1798-1800 arası Şeyhülislamlık yapmıştır. Yine Mustafa Efendi'nin akrabası olan Ahmet Azmi, Berlin sefiri olarak görevde bulunmuştur. Bu örnekte görüleceği üzere Osmanlı sefirleri arasında akrabalık ilişkileri bulunmaktadır. Çelebi Mehmet'in oğlu Sait de Stockholm ve Paris sefirliği yapmıştır. Bu ve bunun gibi örneklerden anlaşılacağı üzere Osmanlı hariciyesi birkaç ailenin elinde bulunmaktadır. Babalar ve oğullarının Avrupa yaklaşımlarını karşılaştırmak ve kuşaklar arasındaki görüş farkını gözlemlenme noktasında önemli bilgiler ortaya çıkacağı aşikârdır. (Yalçınkaya, 2008, s 321)

⁹⁷(Süreyya,1996,s.1178-1179)

⁹⁸I. Mahmud'un tahta geçişi ile ilgili bkz. (Kurtaran, 2018, s.36-74)

⁹⁹(Ödemiş, 2013,s.5)

¹⁰⁰(Ödemiş,2013, s.20)

hakkında geniş malumatların yer aldığı bu sefaret raporu Avrupa'nın o dönem içindeki siyasi ve ekonomik durumlarını mücadele ve çekişme ortamını da yansıtmaya bakımdan Osmanlı'nın Batı'yı tanıma sürecine önemli katkılarda bulunmaktadır¹⁰¹. Sefaretname dönemin padişahı I. Mahmud'a dua ile başlamaktadır. Sefir bunun arkasından I. Mahmud'un cülusunu bildirmek üzere görevlendirildiğini aktardığı raporda Nemçe Devleti'nin idari yapılanması hakkında malumatlı bilgiler vermiştir. Mustafa Efendi aynı zamanda Nemçe çasarı için başkanlık ve idare görevi dışında askeriye ve devlet hazinesi ile ilgili olmadığını belirttiği kısımda zaruri masraflarını karşılayacak kadar hazineden bir pay ayrıldığını kaydeder. Bu nedenle de kimseye yardım edecek mali kuvvete sahip olmadığını bildirir. Bu noktada Osmanlı Devleti ile Nemçe Devleti'nin ekonomik durumu hakkında bir karşılaştırma yapan sefir Osmanlı'nın hazinece yüz kat daha fazla gelire sahip olduğunu belirtmektedir. Ekonomik durum dışında askeri yapılanmaya da değinen Mustafa Efendi Nemçe ordusunun ayrıntılı bir portresini aktardığı kısımda Nemçe Devleti'nin kıtlık ile yüz yüze kalma sebepleri üzerinde de durmuştur. Bu sefaretnamenin önemli bir diğer özelliği İspanya Veraset Savaşlarına¹⁰² geniş ölçüde yer vermiş olmasıdır. Sefirin savaşın gidişatı ve sonuçları hakkındaki gözlemlerini aktardığı bu bölümden sonra Nemçe ile Osmanlı karşılaştırmasında Nemçe'nin Osmanlı Devleti için güçlü bir rakip olamayacağı sonucuna varan sefir Nemçe Devleti'nin o dönemde içinde bulunduğu durumu da detaylı bir biçimde aktarma fırsatı bulmuştur. Sözlerine son vermeden önce Mustafa Efendi Nemçe Devleti'nin Osmanlı için daha önceki dönemlerde de aslında güçlü bir devlet olmadığını da eklemiştir¹⁰³. Buna rağmen Osmanlı'nın kırk elli seneden beri gereği gibi girişimde bulunmadıkları için durumun Osmanlılar aleyhine döndüğü de ayrıca belirtilmiştir¹⁰⁴.

1.2.3. Mustafa Hattı Efendi (1748) Viyana Sefaretnamesi

Mustafa Hattı Efendi Urfalıdır. Kaleminden yetişmiş bir elemandır, Sülüs ve Nesih tahsili gördüğü Rakka valisi Çerkes Osman Paşa'ya divan kâtipliği yapmıştır. Osmanlı şairi Nabi Efendi'ye kethüdalık da yapan Mustafa Hattı Efendi 1739 Belgrad Barışı'ndan sonra mevkuftu olup bu paye ile 1741 yılında Azak Muhaddidi Ahmet Merami Efendi'nin sınır tahdit heyetine ikinci Muhaddid¹⁰⁵ olarak tayin edildi. 1739 Belgrad Antlaşmasının Temmuz 1747'de süresiz uzatılmasından sonra 16 Ocak 1748'de nişancılık payesi ile ortaelçi olarak Viyana'ya tayin edildi. 23 Ocak 1748'de 82 kişilik bir sefaret heyeti ile İstanbul'dan ayrılarak Viyana'ya gitti. Bu sefaret görevini tamamladıktan sonra Muhasebe-i Evvel ve Şikk-ı Sani olarak memuriyet hayatını sürdürdü. Ölümünden iki yıl kadar önce felç olan sefir 1757 yılında vefat etmiştir. Aynı zamanda şair olarak da bilinen Hattı Efendi'nin naaşı İstanbul'daki Fındıklı Mahalle mezarlığına defnedilmiştir¹⁰⁶.

I Mahmud Belgrad Muahedeleriyle Avusturya ve Rusya harbine son vermişti¹⁰⁷. Bu sıralarda Almanya İmparatorluğu tahtına geçen ve topraklarının büyük bir kısmını kaybedip neredeyse Macaristan'a sığınmak zorunda kalan Maria Tereza ile iyi geçinme politikası gütmüştü. Bu politikanın gerektirdiği gibi Maria Tereza'nın içte ve dışta mücadele etmek zorunda kaldığı Alman prensler, Bavyera Kralı Şarl ve Fransızlara karşı olan mukavemetinde Osmanlı tarafsız kalmıştı. Alman Kraliçesi Osmanlı'nın bu tutumundan hoşnut kalıp o devirde iyi geçinmeyi tercih ettiği gibi İstanbul'a elçiler ve hediyeler de göndermişti. Avusturya Veraset Savaşları olarak tarihe kaydedilen bu ortamda Maria Tereza'nın inceliğine Osmanlı Padişahı da kayıtsız kalmış ve Hattı Mustafa Efendi'yi¹⁰⁸ barış halinin sürdürülmesi için

¹⁰¹(Unat, 1992, s.66-67)

¹⁰²Mustafa Efendi'nin, İspanya Veraset Savaşlarını aktarırken ki amacı Avrupa'daki devletlerarasındaki güç ilişkilerine vurgu yaparak Avusturya ile çıkması muhtemel bir savaş durumunda Osmanlı Devleti'nin gücüne mevcut dengeyi nasıl bir etki yapacağını tespit edebilmektir. Sefir bunu yaparken Osmanlı Nemçe askeri ve mali güç karşılaştırması dâhilinde bir değerlendirme üzerinde durmuştur. Mustafa Efendi, Toskana Dukalığı tarihini aydınlatmak amacıyla daha sonra padişahın emriyle sefaretnameye ek olacak bir risale de kaleme almıştır. Daha sonra bu risaleyi İbrahim Müteferrika'ya tercüme ettirdiği Avrupa tarihi ile ilgili bilgileri de ekleyerek padişaha sunmuştur, (Korkut, 2007, s.30)

¹⁰³Ayrıntılı bilgi ve Sefaretname metni için bkz. (Uluocak, 2007, s. 613-633); (Ödemiş, 2013, 26-50)

¹⁰⁴(Şirin, 2009, s.185)

¹⁰⁵ Tahdit eden, sınırını çizen, (Devellioğlu, 2013, s.774)

¹⁰⁶(Unat, 1992, s.93); (Savaş, 1999, s.1-2); (Yalçınkaya, 2008, s.298); (Aksan, 1997, s. 31-33)

¹⁰⁷ I. Mahmud'un Rusya'ya verdiği ahidnamenin diplomatik açıdan tahlili için bkz. (Kurtaran, 2014, s.221-227)

¹⁰⁸Hattı Efendi'den daha önce ise Habsburgların Osmanlı Devleti'ndeki temsilcisi Henrich von Penkler Alman İmparatorluk tacını giyen Habsburg mülkünün melikesi Maria Tereza'nın kocası Franz Stephan'ın cülusunu tebliğ için fevkalade elçi olarak 1747'de tayin edilmiştir. Penkler'in ilk görevi olan tebliğden sonraki görevi ise Belgrad Barışı'nın teyid ve temdidini gerçekleştirmektir. Nitekim Habsburg elçisi her iki devlet arasında yürürlükte olan barış antlaşmasının Osmanlı Devleti tarafından süresiz uzatılmasına muvaffak olmuştur, (Karagöz, 2014, s.13)

Viyana'ya elçi tayin etmiştir¹⁰⁹. Hattı Mustafa Efendi sefaretnamesine alışılmış dua şekliyle değil de göreve tayin edilme sebepleri üzerinde durarak yazmaya başlamıştır. Yalnızca, Avusturya Kralı ve Kraliçesi'nin gönderdiği mektupların sadrazama teslimi aşamasından sonra sefaret raporuna eklediği ek sayfada padişah için bir övgü ve duaya yer vermiştir¹¹⁰. Hattı Efendi'nin seyahati, 23 Ocak 1748'de Cinci Meydanı adı verilen menzilden hareket ederek başlamıştır. 52 gün sonra Belgrad'a ulaşan elçilik heyetinin devir teslimi Sava Nehri'nde, Habsburg ve Osmanlı heyetlerinin iştirakiyle 18 Mart 1748'de bir köprüde gerçekleşmiştir. Sava Nehri'nin sağ kıyısından köprüye yaklaşan ve Osmanlı tarafını temsil eden geminin rengi kırmızı ve yeşil iken, nehrin sol tarafından köprüye yaklaşan Habsburg'u temsil eden gemi ise sarı ve siyah renktedir. İki tarafın muhaddidlerinin eşliğinde elçi, Habsburg tarafına geçmiştir¹¹¹. Bundan sonra yolculuğuna devam eden heyet Ösek'e vardığında Avusturya generali Guadagni Ascanius buraya gönderdiği kâtibiyile Hattı Efendiyi saraya davet etmiş fakat generalin niyetini anlayan elçi daveti kabul etmediği gibi ertesi gün daveti tekrarlayan kâtime bunun diplomatik protokole uymadığını ifade etmiştir. Bu gelişmelerin gösterdiği üzere Osmanlı elçilerine yabancı bir devlet adamı murahas tayin edilmediği seyahatlerde, karşılama hususunda uzun tartışmalar yaşamış, protokol gereği karşılanmayan elçiler, kendilerini davet eden yabancı devlet adamların isteklerini “*el kadimu yüzarı*”¹¹² kadesince kabul etmemiştir. Böylelikle Osmanlı diplomatları çeşitli sebeplerle kaybolan itibarlarını korumaya çalışmışlardır¹¹³. Ayrıca, M. Alaattin Yalçınkaya bu sefaretin iki önemli noktasına işaret eder, bunlardan biri Osmanlı tarihinde ilk defa bir barış antlaşmasının süresiz olarak uzatılması, diğeri ise aynı zaman diliminde İmparatoriçe Maria Tereza'ya ve imparatora mektup götürmekle vazifelendirilmiş olmasıdır¹¹⁴.

1.2.4. Ahmet Resmi Efendi (1757-1758) Viyana Sefaretnamesi

Ahmet Resmi Girit'in Resmo kasabasında 1694 ya da 1695'te doğduğunda Ahmet Bin İbrahim adı verilmiştir. Tefsir, fıkıh, mantık gibi ilmi dersler alan elçi, Arap şairlerinin eserlerini ve Arap tarihini ezbere bilirdi. Ahmet Resmi, 1734 ya da 1735'li yıllarda İstanbul'a gelmiştir. Gelecek vaat eden bir öğrenci olmasının yanında, bir devlet büyüğüne iki kez reisülküttaplık yapmış ve Tavukcubaşı Mustafa Efendi'ye intisab¹¹⁵ etmişti. Böylelikle devlet memurları yetiştiren önemli bir ailenin içine girmiş oldu. Tavukcubaşının ölümünden sonra bir ara işsiz kalmış olması muhtemel olan elçinin bundan sonraki görevi 28 Temmuz 1754'te sergi nazırlığı yapmak olmuştur¹¹⁶. Bu görevlerinin yanında, mukataacı, muhasebeci, elçi, tezkireci, sadaret mektupçusu, murahas ve defterdar rütbelerini de almıştı. Ayrıca XVIII. yüzyılda kaleme aldığı eserleri ile Avrupa'da çağdaş bir konum elde etmeyi de başaran elçi, 1783 tarihinde otuz üç yaşında İstanbul'da vefat etmiştir¹¹⁷.

Ahmet Resmi Efendi, 1757'nin sonlarında Küçük Efka Muhasebecisi ve Sadrazam Koca Ragıp'a bağlı Kethüda Ebubekir Efendi'nin kethüdası olarak görevliyken, III. Mustafa'nın tahta çıktığını bildirmek üzere şikk-ı sani payesiyle Viyana'ya gitmekle görevlendirildi. Bu sıralarda 1746 yılına kadar İran ile çatışma içinde olan Osmanlılar 1740-1768 döneminde batı sınırını koruma politikası gütmüştü. Bu durum Osmanlı'nın Avrupa ile ilgilenmediği yorumlarına yol açsa da durumun böyle olmadığı bu dönemde Avrupa başkentlerine artan sefaret sayısından anlaşılmaktadır. Nitekim Lehistan'ın 1722'de bölünmesiyle artan sorunlar Avrupa'da birbiri ardına çıkan savaşlar (1740-48, 1756-63) Rusya'nın Kırım'a saldırısı, İstanbul'da yoğunlaşan bir diplomatik trafiği de beraberinde getirmiştir¹¹⁸. Ahmet Resmi Efendi, sefaret raporuna yolculuğundan bahsederek kaç gün zarfında Viyana'ya ulaştığından bahsederek başlar. Yolculuk

¹⁰⁹(Unat, 1992, s.92)

¹¹⁰(Savaş, 1991, s.241)Bu mektupların tam metni için bkz. (Savaş,1997,s.131-133)

¹¹¹Bu mübadele ile ilgili ayrıntılı bilgi için Habsburg tarafından Hattı Efendiyi karşılamakla görevlendirilen Habsburg bürosu doğu dilleri sekreteri Schwaacheim tarafından kaleme alınan rapora bkz. (Karagöz, 2014, s.29-31)

¹¹²Yabancı elçilere uygulanan protokol kurallarına verilen adlandırmadır, ayrıntılı bilgi için bkz. (Savaş, 1997,s.431-456)

¹¹³(Karagöz, 2014, s.18-19)

¹¹⁴ Yalçınkaya, Yaşamları ve Yapıtlarıyla..., s.298.

¹¹⁵Bir kimseye mensup olma, bir yere bir kimseye bağlanma kapılanma, birinin adamı olma, (Devellioğlu, 2013, s.510) Son Osmanlı paşaları kaleme alınırken babası akrabası ya da tanıdıkları yoluyla yani intisab usulüyle başa gelirlerdi, bkz. (Suzuki, 2013,s.226)

¹¹⁶ (Aksan, 1997, s. 9.31.34.35)

¹¹⁷Ahmet Resmi, “*Hülâsatü'l-tibâr, (1769—1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve Küçük Kaynarca Barışı), Halîfetü'r-risâ (reisülküttapların hayat hikâyeleri), Hâmile'tülküberâ (kızlarağalarının yetiştirilmeleri ve hayatları),Vefiyât (meşhur bâzı kadın ve erkeklerin ölümleri hakkında), Coğrafiyâ-yı Cedîd (yeni coğrafiya) ve Atasözleri, gibi eserler*” kaleme almıştır. (Ahmet Resmi Efendi, 1980,s.8)

¹¹⁸ (Aksan, 1997, s.39,41)

sırasında bastıran yağmurun ve karın neden olduğu aksaklıktan dolayı mübadelenin gerçekleşeceği nehre ulaşımında yaşanan sorunlardan bahsetmiştir. Elçi Sava Nehrinin donmuş olmasından dolayı söz konusu yerde geçecek kadar bir kanal yapılmasının kararlaştırılıp bunun uygulanışını ve nehrin orta yerine bir nişan konulup tercümanların kayıkla nişan yerine geldiklerini aktarır. Bundan sonra da mübadelenin nasıl gerçekleştiğini aktaran Resmi Efendi, misafir edilecekleri konağa doğru yol alışlarından bahsetmiştir. Viyana ve burada bulunan nehirler hakkında geniş malumatların yer aldığı sefaret raporunda mektup teslimi için divanhaneye kabul edilışinden başlayarak hem çasar hem de çariçeye sultanın mektubunun takdimi ile görevinin sona erdiğini aktaran elçi aynı zamanda teşrifat ile ilgili gözlemlerine de yer vermiştir¹¹⁹. Ahmet Resmi Efendi'nin sefreti Avrupa bilgisinin diğer sefirlere göre daha fazla olmasının etkisinin izlerini taşıdığı gibi, Osmanlı Devleti'nin kâfir gözüyle gördüğü Batıya karşı bakış açısının yumuşadığını göstermesi açısından önemlidir. Öyle ki Ahmet Resmi'nin, “*Ebedi Osmanlı Devleti'nin tersine burası gün ortasında güneşi andırır*” ifadesini kullanması lüks içinde yaşıyor gibi görünseler de devletlerinin durumunun sağlam olduğundan bahsetmesi, gelirlerini savurganlık yapmadan ihtiyatlı kullandıklarını aktarmasında gözlemlenebilir. 1730'da Viyana'ya elçi olarak gönderilen Mustafa Efendi ise, Resmi Efendi'nin aksine Avusturya'nın fakirlik içinde yüzdüğünden dem vurmıştır¹²⁰. Aradan geçen süre içinde Avusturya'da yaşanan değişim ve Osmanlı'nın Batılılar için kullandıkları üslup farklılıklarının kendini göstermeye başladığı bu dönem aynı zamanda Avusturya'nın Veraset Savaşlarının yol açtığı kıtlık tehlikesinin izlerini silmeye başladığını ya da itiyatlı harcamalar yaparak belli etmemeye çalıştıklarını gösterir. Bunun dışında elçi sefaret raporuna ek olarak *Tefsil-i Memalik-i Nemçe* başlığı altında Avusturya'nın askeri yapılanması ve Viyana halkının günlük yaşamlarını yansıtan bir bölümü de eklemiştir. Bu bölüm ilk etapta Avusturya siyasi yapılanmasını ele alış biçimi açısından Mustafa Efendi'nin sefaret raporu ile benzerlik arz etse de Avusturya'nın farklı dönemlerini aktardığından farklı noktalara da değindiği de görülür¹²¹. Ahmet Resmi Efendi aynı zamanda ek olarak kaleme aldığı kısımda Avusturya ile Osmanlıyı karşılaştırmıştır. Avusturya'nın zenginliğini izaha çalışan elçi, ticaret üzerinde özellikle durur ve Avusturya'nın birçok alandan vergi sağlayarak devleti zenginleştirdiğine özellikle değinir. Halkın rüşvete tamah etmediğini yazan elçi, devletlerarası güç dengelerinin de üzerinde durduğu sefaretinin son bölümünde Viyana'yı tasvir eder. 1758 başlarında İstanbul'a dönen elçi daha sonra Berlin Sefreti ile görevlendirilmiştir¹²². Ahmet Resmi Efendi, sefaretinde diğerlerinden farklı olarak ek bir rapor daha sunarak Mustafa Efendi'nin Avusturya'nın idari ve siyasi yapılanması üzerine verdiği bilgileri genişletmiş ve E. Ratib Efendi'nin de Avusturya'yı her yönüyle incelediği layihası ve sefaret raporuyla birlikte parçaların birleştirilmesi noktasında kilit bir rol oynamıştır.

1.2.5. Ebubekir Ratib Efendi (1791-1792) Nemçe Sefaretnamesi

Tosya'da doğan Ebubekir Ratib Efendi, çilingir Hacı Ali Efendi'nin oğludur. Genç yaşta İstanbul'a gelerek Amedi Kalemine¹²³ girmiştir. 1779'da girdiği bu görevde 7 yıl kaldı. Burada çalıştığı süre içinde Türkçe, Arapça ve Farsçasını geliştiren elçi, Amedci Ethem Efendi'ye intisap etti. Talik yazıdaki ustalığından ötürü şehzadelğinde III. Selim'e yazı hocalığı yaptı. Fransa Kralı XVI. Louis'e gönderilen mektupları Ebubekir Ratib Efendi kaleme almıştır. 1785'te sipah kâtibi olarak ordunun bulunduğu Silistre'ye gitti. III. Selim padişah olunca elçiyi tezkire-i evvel görevine getirdi. 1791'de Silistre'de bulunan orduda yeniçeri kâtipliğine getirilen Ebubekir Ratib Efendi Zıstovi Antlaşması münasebetiyle Orta elçilik payesiyle Viyana'ya gönderildi¹²⁴. Bu sefaretten döndükten sonra çeşitli görevler ifa eden elçi 1795'te reisülküttaplığa tayin edildi ancak hakkında çıkarılan iddialar neticesinde Rodos'a sürülen Ebubekir Ratib

¹¹⁹Sefaret raporu ile ilgili ayrıntı bilgi için bkz. (Ahmet Resmi Efendi, 1980, s.13-56); (Aksan, 1997, s.51-66)

¹²⁰(Aksan, 1997, s.63-64); (Ödemiş, 2013, s.22)

¹²¹Ahmet Resmi Efendi, sefaret raporuna ek olarak yazdığı kısımda tıpkı Mustafa Efendi gibi Avusturya'nın kaç dükalaktan oluştuğunu (9 krallık 3 veya 4 dükalığa bölünmüştür) belirtir. Buna ek olarak her birinin veraset yoluyla kendi bağımsız yönetimlerini ve para birimlerinin olduğunu aktarmıştır. Ahmet Resmi, Mustafa Efendi'den farklı olarak Avusturya elektörlerinin hemen hemen hepsi hakkında bilgiler sunar. Bu iki sefaret raporu ile Avusturya'da ara dönemde yaşanan Veraset Savaşlarına rağmen tahta geçiş usulünün hala değişmediğini gözlemlemek mümkün olmuştur. (Aksan, 1997, s.60)

¹²²(Şirin, 2009, s.188)

¹²³Bu kalem esasında sadrazam tarafından padişaha gönderilen telhisler burada hazırlanır ve elçilik, konsolosluk ve protokole dair belgeler burada yazılır. Amedi kalem Osmanlı Devleti'nde yürütmenin iki kanadı olan padişah ve sadrazam arasındaki bağı sağlayan en önemli organdır, ayrıntılı bilgi için bkz. (Uzunçarşılı,1988,s.55,58); (Erdem, 2008, s.122)

¹²⁴Sefaretname metni için bkz.(Ebubekir Ratib Efendi, 2012,s.3-57)

Efendi burada 3 yıl yakın bir süre kalmış ve burada idam edilmiştir. Elçinin İstanbul'a getirilen kesik başı Şeyhi Ataullah Efendi Dergâhı haziresinde defnedilmiştir¹²⁵.

Avusturya ve Osmanlı arasında imzalanan Zıştovi Antlaşması'nın 13. Maddesinde¹²⁶ belirtildiği üzere III. Selim'in tahta çıkışını ve II. Leopold'ün imparatorluğunu kutlamak amacıyla iki tarafın karşılıklı elçi göndermesinin kararlaştırılmasından sonra Osmanlı cephesinde bu göreve en uygun kişi Ebubekir Ratib Efendi görülmüştür¹²⁷. Ebubekir Ratib Efendi görünenin aksine diğer sefaretlerden farklı olarak yalnızca cülus tebliği ve tebriki için değil, aynı zamanda Avusturya üzerinden Avrupa'nın sosyal, askerî, siyasî ve idarî yapılanmasını da gözlemlemekle görevlendirilmiştir. Elçi bunun için 112 kişilik maiyetine Nemçe, Macar, Sırp, Bulgar lisanlarını bilen dil oğlanlarının yanında pergel ve cetvel kullanmayı bilen kişileri de dâhil etmiştir. Daha önceki sefaret heyetlerine nazaran daha donanımlı ve dil bilen kimselerin elçilik heyetinde yer almış olması Ratib Efendinin asıl maksadının altında Avusturya ile iyi ilişkiler kurmaktan ziyade bozulan Osmanlı askerî ve siyasî gücünü yeniden yapılandırmasında Batılı bir modeli teşhis etmek yatmaktadır. Nitekim III. Selim'in Nizam-ı Cedid hareketinin temellerinde bu elçinin sefaret sonrası sunduğu büyük layihanın etkisi büyüktür¹²⁸. Ebubekir Ratib Efendi 7,5 ay süren sefreti esnasında Avusturya'ya ulaşıncaya kadar ki yol güzergâhındaki gözlemlerini aktarmış elçiliği boyunca davet edildiği balo, tiyatro gibi etkinliklere katılarak buralarda kendisine ilgi gösteren halktan bilgiler edinmeye çalışmıştır. Bunun yanında kütüphane, hastane gibi sosyal kullanım alanlarını inceleyip buralarla ilgili gözlemlerini de aktarmıştır¹²⁹. Ratib Efendi layihasına nakletmek üzere Avusturya Kalesi'nde gezinti yapmak istediğini yanında bulunan mihmandara iletildiğinde bu isteği kabul edilmemiştir. Avusturyalıların Osmanlı elçilik heyetine kalelerini ve önemli binalarını göstermeyi uygun bulmaması Osmanlı diplomasisi açısından bir ilki teşkil ettiği gibi Avrupa'nın "*fermanlı casus*" olarak tanımladıkları modern elçi kalıbına uyan ilk elçinin Ratib Efendi olduğunu göstermiştir¹³⁰. Elçinin gönderiliş nedeni olan II. Leopold'ün ve III. Selim'in cülusunu bildiren konuşmasının ardından gerekli protokol kuralları nezaretinde başlayan konuşmadan sonra elçi elinde tuttuğu name-i¹³¹ hümayunu üç kez öperek başına götürmüştür. Buraya kadar her şey normal seyrinde giderken imparatorun işaretiyle birkaç adım öne çıkarak tahtın yanı başında bulunan sehpa nameyi bıraktıktan sonra II. Leopold'ün eteğini öpmesi gerekirken bunu uygulamamıştır. Avusturya'nın bu olaya karşı çıkması üzerine elçi Avusturya hükümetinin hiçbir elçiye protokol kurallarını imzalatmadığını bunun geleneklere aykırı olduğunu belirtmiş bunun üzerine Avusturya, elçinin iyi intiba bıraktığından bu seferlik genel kurallardan taviz vermiştir. Bu durum Avusturya'nın Ratib Efendi'nin sıradan bir elçi olmadığını bir kez daha göstermesi açısından emsal teşkil etmiştir. Elçi, 7,5 ay süren gözlemleri sonucunda Habsburg İdarecilerini "*saat gibi işleyen bir devletin dişlileri*" olarak tanımlamıştır. Buna bağlı olarak, Avusturya'nın savaş alanında kazandığı başarılar ya da ülkelerinin Osmanlı Devleti'ne göre daha nizamlı oluşuna ve idarecilerin her birinin zekâsının ve bilginsin değil, bürokrasinin görünmez elinin yahut külli aklın bir yansıması olduğu sonucuna varmıştır¹³². Ratib Efendi'nin Layiha'sındaki gözlemlerini diğer elçilerin raporlarından farklı olmasının nedenlerinden biri verdiği bilgilerin çok ayrıntılı olmasından ziyade bu gözlemlerini sistematik bir tahlile dayandırmış olmasıdır¹³³. Ayrıca elçinin kayda aldığı meselelerden biri de "*memleketin imkânlarını kullanarak milli serveti arttırma*" fikridir. Bu konuda maliye bilgisinin önemine ve vergilerin gerekliliğine dair Avrupa'yı örnek alan Ebubekir Ratib Efendi bu doğrultuda bilgiler aktarmıştır¹³⁴. Bu sefaretname Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıl itibarıyla değişen diplomasi anlayışını yansıtmaması bakımından örnek teşkil edecek sefaret raporlarından biridir. Bundan sonraki süreçte sürekli diplomasi anlayışını benimseyecek olan Osmanlı Devleti için adeta bir ön hazırlık mahiyetindeki bu raporla Ebubekir Ratib Efendi bundan sonraki süreçte Osmanlı modernleşme sürecinin temellerinde sistematik olarak katkıda bulunmuştur. Onun Viyana sefreti boyunca tuttuğu raporlar ve

¹²⁵(Arıkan,1994,s.277) ; (Bilim, 1990, s.262-264) ; (Uzunçarşılı, 1975, s.49-55)

¹²⁶Söz konusu antlaşmanın 13. Maddesi; hem bu antlaşma için ve hem de dönemin padişahının tahta geçmesiyle ilgili yapılacak cülus merasimine Roma imparatoru elçilerini gönderecektir. Gelen elçiler teşrifata uygun bir şekilde karşılanacaklar ve görev süreleri boyunca iyi bir biçimde ağırlanacaklardır, (Kurtaran, 2009, s.273)

¹²⁷(Uzunçarşılı,1975, s.55)

¹²⁸(Yeşil, 2010, s.63)

¹²⁹(Bilim, 1990, s.270)

¹³⁰(Yeşil, 2010, s.94)

¹³¹E. Ratib Efendi'nin sefreti dolayısıyla Avusturya nezline yazdığı mektuplarının tümü için bkz. (Tuncer, 1979, s.73-105)

¹³²(Yeşil, 2010, s.121,162,163)

¹³³(Korkut, 2007, s.90)

¹³⁴(Sayar, 2013, s.174)

Avusturya kale ve askeri yapılanması üzerine verdiği detaylı bilgiler Osmanlı askeri ve idari siteminin yeniden inşasının da izlerini taşımaktadır.

Sonuç

Sefaretnameler, Osmanlı Devleti'nin özellikle yabancı devletlerle olan siyasi münasebetlerine göre şekillenen bir iletişim aracı görevini üstelenmiştir. Nitekim Osmanlı güçlü olduğu dönemlerde savunma politikası yerine daha çok askeri politikalar uygulamayı tercih ettiğinden uzun süre daimi surette elçi göndermedi. Osmanlının bu tutumu yabancı devletlere gönderdiği elçilerin statüsünden başlayıp, tutulmasını istedikleri raporlara kadar yansımıştır. Özellikle Avusturya'ya gönderilen elçiler üzerinden değerlendirme yaptığımız bu çalışmada 10 ayrı sefaretnamenin kısa muhtevasına ve gönderilen elçilerin yaşam öyküsüne dair bilgilerden yola çıkarak Osmanlının diplomatik politikasında sefaretnamelerin rolünü tespit etmeye gayret ettik. Buna göre bu sefaretnamelerden ilki Hacı Zağnos'a ait olan 1495 yılında kaleme alınan sefaret raporudur. Bu rapor gayrimüslim iken Müslüman olduğu dışında hayatı ile ilgili detaylı bilgiye erişemediğimiz Hidayet adlı elçinin raporuyla benzerlik göstermektedir. Her iki raporda da dönemin siyasi olaylarının ruhundan başka bir bilgi verilmemiştir. Bu durum Osmanlının Ad hoc dönemindeki politikasının bir izdüşümü olarak değerlendirilebilir. Nitekim her iki sefarette siyasi olayların ağır basmış olması ve çavuş olarak gönderilmiş olmalarından ötürü müzakere yetkisiyle donatılmayan elçiler yalnızca verilen görevi yerine getirip geri dönmüştür. Sefareti 1664 Vasvar Antlaşması'ndan sonraki döneme rastlayan Kara Mehmet Paşa ise diğer iki elçiden farklı olarak Avusturya elçisi Walter Leslie ile aynı dönemde elçilik vazifesini yerine getirdi. Bu sefaret raporu ile birlikte Osmanlı-Avusturya ilişkilerinde diplomatik sahaya yansıyan bir karşılıklılık söz konusudur. Bu da Osmanlının yabancı devletlere karşı olan sert tavrının yumuşamaya başladığının göstergelerinden biridir. Bu noktada XVIII. yüzyıla beraber modernleşme sürecine girdiği kabul edilen Osmanlının sefaretname raporları nezdinde bu sürece daha erken bir zamanda girmeye başladığı kabul edilebilir. Nitekim 1665 yılında Viyana'ya Habsburg hanedanlığı ile barış ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi için elçi gönderilmesi mücadele yanlısı bir devletin müzakere yanlısı bir tavır gözetmeye başladığının ilk sinyalleridir. Daha önce çavuş sıfatıyla gönderilen elçilerin aksine Kara Mehmet Paşa'nın Büyükelçi payesi ile gönderilmiş olması da bu değişimin bir parçasıdır. Ayrıca Osmanlıdan etkilenen bir Batı portresi çizen Osmanlı elçisi aynı zamanda sefaret için gittiği Viyana'daki teşrifat usullerine sefaretinde yer verirken Viyana Kalesi ve tahkimatını da inceleyip aktararak temsil ettiği devletin Batıyı tanımaya olanak sağlamıştır. Ad hoc dönemin son iki sefaretini kaleme alan Zülfikar Paşa ve Seyfullah Ağa ise yine diplomatik kaidelere ayak uydurmaya çalışan bir Osmanlı imgesi çizer. Öyle ki Zülfikar Paşa görünürde cülus tebriki için gönderilse de bu sefaretin asıl maksadı Avusturya'nın sulh hakkındaki düşüncelerini öğrenmektir. Bu da Batının yıllardır Osmanlıya uyguladığı diplomatik taktiklere artık Osmanlının da katıldığını gösterir ancak Avusturya'nın oyalama ağına takılan elçi adeta hapis hayatı yaşadığı Viyana'dan eli boş dönmüştür. Karlofça Antlaşması ile devletlerarası ilişkilerde dengeyi esas alan Osmanlı'nın Seyfullah Ağa'yı Avusturya'nın tarafsız kalması için göndermiş olması elçilerin cülus tebliği, tebriki, barışı korumak ve sürdürmek gibi kalıplaşmış görevleri arasına bir yenisinin daha eklendiği dipnotunu düşer. Sefaret aynı zamanda yazıldığı dönemin siyasi bir yansıması gibidir.

Karşılıklı dönemin açılışını yapan ve büyükelçi payesi ile görevlendirilen İbrahim Paşa, elçilik raporunu maiyetinden birine tutturmuştur. Raporda Pasarofça Antlaşması'nda belirtildiği üzere her iki devlette karşılıklı elçi göndermiştir. Bu sefaret raporunda Osmanlı diplomasisinin önemli ayrıntılarından birini teşkil eden sınır belirlemeleri hakkında detaylı bir malumat yer alır. Bu sayede sınırdaki elçi değişiminin nasıl yapıldığı bir sefaretname üzerinden incelenebilir. Mustafa Efendi'nin kaleme aldığı ve 1793 yılında benimsenecek olan siyasi içeriğin ağır bastığı raporlara benzeyen rapor Avusturya ile ilgili ilk kez karşılaştırmalı bir muhteva arz eder. Nitekim Mustafa Efendi Avusturya ile ilgili her türlü malumata yer verdiği raporunda Osmanlı ekonomisi ile Avusturya ekonomisini mukayese ettiği gibi bu iki devlet arasındaki ilişkilerle ilgili ilk kez bir elçi değerlendirmede bulunmuştur. Gittiği ülkenin siyasi durumunu yansıtan bir diğer sefarete imza atan Hattı Mustafa Efendi barış halinin devamı için çıktığı elçilik yolunda bir dönem değerlendirmesi yapmıştır. Elçi aynı zamanda sefaretine ek bir de risale kaleme almıştır. Bu sefareti takiben yaklaşık 10 yıl sonra Viyana'ya bu kez Ahmet Resmi Efendi'nin yolu düşer. Hattı

Efendi'den sonra Ahmet Resmi de sefaretnamesine ek olarak kaleme aldığı kısımda Avusturya'nın askerî yapılanmasından, sosyal yaşamına kadar her türlü bilgiyi aktarmaya çalışmıştır. Bu da Batıyı tanımaya çalışan Osmanlının modernleşme sürecine doğru giden yoldaki yapı taşlarından birini teşkil etmiştir. Ancak yine de tüm bu çabalar Osmanlı Devleti'nin modern bir yapılanma kazanmasında sistemli bir değişimi getirmez. Bu durum 1792'de sürekli diplomasiye geçişin arifesinde görünürde Viyana'ya cülus tebrik ve tebliği için gönderilen Ebubekir Ratip Efendi'nin hazırladığı büyük layiha ile değişmiştir. Ratib Efendi üzerine yüklenen bu görevle hem klasik bir sefaret örneği vermiş hem de *Nizam-ı Cedid* adı altında modern bir askeri yapılanmada ve değişimde en büyük rolü oynamıştır. Elçi böylelikle bilhassa Osmanlı askeri sisteminin modernleştirilmesinde yazdığı raporda aktardığı bilgilerle dolaylı yönden de olsa katkıda bulunmuştur. Tüm bunların sonucunda Avusturya'ya gönderilen elçiler nezdinde incelediğimiz sefaretnamelerin Osmanlının adeta Batıdaki gölgesi gibi aracı bir rol üstelendiği ortaya çıkar. Nitekim Osmanlı Batı ile kurmaya çalıştığı iletişimde çeşitli görevlere büründürdüğü elçilerden içinde bulunduğu duruma göre Batı hakkında hem siyasi hem sosyal içerikli bilgiler elde etmiştir. Diğer taraftan bu raporlar başlangıçta Osmanlının tutumundan dolayı pasif kalsa da özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı siyasi ve diplomatik politikalarında başrolde yer almıştır. Bu raporların diplomatik usullere yansımaları ise, Osmanlının özellikle hiçbir devleti kendine eş görmediği dönemde birer casus olarak nitelendirdiği elçilere aynı bakış açısı Avusturya tarafında ilk kez XVIII. yüzyılda Ebubekir Ratip Efendi için *fermanlı casus* yakıştırması şeklinde vuku bulmuştur. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin 42 elçi göndermesine rağmen Avusturya'nın 120 elçi göndermesinin ilişkiler boyunca güç erkinin kimin olduğunun yanı sıra, haber alma kaynağı olarak kullanılan vasıtaların farkından da kaynaklandığı görülür. Öyle ki Osmanlı Batı ile ilgili bilgileri gayri resmi yollarla sağlarken, Avusturya'nın Osmanlıdan önce ikamet elçileri göndererek haber almaya resmi bir hüviyet kazandırmasında aranabilir. Nitekim Osmanlının bilinçli olarak uyguladığı politikanın meydana getirdiği bu durum bilgi akışının düzensiz olmasına yol açmıştır. Bu nedenle de Osmanlının kayıt altındaki bilgi akışı Avusturya'ya göre sınırlı kalmıştır.

Avusturya'ya gönderilen Osmanlı elçilerinin hazırladığı sefaretnamelerin Osmanlı modernleşme süreci üzerine doğrudan gözle görülür bir etkisinden ziyade dolaylı yoldan etki ettiği sonucuna varılmıştır. Bu etkinin ön plana çıktığı dikkat çeken kısım ise askerî alanda olmuştur. Nitekim *Nizam-ı Cedid* adı verilen ordu Avrupalı tarzda düzenlenmiştir. Söz konusu askerî reformla birlikte askerlerin üniforma renklerinden, talim programlarına kadar Osmanlı ordusu bir dizi yeniliğe tabi tutulmuştur. Fatih Yeşil, Ebubekir Ratip Efendi'nin biyografisini aktardığı kitabında elçinin burada bahsettiği nizamın yalnızca askerî alanı içermediğini ifade eder; buradaki nizam aynı zamanda düzenlilik halini sağlayan yeni tarz kanunlara duyulan ihtiyaçtır. Avusturya'ya gönderilen elçiler ayrıca buradaki kale istihkâmlarını inceleyip, kütüphanelerini dolaşarak ilmi alanda olduğu gibi aynı zamanda iktisadî ve sosyal yapılanmalar hakkında da bilgiler aktarmaya gayret etmişlerdir. Bu durumun da işaret ettiği üzere Osmanlı modernleşme sürecinde Avrupa'ya gönderdiği elçiler vasıtasıyla önce düşünce yapısında bir değişim yaşamış, yeniliklerden haberdar olmuş sonrasında da yeni uygulamaları tatbik edecek ortamı hazırlamıştır.

Kaynakça

- Aksan, V. (1997), *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmet Resmi (1700-1783)*, (Çev. Özden Arıkan), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Altar, C. M. (1981), *On Beşinci Yüzyıldan Bu Yana Türk ve Batı Kültürlerinin Karşılıklı Etkileme Güçleri Üstünde Bir İnceleme*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Arıkan, S. (1994), “Ebubekir Ratib Efendi”, İstanbul, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (10), s.277-278.
- Babinger, F. (2000), *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. Coşkun Üçok), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Beydilli, K. - İsmail E. (2002) “Prut Savaşı Öncesi Diplomatik Bir Teşebbüs Seyfullah Ağa'nın Viyana Elçiliği (1711)”, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, (26), Ankara, Türk Tarih Kurumu. Yayınları, s.1-47.
- Beydilli, K. (2007), “Sefaret ve Sefaretname Hakkında Yeni Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları*, (30), s.9-30.
- Beydilli, K. (2009), “Sefaretname”, İstanbul, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (36),s.289-294.
- Bilim, C. (1990), “Ebubekir Efendi Nemçe Sefaretnamesi”, Ankara, *Bellekten*, LIV/(209), s.261-294.
- Bozkurt, N. (2005), “Mihmandar”, İstanbul, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (30),s.25-26.
- Bozkurt, N. (2009), “Sefaret”, İstanbul, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*,(36),s.288.
- Bülbül, İ. (2007), *Osmanlı Belgelerine Göre Rus Elçisi Tolstoy'un Faaliyetleri*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çolak, S. (2006)“Zülfikar Paşa'nın Mükâleme Takririne Göre Osmanlı Elçilik Heyetinin Komorn ve Pottendorf'ta Hapsedilmesi ve İstanbul'a Dönme Çabaları”, *Bellekten*, (258), C.LXX, s.589-617.
- Çolak, S. (2009), “Avusturya Elçiliği Esnasında (1688-1692), Zülfikar Paşa'nın Lehistan Vekilleri ile Yaptığı Sulh Müzakereleri”, Ankara, *Bellekten*, (267), C. LXIII, s.443-463.
- Çolak, S. (2013), “Zülfikar Paşa”, İstanbul, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (44),s.557-559.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, (1995), *Zübde-i Vekayiat Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2013), *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, Aydın Kitabevi.
- Efendi, Ebubekir Ratib, (2012), *Ebubekir Ratib Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi*, (Haz. Abdullah Uçman), İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- Erdem, A. Y. (2010), *Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesinde Tanzimat Dönemi*, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Erdem, G. (2008), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasi'ye Geçiş Süreci*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- Evliya Çelebi, (t.y.), *Seyahatname*, (7), s.162-187.
- Güler, M. (2008), *Zülfikar Paşa'nın Viyana Sefareti ve Esareti Ceride-i Takrirat-ı Zülfikar Efendi [1099-1103/1688-1692]*, İstanbul, Çamlıca Yayınları.
- Hatti, M. E. (1999), *Viyana Sefaretnamesi*, (Haz. Ali İbrahim Savaş), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İpşirli, M. (1995), “Elçi”, İstanbul, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (II), s.3-15.
- Karagöz, H. (2014), *Habsburg Gözüyle Bir Osmanlı Elçisi: Mustafa Hatti Efendi'nin Viyana Günleri (1748)*, İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- Karamuk, G. (1992), ” Hacı Zağanos'un Elçilik Raporu”, Ankara, *Bellekten*, (56),s.391-404.
- Kolçak, Ö. (2012), “Habsburg Elçisi Walter Leslie'nin Osmanlı Devlet Yapısına Dair Gözlemleri (1665)”, İstanbul, *Tarih Dergisi*, (54), s.54-88.
- Korkut, H. (2003), “Osmanlı Sefaretnameleri Hakkında Yapılan Araştırmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (2),s.491-511.
- Korkut, H. (2007), *Osmanlı Elçileri Gözüyle Avrupa*, İstanbul, Gökkuşbuca Yayınları.
- Kuran, E. (1988), *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk ve Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*,Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Kurtaran, U. (2017), *Sultan II. Mustafa 1695-1703*, İstanbul, Siyasal Kitabevi.
- Kurtaran, U. (2009), *Osmanlı Diplomasi Tarihinden Bir Kesit Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri*

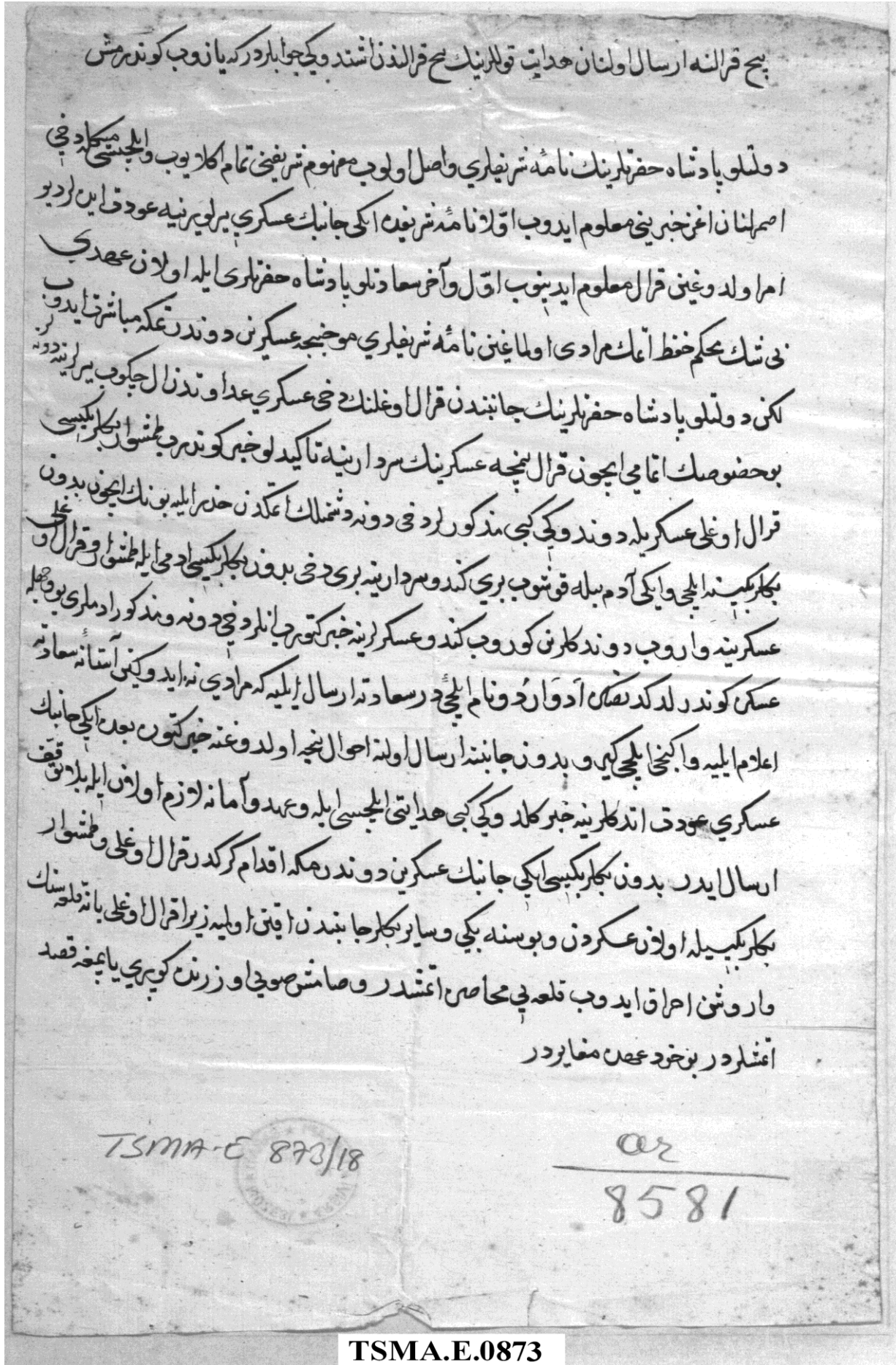
- (1526-1791), Kahramanmaraş, Ukde Yayınları.
- Kurtaran, U. (2014), “Sultan Birinci Mahmud’un Rusya’ya Verdiği 1739 Tarihli Ahidnâmenin Diplomatik Açından Tahlili”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (XXIX/1), s.213-232.
- Kurtaran, U. (2014), “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Avusturya Siyasi İlişkileri”, *Tarih Okulu Dergisi*, (17),s.393-419.
- Kurtaran, U. (2015), “Osmanlı Diplomasi Tarihinin Yazımında Kullanılan Başlıca Kaynaklar İle Bu Kaynakların İncelenmesindeki Metodolojik ve Diplomatik Yöntemler Üzerine Bir Değerlendirme”, Ankara, *OTAM*, (38), s.107-139.
- Kurtaran, U. (2015), “Sultan Birinci Mahmud Dönemi Osmanlı Rus Siyasi İlişkileri (Üç Belge İle Birlikte)”, Ankara, *Belleten*, C. LXXIX, (285),s.589-610.
- Kurtaran, U. (2016), “Karlofça Antlaşması’nda Venedik, Lehistan ve Rusya’ya Verilen Ahidnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açından Değerlendirilmesi”, *TAD*, (60), s.97-139.
- Kurtaran, U. (2018), “Heinrich Christoph Freihher Von Penkler’in İstanbul Elçiliği ve Faaliyetleri”, *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences* (10), s.222-251.
- Kurtaran, U. (2018), “Karlofça Antlaşması’ndan Sonra İstanbul’a Gelen Yabancı Elçilerin Ağırlanması ve Yapılan Harcamalar”, *TAD*, (63), s.331-370.
- Kurtaran, U. (2018), *Sultan Birinci Mahmud (1730-1754)*, Ankara, Altınordu Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (1994), *Osmanlı Belgelerinin Dili*, İstanbul, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (2010), “Takrir”, İstanbul, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (39),s.471-472.
- Ortaylı, İ. (2006), “Mübadele”, İstanbul, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (31), s.424-425.
- Ödemiş, İ. (2013), *Mustafa Efendi’nin Viyana Sefareti ve Sefaretnamesi (İstilah-ı Nemçe) (1730)*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Pakalın, M. Z. (1971), *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Refik, A. (1916), “Pasarofça Muahedesinde Sonra Viyana’ya Sefir İzamı ” , İstanbul, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, (40), C.7, s.211-227.
- Resmi, A. (1980), *Ahmet Resmi Efendi’nin Viyana ve Berlin Sefaretnameleri*, (Sad. Bedriye Atsız), İstanbul, Kervan Kitapçılık.
- Sander, O. (2012), *Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasisi Üzerine Bir Deneme*, Ankara, İmge Yayınları.
- Savaş, A. İ. (1991), “Mustafa Hattı Efendi’nin Viyana Sefaret Raporu Üzerine”, Samsun, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (6),s.235-254.
- Savaş, A. İ. (1997), “Osmanlı Elçisi Mustafa Hattı Efendi’nin Sefareti İle İlgili Üç Belge”, İzmir, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (12), s.125-134.
- Savaş, A. İ. (1997), “Osmanlı Diplomasisinde El Kadimu Yüzaru Kaidesi”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, (15), s.431-457.
- Savaş, A. İ. (1999)“Genel Hatlarıyla Osmanlı Diplomasisi”, *Osmanlı*, (1),s.643-659.
- Savaş, A. İ. (2007), *Osmanlı Diplomasisi*, İstanbul, 3 F Yayınları.
- Sayar, A. G. (2013), *Osmanlı İktisat Düşüncesi’nin Çağdaşlaşması*, Ankara, Ötüken Yayınları.
- Suzukı, T. (2013), “Osmanlı Paşalarının Mahiyetindeki Değişim: Mukayeseli Tarih Bakımından Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları*, (41),s.219-230.
- Süreyya, M. (1996), *Sicill-İ Osmanî*, (4), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Şahin, M. (2009), “Osmanlı Diplomasisi’nde Değişim ve Osmanlı Devleti’nin Avrupa Devletler Sistemine Girişi”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 4, (46), s.823-834.
- Şirin, İ. (2009), *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Ankara, Lotus Yayınları.
- Teply, K. (1969),“Nemçe İmparatorlarının İstanbul’a Yolladığı Elçi Heyetleri Bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları”, (Çev.) Bekir Sıtkı Baykal, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, (12),s.247-263.
- T SMA. E.0657
- T SMA. E.0657
- Tuncer, H. (1979), “Osmanlı Elçisi Ebubekir Ratib Efendi’nin Viyana Mektupları (1792)”, Ankara, *Belleten*, C.XLIII, (169), s.73-105.

- Tuncer, H. (1984), “Viyana Sefaretnamesi Elçi İbrahim Paşa” *Hukuk ve Özel Hukuk Bülteni*, (IV/2) ,s.99-105.
- Tuncer, H. (1995), *Eski ve Yeni Diplomasi*, Ankara, Ümit Yayıncılık.
- Tuncer, H. ve Tuncer, H. (1997), *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, Ankara, Ümit Yayıncılık.
- Turan, N. S. (2004), “Osmanlı Diplomasisinde Batı İmgesinin Değişimi ve Elçilerin Etkisi (XVIII.- XIX. Yüzyıl)”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, (2),s.57-86.
- Turan, N. S. (2014), *Osmanlı Diplomasisi'nin İzinde*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Uluocak, M. (2007), *XVIII. Yüzyıl Sefaretnamelerinde Türetme ve İşletme Ekleri*, Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Unat, F. R. (1992), *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, (Yay. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1975), “Tosyalı Ebubekir Ratib Efendi” Ankara, *Bellekten*, C. XXXIX, (153), s.49-76.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988), *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yalçınkaya, M. A. (1996), “Osmanlı Zihniyetindeki Değişiminin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Değeri”, Ankara, *OTAM*, (7),s.325-326.
- Yalçınkaya, M. A. (2000), “Hacı Zağonos”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlı Ansiklopedisi*, (1),s.504.
- Yalçınkaya, M. A. (2008), “Hattı Mustafa Efendi”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlı Ansiklopedisi*, (2), s.298.
- Yalçınkaya, M. A. (2008), “Zülfikar Paşa”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlı Ansiklopedisi*, (2),s703.
- Yalçınkaya, M. A. (2008),“Kara Mehmet Paşa”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlı Ansiklopedisi*, (2),s.158-159.
- Yalçınkaya, M. A. (2018), “Osmanlı Sefaretnameleri ve Diplomasi Tarihi Bakımından Önemi”, (Edt. M. Alaaddin Yalçınkaya, Uğur Kurtaran), *Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumları ve Tatbiki*, Ankara, Altınordu Yayınları, s.11-37.
- Yeşil, F. (2010), *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi Ebubekir Ratib Efendi (1750-1799)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yüksel, A. (2013), *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, İstanbul, Kitap Yayınevi.

Ekler

Lynne Tirrell'in Anapher Teorisi'nin Metin Tahliline İlişkin Pratik Faydaları: Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Hikâyeleri Örneği

Mehmet Akif DUMAN*

Özet

Tekrar edilemeyen olaylar ve tekrar edilebilir içeriğin kurgulanmasına fırsat vermesi bakımından *anapher(gönderim)* temel bir elementtir. Fakat bu tasavvur iki temel probleme sahiptir. (1) Evvela metaforu bir mıknatıs addedilirse diğer tüm kelimeler onun etrafında mı konuşlanır? (2) Metafor bir kelime yahut kelime grubu mudur; yoksa bağlamın tamamı külliyen metaforu mu teşkil eder? Bu soruları net biçimde cevaplamak maksadı ile teoriyi ele alırken bunu misaller ile desteklemeyi ihmal etmedik. Yakup Kadri'nin hikayelerinden misaller ile bu geçişi ve teorinin "geçici ikâme", "mukayese" ve "etkileşim" gibi temel bakışlarla arasındaki farkı görmek de mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Anapher(gönderim)*, Lynne Tirrell, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, metafor

The Practical Benefits of Lynne Tirrell's Theory of Anapher in Text Analysis: The Case of Yakup Kadri Karaosmanoğlu's Stories

Abstract

As a key element, the anaphor makes it possible to create non-repeatable events and repeatable content. (1) If the metaphor is first described as a magnet, are all other words placed around it? (2) Is the metaphor a word or word group; or does the entire context make up the metaphor entirely? To answer these questions, it has not been disregarded to justify the theory with examples during the discussion of it. With examples from the stories of Yakup Kadri it will be possible to see this transition and the difference of the theory to basic views such as "Substitution", "Comparison" and "Interaction".

Keywords: Anaphor, Lynne Tirrell, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, metaphor

Die praktischen Vorteile von Lynne Tirrells Theorie von Anapher in der Textanalyse: Der Fall von Yakup Kadri Karaosmanoğlus Geschichten

Zusammenfassung

Als ein Hauptelement ermöglicht die Anapher nicht wiederholbare Geschehnisse und wiederholbare Inhalte zu bilden. (1) Wenn die Metapher zunächst als Magnet beschrieben wird, werden dann alle anderen Wörter um sie herum platziert? (2) Ist die Metapher ein Wort oder eine Wortgruppe; oder bildet der gesamte Kontext gänzlich die Metapher? Um diese Fragen zu beantworten wurden während der Behandlung der Theorie Beispiele als Hilfe genommen. Mit den Beispiel aus den Geschichten von Yakup Kadri wird es möglich sein diesen Übergang und den Unterschied der Theorie zu grundlegenden Ansichten wie "Substitution", "Vergleich" und "Interaktion" zu sehen.

Schlüsselwörter: Anapher, Lynne Tirrell, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Metapher

*Dr. phil. Öğr. Gör. Turcology at the Department of Slavic, Turkic and Circum-Baltic Studies of Johannes Gutenberg University Mainz- Germany.
mehmetakifduman@outlook.de

Giriş

Öncelikle “anaphora” [al. Anaphorik, yu. ἀναφέρειν] kavramını kısaca izah etmek konuya hakimiyet açısından faydalı olacaktır. Kavram “cataphora” [al. Kataphorik] terimi ile birlikte ele alınmalıdır, zira *anapher* “geriye yönelik ilişki” olarak tanımlanırken *katapher* bunun tersi surette, ileriye yönelik alaka biçiminde tanımlanabilir. Bir retorik terimi olarak “bir ya da daha fazla kelimenin birbirini takip eden cümle yahut cümle parçalarında tekrar edilmesi” esasına dayanan *anapher* ifadeler arasındaki geriye dönük ilişkiyi işaret eder. Başka bir deyişle ilk ifade esastır ve sonraki yahut sonrakilere onunla bağlantı içindedir. Aşağıdaki parçada Macit ifadesi ve Macit yerine kullanılan “öteki” ifadesi ve Şevket ile de Şevket yerine kullanılan “O” kelimesi arasında bu çeşit bir bağlantı vardır.¹

Macit biraz muğber, biraz şakacı onun sözünü kesti:

“Zemde [kötüleme] çok mübalâğa... Yeter artık!” dedi.

Bu söz *Şevket* için yeni bir parlama vesilesi oldu ve her zaman böyle âdi bir kadın meselesinden yaralanan dostluğunun bütün isyanıyla Macit'e döndü:

“Yalan mı söylüyorsun?..” dedi “sendeki gençliğe, taravete, servete mukabil bu kadın sana ne verdi acaba?.. Hüsün namına, letafet ve nisviyet [kadınlık] namına bu kadında sen ne buldun acaba?..”

Öteki cevap vermiyor, pencereden denize bakıyordu. *O* devam etti [...] (I, *Yalnız Kalmak Korkusu*, s.106).

Bilindiği üzere bilhassa edebi metinlerde tekrardan kurtulmak için bu tasarrufa sıklıkla müracaat edilir. *Katapher* ise bunun tam tersidir. Yani uzantı addedilebilecek ifade yahut ifadeler daha evvelden verilir de esas ifade sona bırakılır. Aşağıdaki parçada “bazıları” ile “bebekler” arasında bu çeşit bir alaka vardır.

Asıl vatanları Arap şekerlerinin peykeleri olmakla beraber, her tarafa gidip dağılılabildikleri. Meselâ, *bazıları* en muhteşem çadırlara girerler, mermer masalar üstüne çıkarlar ve bu masaların fağfurlarıyla avanileri [porselen kap kacak] arasında, yine aynı o peykler üstündeki vaz-ı şuhaneleriyle dolaşırlardı. *Bazıları* ise en sefil fellâh çocuklarının kucaklarına atılırlar, lâkayt teslim-i nefis ederler ve bu garip âşiklerinin, siyah, kuru dudaklarını, vücutlarının nemnak, tatlı kaniyle boyayarak, yavaş yavaş, zerre zerre bitmeden mahzuz olurlardı. *Bu bebekler* o kadar maceraperesttirler. Zannedilir ki mevlût ayları, yalnız, bu şekerden, bebeklerin bayramıdır veyahut onlar bu dinî bayramı icabettiren birtakım mabutlardı (I, *Bir Serencam*, s.46-7).

Metaforun Anapher Teorisi

Esas itibarıyla Tirrell'e göre iddia metaforun *anaphorik* olarak var olduğu yönünde değildir (1989, 32). Yani herhangi bir metaforun benzeyen ve kendisine benzetilen arasında benzetme yönü üzerinden inşa ettiği alaka “birbiri yerine kullanılmış olmak” özetlemesi ile geçiştirilecek ve “tekrar etmiş olmaktan ibaret” nitelemesi ile sınırlandırılacak kadar basit değildir, bilakis burada bir *genişleme* mevzubahistir. Tirrell bu durumu “metafor zinciri” [ing. *metaphor chain*] ifadesi ile destekler, ki tarafeyndeki (müşebbeh ve müşebbehün bih) genişleme veya bunlara yapılacak ekler bir *yorum silsilesi* meydana getirir (1989, 18). Bu durumun hasıl ettiği en büyük olumsuzluk metaforu yorumlamak için kaçınılmaz biçimde metafor kullanmak zorunluluğudur.² Dolayısı ile teorideki bu genişleme tavrı (özellikle *genişletilmiş metafor* olgusu yahut meselesi yaygın bir fenomen olarak öngörüldüğü için) yanlış anlaşılmaya gayet müsaittir (Rolf 2005, 85). Buna alegoriler misal verilebilir (Hülzer 1991, 146).

Tirrell nazarında mühim olan şey *genişletilmiş metafordan* ziyade “rabıta”dır, ki bununla takriben benzetme yönü (vech-i şebeh) ve bunun kurguladığı sistem anlaşılır. Burada odak noktası *söylemek* ve *kastetmek* arasındaki farktır, bu da “aklî mecâz”ı çağrıştırır. “Homo hominis lupus” (İnsan bir kurttur)

¹ Yakup Kadri'nin iki hikâye kitabı esas alınmıştır. Misallerde *Bir Serencam* (1914/ 1990) için I, *Hikâyeler* (1997) için ise II rakamı kullanılmıştır.

² Konu ile ilgili olarak *yakın bir zamanda çıkacak* olan şu makalemize bakılabilir: “Nietzsche'nin Metafor Algısı ve Pesimizm Kapsamında Sait Faik Abasıyanık'ın Alemdağ'ında Olup Bitenlerin Ana Hatları ile Değerlendirilmesi”

teşbihinde sadece insan “kurt gibi” imiş gibi yapılmaz (*pretend*), yani bu durum bir yapar gibi görünmek değildir Turbayne’e göre; bilakis bu *kastetmektedir* (*intend*, bkz. Duman 2018: LS 8.2.2, s.503-9; Turbayne 1962/1970, 15). Aklî mecâz; bir fiili veya fiil manasına gelen ismi (kendi fâiline isnadına engel olan bir karine bulunmak şartıyla), bir ilgi vesilesi ile, mütekellime (konuşana) göre gerçek fâilinden başkasına isnat etmektir. Kısacası bir fiil asıl fâilinden başkasına isnatla gerçekleştirilmişse mecâz “aklî” olur (Bolelli 2013, s.160-170; Bulut 2013, s.192-195). Mecâz sözü ile umumiyetle lugavî mecâz kastolunur. Bu itibarla aklî mecâz, onun tam mukabilidir. Aslında lugavi mecâzın “fâil”i tetkîkîdir. Bu da tam anlamı ile *söylemek* ve *kastetmek* arasındaki farka denk gelir. “Bahar otları bitirdi” dendiğinde söylenen ve kastedilen farklıdır. Bahar otları kendi başına bitirmeye muktedir değildir, isnat Yaratacı’ya yöneliktir. Zikir ve kasıt arasındaki bu farklılık metaforun genişlemesine ve yorum kademesinde sorunlu bir hâle gelmesine sebep olur.

Aristoteles’in bakışına göre genişletilmiş metafor *olabilecek* olgulardan müteşekkildir; zira metafor benzetmenin (*parable*) ve bilmecenin (*enigma*) modellerinin bazı olgularını ve alegorilerini kapsar (Turbayne 1962/1970, 12). Yani metaforun söylemek ve kastetmek arasındaki uyumsuzluk tavrı bilhassa bilmecelerde barizdir.³

Birkaç misal vermek faydalı olacaktır. Bu misallerin mukayesesinde metaforik ifadenin *reaksiyon tesiri* ve daha da mühimi *çekirdek ögeye* dikkat edilecek olursa teorinin özü kavranmış olur.

Birinin gözleri hâlâ açıktı ve yarı karanlıkta iki siyah elmas gibi parlıyordu (I, *Bir Serencam*, s.16).

Sonra bir simitçiye rast geldim ve köşe başında bir heyula gibi duran bekçinin önünden geçtim (II, *İstanbul’da Üç Gece*, s.138).

[...] etrafında dinleyenlerin gözleri şaşkın şaşkın açıldıkça daha ziyade coşuyor, âdeta yeni bir mezhebin mürşidi gibi lisanına talâkat ve hararet geliyordu (II, *Altıpatlar*, s.93).

İlk misalde gözlerin (müşebbeh) parlamak bakımından (vech-i şebeh) elmas (müşebbehün bih) ile ilişkilendirilmesi gayet süratle anlaşılır. İfade bu hali ile klişedir. İkinci misalde ise bekçi (müşebbeh) durması veya vaziyeti itibarı ile bir heyulaya (müşebbehün bih) teşbih edilir. Bu ifade klişe olmasa da devamı yorumlanmaya elverişli değildir; yani okurun aktif katılımı mümkün olmaz. Oysa son misalde müşebbehün bih olarak kurgulanan “yeni bir mezhebin mürşidi olmak” ifadesi gayet orijinaldir. Coşku halinin bu şekilde ifade edilmesinde işaret edilen kısım kendi simgeselliğine sahip olduğu için, yani “yeni bir mezhebin mürşidi gibi lisanına talâkat ve hararet gel[mek]” ile kastedilenin sarıh ve herkes için müşterek olan bir karşılığı bulunmadığı için bu kullanımın metaforik değeri yüksektir.

Delaysı ile *elmas* ve *heyula* benzetilenleri somut- soyut dengesinden ziyade dildeki arka planları ile oyuna girerler. Heyula mücerret ve nispeten korkunç hayal olarak klişenin sınırları dışında gibi görünse de kurgulanan bağlam yani müşebbehin bir bekçi olması *pragmatik katmana* geçmeyi imkânsız kılar. Bu da sembolik gibi görünen ifadenin “simge” çıkışında tıkanmasına sebep olur.⁴

³ Aristoteles’in bilmecce konusunda verdiği misal şu şekildedir: “Bir adam gördüm, ateşle cevher yapıştırmış bir adamın üstüne” (Retorik 1405 b 1). Aynı misal *Poetika* XXII’nin başlarında vardır. Burada *alegori* ve *bilmecenin* akrabalığı gösterilmeye çalışılmaktadır. Üslupsal olarak “aenigma” (muamma) *Poetika*’da 1458a’da da ele alınır (Ayrıca bkz: dipnot 19, s. 224). Bilmecce Kleobulos’un bulmaca koleksiyonundandır. Burada şişe çekme işlemi yahut “hacamat” çağrıştırmaktadır. Uygulama “yapıştırma” olarak nitelenir. Burada “şişe çekme” işleminin söylenmeyip de böylece çağrıştırmaları sırasında “yük” edinen kelime tam da metafordur. “İyi bilmeceler, gerçekten de, genellikle, doyurucu metaforlar sağlar bize: çünkü metaforlar bilmeceleri ima eder, bu yüzden de iyi bir bilmecedan iyi bir metafor çıkarılabilir” der Aristoteles (Retorik 1405 b 7). Metaforun tanımlanması için kullanılan “bilmecce” benzetmesi bizim için anahtar bir anlamı sahiptir. Bundan metaforun basit olmaması, anlaşılmasında biraz zorluk bulunması, eğlenceli oluşu, canlılık kazandırması gibi anlamlar çıkacakken daha da mühimi metaforun “katmanları”na vurgu yapılmaktadır: “Ürün metafordan oluşuyorsa bir bilmecce; eğer yabancı kelimelerden oluşuyorsa bir barbarlık olur. Zira bilmecenin doğası gereği uyumsuz sözler bir araya gelmektedir ve bununla, buna rağmen gerçekte mevcut olan bir şey işaret edilmektedir. Diğer türden kelimeleri bir araya getirerek buna ulaşılamaz, bu metafor ile mümkündür: Mesela ‘Bir adam gördüm, ateşle cevher yapıştırmış bir adamın üstüne.’ Ve daha birçok benzeri ifade. Yabancı kelimelerden ise barbarlık hasil olur. O hâlde farklı çeşitleri bir şekilde karıştırmak gerekmektedir. Zira bir grup alışılmış dışılığı ve sıradan olmayı etkiler; yabancı kelimeler, metafor, tezyin kelimeleri ve tüm diğer türler yapar bunu” (*Poetika* XXII, 1458a 26-35). Barbarlık, Yunan olmayanların konuşmasını nitelemek için kullanılır. Sadece yetersiz, hatalı ve eksik Yunanca konuşulması ve belli bir diyalektiğin kullanılması için “barbarlık” demek her dilde var olan ve o dili katledenleri nitelemek için oldukça iyi bir tespittir. Elbette dili yabancı kelimelere boğmak da bu kapsamdadır ki “izahat”ın sınırı aşıldığında üslup bilhassa metnin garabetine uygun olarak idrak sınırlarını da zorlayacaktır (bkz. Duman 2018: LS 4.6.10, s.382).

⁴ Sembol ile simge eş anlamlı değildir. Symbol, eski Yunanca “σύμβολον: sýmbolon” kelimesinden gelir, “ayırt edici işaret” demektir. Simge ise Fransızca “signe” (Latince signum) sözcüğünden geliyor olmalıdır. Zaten “im+ge” ile de ziyadesi ile benzer. Köken olarak “sim”in (el ve yüz ile verilen işaret; mimik)

Sonuncu misal (II, *Altıpatlar*, s.93) üzerinden sembol ve simge kavramları mukayese edilirse şöyle bir tablo ortaya çıkar:

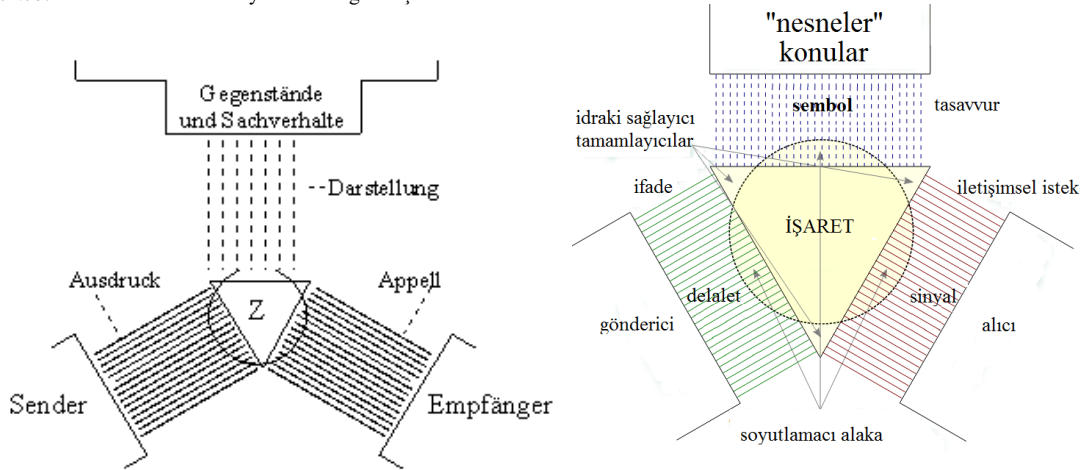
SEMBOL → SOYUT → OBJE ve İŞARET arasında (*mürşit* kavramı)

SİMGE → SOMUT → ALICI ve İŞARET arasında (müşebbehün bih olarak kullanılan *mürşit*)⁵

Dolayısı ile A Tipi metafor⁶ özelliği gösteren benzetmenin genişletilmesi de *alıcı* ötesinde olacaktır. “Yeni bir mezhebin mürşidi olmak” daha ziyade belâgat kabiliyetine haiz olmayı gerektireceği için uzun uzun izah edilmesi gereken mürşide ait meziyetler adeta en tepeden bir misalle okura takdim edilir. Lisanda hasil olan talâkat yani selaset ve hararet de bu müşebbehün bihin vech-i i şebehleri hükmündedir. Metaforun alanının genişlemesi bu minvalde benzetme yönünün pragmatik açılıma müsait olması ile doğru orantılıdır. Dolayısıyla *anaforik* zincirin nasıl işlediğini görmek için *semiotik* esaslı olarak sentaktik, semantik ve pragmatik katmanlar arasındaki farkı kullanmak mümkündür.⁷

alınması pek de mantıksal görünmez. İşaret “genel” olmak bakımından kenara alınırsa kavramsal kargaşa sadece “simge” ve “sembol” ayrımında özetleniyor. Şüphesiz TDK Sözlük’te “sembol” için “simge” affının verilip detaya girilmemesi doğaldır. Fakat Peirce teorik olarak bu iki ifade arasındaki ciddi ayrımı yıllar önce işaret etmiştir zaten (Peirce 1967-1970: I, 175; Peirce 1982: 2, 213). Ayrım kabaca şu şekilde işler. Sembol nesne ve işaret arasındadır, soyuttur; simge ise (ki aslında signal’dan bozma) alıcı ve işaret arasındadır, somuttur.

⁵ Bühler’in *organon modeli* (1934: 31) sembol- simge ayrımını daha net ortaya koyar. Herhangi bir sembol işaret üçgeninin sağına geçtiği anda “simge” şeklini alır. Zira hiçbir *sembol* sabit kalmaz ve belirleyici olan bağlam içindeki kullanımdır.

Malumat için *yakın zamanda yayınlanacak* şu makalelerimize bakılabilir:

- Ömer Seyfettin’in “Yüksek Ökçeler” Hikâyesinin Pragmatik Tavrı Eşliğinde Semiotik Kavramlarından “Sembol” ve “Simge” Ayrımı ve “Göstergebilim” Yanlış Adlandırılması Kapsamında Eco’nun Semiotik İdraki
- Charles Sanders Peirce’ün Semiotik Anlayışı’nın Bühler’in Organon Modeli İlavesi ve Memduh Şevket Esental’ın “Mendil Altında” Hikâyesinden Misaller ile Tahlili
- Ricœur’nun Paradox Teorisi ve Bühler’in Gestalt’i Bakımından Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “Abdullah Efendi’nin Rüyaları” İsimli Hikâyesi
- Sabahattin Kudret Aksal’ın “Vav’lar”ının Semiotik Bakımdan (Bühler’in Organon Modeli Eşliğinde), John R. Searle’ün Divergence Bakışı İçinde ve Dil-Eylem Teorisi (Speech-Acts) Çerçevesinde Ele Alınması

⁶ Metaforları üçe ayırmak mümkündür: **Tip-A: Masif Metaforlar:** Poetik kıymetleri yüksektir. Okur yahut muhatap bunlardan edebî, estetik bir tat alır. Çabucak kavranmazlar. Kısa bir şekilde akla gelecek yakın anlamlıları yahut kolayca yerine konabilecek eş değerlileri yoktur. Metaforik arka plan hazır değildir; verilmemiştir. Bunlar basit “mecâz”lar değildir; deyimisel değildirlir, banal değildirlir, klişe değildirlir. Semantik bir değer taşırlar. Az ya da çok mübalağa ve benzerlik (teşbih) taşırlar. Banallik yahut sıradanlık sınırına taşınmaları zaman ile alakalıdır; kullanıla kullanıla biçim, form ve tip değiştirmeleri normaldir. Esas ve ideal form budur. Bunlara “saf metafor” veya “aktif” metafor da denebilir. **Tip-B: Zayıf Metaforlar:** Şiirsel kıymetleri düşüktür. Okur yahut muhatap ya az miktarda edebî tat alır; yahut hiç almaz. Çabucak kavranırlar, yerlerine konacak kelime yahut ifadeler mevcuttur, ki bunları tasavvur uzun sürmez. Bunlar basit mecâzlardır, deyimisel olabilirler. Banal, sıradan, bayağı ve klişe olma eğilimindedirler. Mübalağa tesiri pek hissedilmez. Bunlara “sözde metafor”, “sahte metafor” ve “uykudaki metaforlar” denebilir. **Tip-C: Klişe veya Ölü Metaforlar:** Hiçbir poetik değer taşımazlar. Okur yahut muhatap hiçbir şekilde metaforik tesiri hissetmez. Çok sık kullanılırlar, herkes tarafından bilinirler; öyle ki küçük çocuklar tarafından bile kullanılabilirler. Deyimseldirlir, kalıplaşmış ifadelerdir çoğu. Bu tipteki bir metaforu belirlemenin en kestirme yolu (deyim kalıbı dışında) kelimenin *kontext*’ten bağımsız olarak da atıfta bulunabilmesidir. Yani “aslan metaforu” dendiğinde “aslan” kelimesi bir cümle içinde kullanılmasına gerek olmadan *zaten* peşinen ve hiçbir hayal gücü, idrak, tasavvur kabiliyeti gerektirmeden “cesaret”i ifade ediyorsa o vakit kelime bu gruba girer. Bunlar banal, basit, sıradan, bayağı ve klişedirlir. Mübalağa tesiri hissedilmez. Bunlara “ölü metafor”, “donmuş metafor”, “klişe metafor” veya “soyu tükenmiş metaforlar” da denir (Duman 2018: LT 1.3, ss.624-5).

⁷ Bu konu için de yukarıdaki makalelere ilaveten yine *yakın zamanda yayınlanacak* şu makalelerimize bakılabilir:

- John Langshaw Austin ve Ted Cohen’in Dil-Eylem (Sprechakt) Teorileri Çerçevesinde Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın “Ecir ve Sabır” Hikâyesine Atf-ı Nazar
- Mukayese Teorisi Kapsamında Hegel’in Metafor Anlayışının Sabahattin Ali’nin “Ses” İsimli Hikâyesinden Misaller ile İzahı
- Nietzsche, Hobbes ve Locke Merkezli Metaforik Reaksiyon Kapsamında Yaşar Kemal’in “Yatak” ve Nezihe Meriç’in “Susuz” Hikâyelerinin Mukayesesi

(a) Sentaktik boyut, işaretlerin formel oluşumu ve birbirleri ile ilişkilerini düzenler. Eğer bir trafik işareti diğer grafik türlerinden yeterince ayrılabilir ve gerçekten tanınır ve anlaşılır ise o trafik işareti sentaktik bakımdan mükemmeldir. Daha ziyade objeler arasında kurgulanan bu benzetme için “göz ve elmas” arasındaki rabıtayı misal verebiliriz.

(b) Semantik boyut ise işaretlerin nesnelere ile olan ilişkisi ile ilgilidir. İfadelerin işaret düzeyindeki anlamında önemli olan alıcıya ulaşan mesajın bilgi kaynağından edinilen ile mümkün merteye aynı olması gerekir. Trafik işaretine uyarlayacak olursak semantik açıdan mükemmel bir işaret ona bakını yanlış yola sevk etmez, durması gereken yeri gösterir; hülasa sürücü tarafından sorunsuz idrak edilir. Heyulanın sembolik (tamamıyla mücerret) olan tavrından simgesele (bekçinin şahsında kaybolmasına) geçişi buna misal verilebilir.

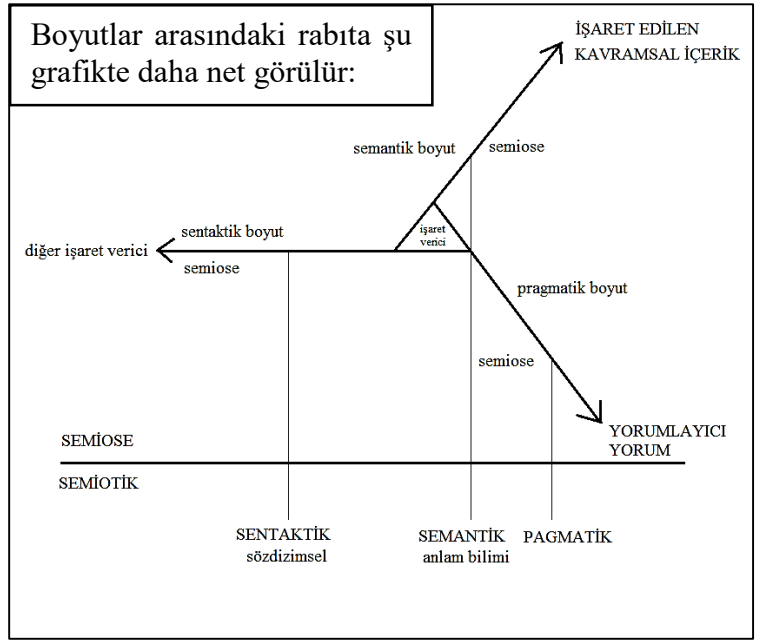
(c) Pragmatik boyut algılanan özne ve onun davranışlarının arasındaki ilişkiyi düzenler. Sentaktik olarak sorunsuz ve semantik olarak doğru anlaşılabilen trafik işareti trafik kuralları adına doğru olanın ifâsı olacaktır. Bu sembolik kullanımın da ötesinde hikâyenin üslup özellikleri ile alakalı olarak sembol-simge geçişini ciddi anlamda etkiler. Genç zabitanın halet-i ruhiyesini vermek için kullanılan bu müşebbehün bih tamamı ile soyut katmanda çözümlenir. İfadeyi müşahhasa sabitlemek için bize gereken “yeni bir mezhebin mürşidi”ni görmektir ki bu çok da kolay bir şey olmasa gerektir.

Burada makbul olan somut, idrak edilebilir, malum, görünür bir şeyi tam tersi şekilde soyut, idraki zor, müphem ve görünmesi mümkün olmayan hale getirmektir. Şüphesiz anapher zincirini bu şekilde kurgulamak için gereken en kestirme yol tarafeynin mücerret olmasıdır. Fakat asıl maharet somut- soyut arasında pragmatik katmanı kurgulamaktır. Mesela:

İşte bu benim hayatımda işlediğim yegâne büyük hata oldu. Fena, derin, siyah, ebedî bir hata!.. Öyle bir hata ki bir leke... Bir ipek kumaş üstüne düşüp saniye besaniye daire-i sirayetini genişleten mülevves bir leke... (I, *Bir Ölünün Mektupları*, s.97).

Hata (müşebbeh) ile leke (müşebbehün bih) arasındaki rabıtayı “bir ipek kumaş üstüne düşüp saniye besaniye daire-i sirayetini genişleten mülevves bir” sıfatı ile orijinal bir surete kalb ediyor. Bu da müşebbehün bihin bir silsile hasil etmesini ve çizilen daireye öyle veya böyle parçanın tüm kavramlarını toplamasını sağlar.

Tirrell aslında haklı olarak genişletilmiş metafora dikkat etmenin sağlam bir izah için ne ölçüde temel sağlayacağını göstermek ister. Nihai amaç metaforun idrak edilmesidir. Tirrell, metaforun genişletilmiş haldeki kullanımlarının uygunluğunu yani anlaşılabilirlik durumunu tartışma mevzusu yapmak ister. Aslında metaforun genişletilebilirliği “dilsel bağlama” denk düşer. Eğer dikkati metaforik kurgunun genişletilmesi üstüne yoğunlaştırırsak, yani genişletilmesi gerekli ise, o vakit bir dereceye kadar “dilsel bağlam nasıl metafor yapar” (how linguistic context makes metaphors) sorusu sorulabilir. Alanı biraz daha genişletirsek, yani “gereklilikler” üstüne bir sınırlama yahut belirleme yapmak gerekirse metaforun “yorumlanma” gerekliliği belli ifadeleri, yani onu takip edenleri aynı şekilde “metaforik yorumlanma” alanına sokar.⁸ Yani sadece “hata” ve “leke” değil külliyyen tüm bağlam yorum alanına dahil edilmelidir.

⁸ Bu tavrın son raddesi metaforu belli kurallara bağlama, tabiri caizse zapturapt altına almaya çalışmaktır. Cohen'in (Austin'den ilhamla) belli bir metaforu idrak

Metafor Zinciri

Metaforik olarak yorumlanan ifade bir “metafor zinciri” (metaphor chain) kurgular. Metaforik yoruma haiz olan (aslında bu yorumlanma gereksinimini tetikleyen) ilk kelimeye de “başlatıcı metafor” (initiating metaphor) denir (Tirrell 1989, 18). Tirrell “genişletilmiş metafor” ile ne anladığına misal olarak Shekespeare'in “Romeo ve Juliet”indeki (Act 1, Scene 3) Lady Capulet merkezli bir atıfta bulunur (“Aşk Kitabı” ile ilgili olarak). Bu metafor ilgili örnekte hiç de anlamsız bir rol üstlenmemektedir:

Okuma Kitabı⁹
O aşk kitabı ki,
En acayibidir kitapların,
Dikkat ile okudum onu,
Azı yaprakların mutluluk,
Tüm kitapçık acı,
Bir bölüm ayrılık yapmakta.
Güle güle! Bir küçük bölüm
Fragman gibi. Ciltlerin vay haline
Açıklamalarla uzatılmakta,
Ölçüsüzce sınırsız.
Ah! Nizamî! En nihayetinde
Doğru yolu buldun;
Kim çözer çözülmeyi?
Ki sevgili yine bulunabilsin. (Goethe 1994; I, 36)

Burada mevzubahis olan kutsal yazının “kitapların kitabı” (Buch der Bücher) *paranomatik* (Semantik ve etimolojik olarak birbirine ait olmayan ama kulağa aynı imiş gibi kelimelerle yapılan oyun) yoğunluğu değildir (Goethe 1994; II, 1029). Bilakis argümanları verildiği üzere kastedilen “aşk kitabı”dır (Buch der Liebe). Burada metafor “başlatıcı” olarak anlaşılabilir. Bu yukarıdaki metinde tesadüf olunan ilk metafordur. “Genişletilmesi” yahut devam edişi “okudum”, “yapraklar”, “kitapçık”, “bölüm”, “cilt”, “açıklama” gibi kelimelerle. Belki “fragman” ifadesi de buna eklenebilir. Turbayne açısından burada bir “genişletilmiş” yahut “devam eden” (extended or sustained; 1970, 19) metafordan bahsedilebilir. Weinrich açısından da “devam eden” (fortgesetzt) metafordan, yani bir alegoriden söz edilebilir (1976, 283).

Tirrell'e göre hangi ifade parçasının aynı genişletilmiş metaforik yapı içinde yani hangi ifadelerin genişletilmiş olacağı konusunda dil birliğinin üyeleri/öğeleri çoğunlukla mutabakat içindedir. Mesela bu tür bir metafor; “aşkın kitabı” ifadesinde bizzat az duyulanlarla izah eden yorumcu yani metafor zincirinde birçok alıcı tarafından mutabakatla edinilen mantıksal izahın tekrar yorumlanması devreye girer (Tirrell 1989, 18). Aslında ideal olan bağlam içinde uyumlu bir “tenasüp” kurgusunun olması ve bu kavramsal tertibin başlatıcı metafor etrafında uyumlu bir tertip içinde sıralanmasıdır.

Bindiğim vapur mühip bir deniz hayvanı gibi Marmara'nın mavi sularında girdaba benzer izler bırakarak İstanbul'dan uzaklaşırken ben kamaranın penceresinden önümde gittikçe sislenen, gittikçe silik bir levha halini alan ve bazı yerleri küçülerek kaybolan kubbelerle, minarelere bakarak yetim bir çocuk melaliyle ağlıyordum (I, *Yalnız Kalmak Korkusu*, s.108).

Müellif (müşebbeh) kendini yetim bir çocuğa (müşebbehün bih) teşbih etmektedir. Esas ifade burada

taahhüdü ile ilgilenmesi (Sorun neyin metafor neyin metafor olmadığını belirleyen bir kural sistemi olmamasıdır) ve Blumenberg'in “metaforoloji”nin kısıtlama ile değil de “sınırlama” ile ancak sarıh bir hal alacağı düşüncesi ikisini bu maksada sahip olarak nitelemek için kâfidir (bkz. Duman 2018: LS. 8.10, s.560-6).

⁹ Lesebuch

Wunderlichstes Buch der Bücher / Ist das Buch der Liebe; /Aufmerksam hab' ich's gelesen;/ Wenig Blätter Freuden;/ Ganze Hefte Leiden;/ Einen Abschnitt macht die Trennung;/ Wiederseh'n! Ein klein Capitel/ Fragmentarisch. Bände Kummers / Mit Erklärungen verlängert;/ Endlos ohne Maas./ O! Nisami! — doch am Ende / Hast den rechten Weg gefunden;/ Unauflösliches wer löst es?/ Liebende sich wieder findend

yetim çocuktur. Fakat bu başlatıcı ile denize ait ögeler arasında bir rabita kurmak zor görünmektedir. İfade bu halde zaten klişe kapsamındadır. Oysa az evvelki misalde (I, *Bir Ölü'nün Mektupları*, s.97) *hata* ve *leke* kapsamında sıralanan tüm kelimeler müthiş bir döngüye sahiptir. Hemen her kelime bir şekilde başlatıcı metafor ile alakalıdır.

Sanki yuvaları kalbimde buzdan birçok karıncalar vardı ve sanki bunlar, nâgihan, ayaklarının soğuk iğneleriyle bütün vücudumu istilâ ettiler (I, *Bir Serencam*, s.32).

Tarafeynin (müşebbeh ve müşebbehün bih) tertibi pragmatik katmana geçişi temin etmektedir. Kelimelerin kendi içlerindeki simetrisini sağlayan şey bir yerde birden çok teşbih kullanılmış olmasıdır. Kalbin karıncaların yuvasına benzetilmesi, karıncaların buzdan olması, ayaklarının iğneye teşbihi bağlam için kuvvetli bir ahenge sahiptir. İfadenin orijinalliği okurun aktif katılımına müsaade etmesinden ileri geldiği için ifadelerin birbirine bağlanması daha esnek bir düzlemde gerçekleşir. Şu hâlde aslında izah edilen surette bir karınca istilasını mümkün değilken biri bunun mümkün olup olmasını dahi sorgulamadan idrak sürecini başlatırız. İşte bu durum metaforun başarı ile kurgulandığı gösterir.

Kittay'da (1987) olduğu gibi Tirrell de bu açıdan Robert B. Brandom'dan etkilenmiş olmalıdır. Bu bağlamda hem Kittay hem de Tirrell "anapher zinciri"ne müracaattan ve "an"ın tespiti konusunda bahsederler. Buna "taahhüt" (commitments) de diyebiliriz. Yani tüm mesele metaforik bütünü idrak taahhüdüne sahip olup olmamasıdır. Bizim kanaatimize göre B ve C Tipi metaforlar (Duman 2018: LT 1.3, s.623-4) idrak taahhüdüne sahiptir. Bunun sağlaması *idrak kolaylığı* ve metaforik ifadenin bağlamdan müstakil olarak da aynı şeyi ifade etmesidir. Bu bakımdan B ve C Tipi arasındaki farkı da kapsama dahil ederek bazı misaller vermek mümkündür:

(1)Bu fikir dimağında, kalbimi ısıtan nâgihanî [ansızın] bir şafak gibi doğdu (I, *Bir Serencam*, s.18).

(2)Boyu uzun, beli inceydi ve eski ipek feracesinin sökülük kıvrımları altında heykel gibi kalçalarının baş döndürücü harekâtı görülüyordu (I, *Bir Serencam*, s.19).

(3)Gözlerini hâlâ açmıyordu. Fakat solgun, pembe gül yaprağı gibi kapakları altında, onlar haşin, asabi kimildiyorlardı (I, *Bir Serencam*, s.21).

(4)Filvaki Gaffar Ağa öyle bir azdı ki gerek "Karışık"ta, gerek civar köylerde taşkınlıklarıyla şöhret almış değme kabadayı delikanlılar onun yanında herkese kuzu gibi görünmeye başladılar (II, *Bir Aşk ve İhtiras Faciası*, s.141).

(5)Ve genç adamın buz gibi soğuk eli genç kadının ateşli avucunda, karın ve karanlığın içinde yürüdüler (I, *Baskın*, s.65).

(6)Matmazel Claire Cortiso bir çocuk gibi sevinçle ellerini çırparak [...] (I, *Şapka*, s.73).

(7)Fazıl, başına ağır bir darbe inmiş bir adam gibi kulaklarının uğuldadığını ve gözlerinin dumanlandığını hissetti (I, *Şapka*, s.86)

(8)Bakırsakal'ın [Deli Mehmet] bir çöl kadar kurak ve çorak olan benliğinde, sahraların ortasında, meçhul bir rüzgâr nefhasıyla bir lâhzada yükselip dağılıveren, toz sahabeleri gibi muhtelif bir sürü minimini duygulardan bir his yığını hâsıl olmuş ve mevcudiyet-i asliyesini nagehanî bir buluta sararak dağılıvermişti (I, *Nebbaş* [Kefen Soyucu], s.163).

(9)Genç kız, koşmak ve onların üzerine atılmak istedi, muktedir olamadı. Sanki bulunduğu noktada mihlanmış gibiydi (I, *Şapka*, s.86-7).

(10)Fazıl ise, sefil, zelil bir hayvan gibi, kısık hırıltılarla yerde çabalyor, tepiniyordu (I, *Şapka*, s.87).

(11)Dışarıdan, bahçeden, gecenin karanlığı içinde korkunç ve mehip bir şekil alan uzun bir ağacın siyah bir dalı tehditkâr bir kol gibi içeriye doğru uzanıyordu (I, *Bir Ölüünün Mektupları*, s.90).

(12)Bunun üzerine Veli Bey uykudan uyanan bir hayvan gibi gerindi, gerindi ve bir filozof tavrıyla başını sallayarak [...] (I, *Bir Kadın Meselesi*, s.172).

(13)Hasba, o gece ne büyük bir şevk ile oynamıştı; bir dakika evvel dizimin dibinde yorgun bir kedi gibi büzülen, uyuklayan bu mahlûk, birden nasıl canlanıvermiş, ateş kesilmişti!.. (I, *Bir Kadın Meselesi*, s.177).

(14)Halbuki Emin iki günlük bir ayrılıktan sonra ona kuzu gibi sakin ve muti gelmişti (I, *Rahmet*, s.198).

(15)Fakat tam abanın altına gireceğim sırada yanımdaki kadının başını ağır ağır kaldırıp yavaş bir sesle bana “ne istediğimi” sorduğunu hissettim; su olduğunu anlayınca acele ile kalktı ve bana ocağın kenarından aldığı testiye uzattı, buz gibi bir suyla dolu testiye yarısına kadar boşalttım, zannederim (II, *Bulgar Köyünde Bir Gece*, s.25).

(16)Lüleburgaz bozgunu kıyamet günü gibi bir şeydi, sanıyorduk ki artık bu dünyanın sonudur [...] (II, *Dokunma Belki Bir Kahramandır*, s.70-1).

(17) O söyledikçe ben küçülüyor, küçülüyor ve bir toz zerresi gibi titriyordum. Topal arabacı da bana, beşeriyetin en büyük destanından çıkıp gelmiş bir tayf gibi görünüyordu [...] (II, *Dokunma Belki Bir Kahramandır*, s.71).

(1)Fikrin zihne bir şafak gibi doğmasının analogik katmana yükselmeme sebebi açıkça görülmektedir. Fikir (müşebbeh) ile şafak (müşebbehün bih) arasında kurulan bağlantıda “kalbimi ısıtan nâgihanî” ifadesine odaklanmayız. Şafak gibi doğmak kullanımı o kadar bilindir ki bağlamdaki bu farklı bakış bile araya kaynar. Gözleri kömüre benzetirken de mesela, kömüre hangi özelliği atfedersek atfedelim tarafeynin alışıl gelmiş olması orijinalliği zorlaştırır. (2) Bu misalde kadının kalçaları (müşebbeh) ile heykelinkiler (müşebbehün bih) arasında benzerlik kurulmaktadır. Bu benzerliğin idraki de gayet kolaydır, okurun yorumlama sürecine dahil olmasını gerektirmez. Ayrıca heykel, senem, büt ve sevgili arasındaki ilgiler mucibince benzetme kendini meşrulaştırma eğilimindedir. Bu da orijinallik önündeki en mühim engellerdendir. (3) Göz kapakları (müşebbeh) ile gül yaprağı (müşebbehün bih) arasında ilgi kurmak nispeten orijinal gibi gelse de benzetmenin idraki sorunsuz ilerler. Zaten ilgiler hâlâ *sentaktik* katmandadır, *sembolik* kurgu takip edilir. (4) Değme kabadayılarının (müşebbeh) kuzuya (müşebbehün bih) teşbih edilmesi de aynı şekilde orijinallikten uzaktır. Taraflar doğrudan kendilerini meşrulaştırmaları da *sentaktik* katman içinde kalmaları sebebi ile “kuzu”nun sembolik değeri öne çıkar. Yani metinden bağımsız olarak “kuzu gibi” dendiğinde ne anlaşılıyorsa metinde buna riayet edilmektedir. (5) Ellerin (müşebbeh) soğukluk bakımından (vech-i şebek) buza (müşebbehün bih) teşbih edilmesi yine *sentaktik* katmada sınırlıdır. Yani obje- obje rabitasının ötesine geçmeyen mukayesede simgesel bir ayarlama yapılmaz. (6) Bu misalde Matmazel Claire Cortiso (müşebbeh) sevinmek bakımından (vech-i şebek) bir çocuk (müşebbehün bih) ile mukayese edilmektedir. İfade şu hâlde bizi metnin dışında bir bilgi kullanmaya mecbur etmemektedir, yani “çocuk gibi” ifadesinin felsefi derinliği içinde “*seleksiyon*”a muhtaç olmadan *kombinasyonlarla* idrake muvaffak olunmaktadır.¹⁰ Dolayısı ile ideal metafor için temel şartlardan olan okurun aktif katılımı burada mevzubahis değildir. (7) Bu misal nispeten metaforun kendini meşrulaştırma eğilimine misaldir. Yani kafasına darbe almış insan (müşebbehün bih) ile Fazıl (müşebbeh) arasındaki rabita aynı anlam sahasında olacaktır. Zaten bu yüzden idrak konusunda hiçbir sorun yaşanmaz ve metaforik idrak sürekliliğe sahip değildir. (8) Şüphesiz birden fazla teşbihin iç içe olması; en azından *teşbih-i mefrûk* veya *teşbih-i melfûf* mevzubahis olmasa da *teşbih-i tesviye* ve *teşbih-i cem* yapılması yekûn itibarıyla anlama bir güç katıyor gibi görünse de mühim olan pragmatik katmana geçmek olduğu için netice değişmez. Bakırsakal'ın yani

¹⁰ Seleksiyon ve kombinasyon konusunda *yakın zamanda yayınlanacak* şu makalemize bakılabilir: Roman Ossipowitsch Jakobson'un “Kombinasyon-Seleksiyon” Sisteminin Refik Halit Karay'ın “Sarı Bal” Hikâyesine Tatbiki.

Deli Mehmet'in benliği (müşebbeh) kurak ve çorak olmak bakımından çöle (müşebbehün bih) teşbih edilmektedir. Bu sahrada hasıl olan bir sürü duygu parçası da (müşebbeh) toz sahabelerine (müşebbehün bih) benzetilmiştir. Ve aslî varlığını sardığı şey de bulut olarak işaret edilmiştir. Bu girift kurgunun aslında nihayetinde fazla bir tesir uyandırmamasının sebebi benlik ve çöl arasındaki rabitanın semantik gibi görünmesine rağmen hiçbir simgesel değer taşımaması (çünkü sembolik) ve seleksiyona başvurulmamasıdır. Yani okur için bir şekilde somutlaştırılabilecek bir tasavvur mevzubahis değildir; dolayısı ile okurun aktif katılımı mümkün olmaz. (9) Bilhassa deyimleşmiş ifadelerin mecaz kıymeti klişeleşmekten dolayı ziyadesi ile düşüktür. Genç kızın vaziyetini tarif için kullanılan “mıhlanmak” da bu türdendir. Ayakların çiviler ile zemine sabitlenmesi kesinlikle bu tarif esnasında akla gelmez. Dolayısı ile tarafeyn zaten sentaktik katmanda sıkışıp kalmıştır. (10) Yakup Kadri “hayvan gibi” müşebbehün bihinini fazlaca kullanır (mesela bkz: I, *Bir Tercüme-i Hal*, s.150; I, *Yalnız Kalmak Korkusu*, s.114). Fazıl'ın (müşebbeh) hayvana (müşebbehün bih) teşbihindeki ilgi ise yerde tepinmesidir. Burada kategori kayması mevzubahis, yani kastedilen belki bir köpek yahut eşek olmasına rağmen türün adı zikredilmektedir.¹¹ Bu kategori kaymasındaki alan genişliğini şöylece ispatlamak mümkündür. “Hayvan gibi” dendiğinde kabalık da akla gelebilir, güçlü olmak da. (11) Azametli bir insan suretindeki ağaç şüphesiz orijinal bir benzetme değildir. Hem semantik katmanda kalınması, hem seleksiyona geçilememesi, hem de sembol- simge arasında bir geçişe başlanmaması sebepleri ile benzetme klişedir. Bunun en bariz ispatı, ki bu nerede ise hemen her klişe tavrına sahip benzetme için geçerlidir, okurun aktif yorum sürecine katılmamasıdır. (12) 10. Misaldeki gibi burada da “hayvan” müşebbehün bihi kullanılmıştır. Bu sefer daha genel bir vech-i şebek olarak uykudan uyandıktan sonra gerinmek zikredilir. (13) Hasba (müşebbeh) zikredilen hasletler bakımından bir kediye (müşebbehün bih) teşbih edilmektedir. Kedinin bilhassa uyuklamak yahut uyuşukluk bakımından kendisine benzetilen olarak kullanılması oldukça klişedir. Her ne kadar *semantik* katmana geçilmiş olsa da sembolün ciddi anlamda muhafaza edilmesi işaretin çözümlenme sürecini obje- işaret arasında sıkıştırır; bir şekilde alıcı- işaret aşamasına geçmek mümkün olmaz. (14) 4. Misaldekine benzer şekilde kuzunun müşebbehün bih olması tamamı ile klişe kapsamındadır. Bu çeşit bir sentaktik yahut semantik katmanın paramatiğe kalp etmesi ziyadesi ile farklı ve orijinal bir bağlama ihtiyaç duyar. Kuzunun sembolik değeri hiçbir şekilde “simsegele” dönüşmediği için okurun yorum sürecine aktif olarak katılması da mümkün olmaz. (15) 5. Misaldeki gibi müşebbehün bih olarak “buz”un kullanılması yine C Tipi metafora işaret eder. Buz, soğuk ve su kelimeleri aynı alana dahil olduğu için metafor kendini meşrulaştırma eğilimi içindedir. Bu da metaforun orijinal olmasını imkânsız kılar. (16) Herhangi bir şeyi “kıyamet”e veya herhangi bir zaman dilimini “kıyamet günü”ne benzetmek de yine klişedir. “Kıyamet günü gibi” dendiğinde metinden ayrı olarak akla gelen metindeki tasarruftan farklı olmayacaktır. Bu da zaten yaratıcılık önünde ciddi bir engeldir. Yani yazar “kıyamet” müşebbehün bihini farklı açıdan kullanmak için ciddi anlamda farklı bir bağlam inşa etmelidir. (17) Sonuncu misalde ise yazarın (müşebbeh) kendini toz zerresine (müşebbehün bih) teşbih etmesi *semantik* katmanda çözümlenebilir. Zira ilgi özne ve nesne arasındadır. Fakat “toz zerresi gibi”nin şu hâlde hiçbir benzetme yönü olmadan ifade edeceği ile metindeki küçüklük kastının örtüşmesi sembolik kullanımın (yani obje- işaret ilgisinin) ne kadar kuvvetli olduğunu gösterir. Aynı parçadaki diğer misalde topal arabacı (müşebbeh) bir tayfa (müşebbehün bih) yani hayale teşbih edilmektedir. Bu kullanım bekçinin heyulaya teşbihine ziyadesi ile benzer (bkz. II, *İstanbul'da Üç Gece*, s.138). Kısmen müphemlik temin edilmiş olsa da bu okurun katılımını sağlayacak türden bir ayarlama içermez. Metaforik kullanımı C'den B'ye yükselten ise “beşeriyetin en büyük destanından çıkıp gelmiş” sıfatıdır. Zaten usta yazarları diğerlerinden ayıran mühim hususlardan biri tam da budur yani klişeyi alıp *nispeten* orijinal hale getirme kabiliyetine haizdirler.

Pragmatik Katmana Geçiş

Sonuncu misal üzerinde birtakım değişiklikler yaparak pragmatik katmana geçişi, simgesel dönüşümü ve okurun aktif katılımını sağlayacak bir parça kurgulamak mümkündür:

¹¹ Kategori kayması hakkında malumat için bkz: Duman 2018: LS 8.7.2, s.540-2 (Referansın Katlanması- Sam Glucksberg).

(17b) O söyledikçe ben küçülüyor, küçülüyor ve bayram sabahı kabuslar gören küçük bir çocuğun avucundakiler gibi titriyordum. Topal arabacı da bana, beşeriyetin en büyük destanındaki kanlı savaş sahnesinden çıkıp gelmiş bir vicdan azabı gibi görünüyordu [...]

Parçanın orijinali şu şekildedir:

(17) O söyledikçe ben küçülüyor, küçülüyor ve bir toz zerresi gibi titriyordum. Topal arabacı da bana, beşeriyetin en büyük destanından çıkıp gelmiş bir tayf gibi görünüyordu [...] (II, *Dokunma Belki Bir Kahramandır*, s.71).

Yaptığımız tek şey sadece müşebbehün bihleri değiştirmek; daha müphem ve yoruma açık hale getirmektir. Müellif ile toz zerresi arasındaki “titreme” esaslı rabıtayı “bayram sabahı kabuslar gören küçük bir çocuğun avucundakiler”e yönelttik. Böylece sembolik alanı tahrip edip kendi “simge” düzenimizi kurmuş olduk. Bu durumda okuru “bayram sabahı”, “kâbus”, “bayram sabahı görülen kâbus”, “küçük bir çocuk”, “kabuslar gören küçük bir çocuk”, “küçük bir çocuğun avucundakiler” vb. ve nihayet “bayram sabahı kabuslar gören küçük bir çocuğun avucundakiler” gibi iç içe geçmiş müphemler ile karşı karşıya bıraktık. Bu durumda okurun kendi çocukluğu ve hayal kırıklıkları da oyuna dahil olacaktır. Bu belirsiz alan genişliği okurun aktif katılımını sağladığı gibi *pragmatik* katmana geçmeyi de mümkün kılar. Diğer misalde de aynı şekilde müşahhas bir şeyi (arabacı- müşebbeh), mücerret bir şeye (vicdan azabı-müşebbehün bih) benzettik. Fakat bunu “beşeriyetin en büyük destanındaki kanlı savaş sahnesinden çıkıp gelmiş” sıfatı ile destekledik ki böylece metaforun kendini meşrulaştırmak için kullandığı kelime alanı bir hamlede zaptı imkânsız olacak şekilde genişlemiştir. Bir bekçi ile vicdan azabı arasındaki ilginin “kesin” bir neticesi olmayacağı ve yoruma ziyadesi ile müsait kalacağı için ideal olan aktif katılım sağlanmış olacaktır. Her iki misalde de ögeler seleksiyon ile metnin mantıksal bütünlüğünü zorlayacak şekilde dışarıdan alınmıştır. Yani bir nevi ait oldukları alandan çıkarılıp (hatta sökülüp) metindeki konumlarına yerleştirilmişlerdir.

Brandom'un Taahhüt İzahı

“Taahhüt” meselesini biraz daha detayı ile izah için Brandom'un “*Making It Explicit*” isimli kitabında¹² ortaya koyduğu teorik yaklaşımına kısa bir bakış faydalı olacaktır.

Bizler konuşmacı yahut konuşan olarak doğal dili belli bir tez üstüne sabitleriz. Bu sayede diğer konuşmacıların teze müdahil (yahut dahil) olma müsaadeleri yahut yetkileri olur. Brandom böylesi taahhütleri (Festlegungen/ commitments) ve imtiyazları (Berechtigungen/ entitlements) *tutarsız* olarak niteler. Bu da onun atfedilebilecek bir kavramsal içerik oluşturduğu anlamına gelmelidir. Brandom bu tutarsız yetkilendirme yapılandırmasının ve bununla birlikte yürütülen ilgili kavramsal içeriğin üç katmanlı bir model ile izah edilebileceğini var sayar. Bu “inferenz, substitution ve anapher”den oluşur (2000, 605). Peki, bu tutarsız spesifik taahhütlerin yapılandırılması ne anlama gelir Brandom için? Bir “sonuç çıkarma” (*inferenz*) sadece “geçici ikame” kapsamında (*substitution*) ve bu detaylar yine anapher kavramı kapsamında anlaşılır (2000, 659). Anaphorik özellikler bir ölçüde *substitutionel* özelliklerin özel durumlarıdır. Bu özellikler “geçici ikamesel” (substitutional) olanın mirasına bakıyor gibidir. Bu, çıkarımsal özellikleri bakımından “substitutional” niteliklerin *doxastic* veya *assertional* ögelerin kalıtsallığına bakışla bir tür tasavvur etmesi ile uyuşur (Brandom 2000, 658)¹³. Yani bu model için *özellikleri*, tutarsızlık meydana getiren kavramsal içerik mühim bir rol oynar.

Brandom'un bu üç katlı yahut aşamalı modelindeki *konuşmadan netice çıkarma* hususu belli cümlelerin birbirleri olan rabıtası kaynaklıdır. Bir iddianın ifadesi için kullanılan cümlelerin içeriği, cümlelerin kurgudaki vaziyetleri sebebi ile “önermesel” (propositional) olacaktır (2000, 658). Yani

¹² Kitap 1994 tarihlidir; Alıncası (*Expressive Vernunft: Begründung, Repraesentation und diskursive Festlegung*) ise 2000.

¹³ Substitution'u teori olarak “geçici ikâme” biçiminde Türkçe'ye çevirmek en makulüdür.

Detaylı malumat için yakın zamanda yayınlanacak şu makalemize bakılabilir: “Freud'un Rüya Tasavvuru Kapsamında Peyami Safa'nın Matmazel Noraliya'nın Koltuğu” Romanından Misaller ile Metaforun Geçici İkâme Teorisi”

iddia/sav içeren ifadeyi muhtevi *cümle* ile bu savı/iddiayı gerekçelendirmeye doğru atfedebilecek olan *cümle* arasında çıkarımsal (*inferentielle*) bir ilişki vardır. Söylediğimiz cümlelerin kastı, söylenen cümlelerin garantisi konumundadır:

- Saatiniz var mı? (Saatin kaç olduğunu sormaktan daha önce ve pratik)
- Yemek hazır. (Sofranın kurulmuş olduğunu söylemekten önce ve pratik)¹⁴

Çıkarımsal ilişkinin önemi ise cümledeki bu çeşit *çıkarımsal ilişkiler* kaynaklıdır. Yani nasıl olur da “yemek hazır”dan “sofraya gel”i anlarız?

Brandom’un modelinde konuşmanın geçici ikâmesi, belli yeri değişmiş ifadelerin oranı üzeredir. Yani “bir ifadeyi, onun yerine diğerini koymak vasıtası ile değiştirmek” anlamındaki *substitution* bu sayede nesnel dayanak bulmuş olur. Temel varsayım, ki bu durumda bir ifade ile ancak ve sadece bir öge/nesne karşılanabilir, eğer en azından ikinci bir ifade mevcut ise bununla aynı şey/öge elde edilebilir. Yani “atıf” bu sayede de olur.

Bir ifadeyi öyle kullanalım ki başka bir şeyi/ögeyi dışarı atsin. Yani “ifade” öyle olsun ki “şey”e hükmetis, onu aşsın; onun yerine geçsin (burada kelimenin nesnel karşılığa abartılı biçimde galebe çalmasından bahsediyorum kabaca). O vakit aynı nesne/öge başka bir biçimde hükmedebilir. Bu şekilde belli tespitlere sahip ifade *substitutionu* doğru olur (Brandom 2000, 602). Başka bir şeyle ilgi için bir alternatif verilmelidir. Eğer kendisi bunu bir diğeri üstüne yapamazsa bir dil böylece bir “şey” üstüne atfedilemez. Yani bir şey öyle olmalıdır ki kendisi ile farklı şekillerde atıf ilişkisi kurulabilsin. Tek yönlü referans edinim bu bakımdan mümkün değildir (Brandom 2000, 597). Sıklıkla kullandığımız terminolojiden istifade ile izah etmek gerekirse tarafeyn arasındaki ilişkide müşebbehün bihin rolü sadece teşbih kurgusunun gerçekleşmesinde belirleyici değildir; bu aynı zamanda ifadelerin arka planını da kapsar, arka planlarına müdahale eder. “Ali bir aslan”dır cümlesindeki Ali bu cümlelerin sınırlarına girdiği anda o eski Ali değildir. Mesela:

Güreşten evvel yekdiğerinin zayıf ve âciz taraflarını yoklayan iki pehlivan gibi gözlerimiz evvelâ tecessüsler ve tereddütler içinde kaldı, sonra, birden hücuma hazır ve birden ricate meyyal birbiriyle temasa başladı (I, *Bir Serencam*, s.22).

Hikâyenin anlatıcısı (müellif) Çerkez köle ile arasındaki bakışmayı “birbirlerinin aciz taraflarını yoklayan pehlivanların güreşten evvelki hareketleri”ne teşbih eder. İdeal olan müşebbehün bihin baskın ve belirleyici olmasıdır. Yani bu *bakışma anı* öyle bir şeye benzetilmelidir ki *bakışma anı* yerine “o” benzetilenini idrak üstünde durulmalıdır. Bu tam da bizim A Tipi metaforlar için sıraladığımız kriterlerin bir hülasası gibidir. Simgesel geçiş (işaretin okura yönelik olması, objede tıklılıp kalması değil), pragmatik katmana ulaşmak, seleksiyon ihtimalleri içinde gezinme ve nihayetinde de müphemlik hatta bilmecevâri bir yapı ortaya koymak ideal metaforun temel özelliklerindedir. Şu hâlde edebî derinliği bir tarafa, bu çeşit romantik bir anın pehlivan yoklamasına teşbihi zaten lezzet vermekten uzaktır.

Dışarıda kalp üzerine kirli bir kefen gibi inen esmer, hüznülü bir kış akşamı vardı (I, *Baskın*, s.63).

Bu misalde kış akşamı (müşebbeh), “kalp üzerine inen kirli bir kefen”e benzetilmektedir. Kelime seçimindeki *seleksiyona* yani “kelimelerin aynı alana ait olmaması hususuna” dikkat edilmelidir. Kalp, kirli, kefen, esmer, hüznülü, kış, akşam kelimeleri aynı kelime alanına ait değildir. Arada rabita kurmak mümkün olsa dahi bağlamdaki ilginin akla gelmesi olası değildir. Bunun devamı yorumlanması da mümkündür. Kalp üzerine kirli kefen inmesi’nin herkes için müşterek olan bir izahı olmayacaktır. Bu bilmecevâri yapı, bu müphemlik ifadeye güç verir. Tam anlamadan etrafa saçılan fikir parçacıkları ile okur kendi bütünü yaratır. Dolayısı ile okur bu misalde aktif katılıma sahiptir.

¹⁴ Söylenen ve kasıt arasındaki bağlantı “alan teorisi”nin de önemli bir konusudur. Bkz. Duman 2018: LS 3.12, s.301-11.

Avucunun içinde kendi kalbini kemirerek yürüyen bir masal kahramanı gibiydi. (I, *Rahmet*, s.191).

Aynı şekilde bu misalde de A Tipi metafor kullanılmıştır. Emin'in halet-i ruhiyesi (müşebbeh) “kendi kalbini kemirerek yürüyen bir masal kahramanı”nkine (müşebbehün bih) teşbih edilmektedir. Burada sembolik bir tasavvur (masal kahramanı) esas alınmış olsa da onun “kendi kalbini kemirerek yürüyor” olması simgesele geçişi sağlar. Yani obje- işaret arasındaki rabita alıcı (okur)- işaret arasına kayar. Ayrıca müphemlik semantik katmandan pragmatığe geçişi de sağlar. Yani ilgili tasavvurun nihai ve kesin bir idrak ile neticelenmesi mümkün değildir, ifade devamen yorumlanmaya müsaittir. Bunun nasıl yapıldığı ise aşikârdır; masal (ki bu hikayenin tamamında etkili bir motif olarak kullanılmaktadır) her ne kadar “kahraman” ile aynı alana dahil olsa da “kalp” ve “kemirmek” ifadeleri alana dışarıdan dahil edilir. Bu da *kombinasyon* yerine *seleksiyona* başvurulduğunu gösterir.

Brandom onu duraksatan şeyi daha net bir biçimde izah eder. Ona göre düşünce formel moda kalp edilirse, yani değişiklik resmi ifade yönünde olursa daha anlaşılır olur. Nesnelere yönelik konuşmadan, *geçici ikâmede* önemi olan tekil terime; nesnelere dayalı konuşma resmi olan suretinde idrak edilmelidir. Temel fikir Brandom'a göre şudur: Bir iddia ifadesine yönelik tartışma içindeki terim herhangi bir *substituonal* çıkarım önemine sahip değildir. Yani ifadenin *substituonal* suretinin oluşması ile herhangi bir devam ifadesi tespit edilir. Buna daha önce de değinilmiştir. Burada kastedilen (tıpkı şifreli metinlerde açık ifadenin karmaşık vasıtası ile değişmesi gibi) bir ifadeyi diğerinin yerine koymanın devam ifadesi yahut ifadeleri getirmekteki gereklilik tavrıdır. Brandom'a göre şüpheli ifade tam anlamıyla tekil bir terim olarak ifade edilmeye uygun değildir. Bunun mevcudiyeti tekil terimler gibi semantik öneme sahip değildir (2000, 595). Bu bilhassa müşebbehün bihin (*signifikasyon* yani delâlet düzeni içinde) müstakil varlığı ile metindeki varlığını mukayese etmek ile sağlanabilir. Eğer kendisine benzetilenin metindeki kullanımı ve müstakil idraki tamamı ile örtüşür ise o vakit metaforun kıymeti düşer; zira anlam klişedir ve okurun aktif katılımına imkân tanımaz. Aşağıdaki misallerde italik yazılan kısımlar bu nevidendir; yani metindeki rolleri ile müstakil ifadeleri örtüşür.

Başiboş yaralı bir *hayvan gibi* sersem ve serseri birçok caddelere girip çıkıyor ve lalettayin ve gayesiz, maksatsız sürüklenircesine yürüyordum (I, *Yalnız Kalmak Korkusu*, s.114).

Sabahleyin şafakla beraber kalkmalar, bir zabıt önünde bitmez tükenmez vaziyetler almalar, kızgın güneş altında toz toprak içinde saatlerce mesafeler kat etmeler, bayırlar tırmanmalar, yokuş aşağı yuvarlanırcasına koşuşmalar, taşlık, gübrelik veya çamur demeyip yüzükoyun yere uzanmalar, sonra silâh omuzda, silâh elde sabahtan akşama kadar bin türlü yorucu hareketler, daha, şimdi hatırıma gelmeyen bir sürü müziç vazifeler, mecburiyetler, bana *cehennemî bir âlemin işkenceleri gibi* geliyordu (II, *Küçük Zabıt*, s.74).

İşte Şaban Ağa'nın bu tedbiri sayesinde ki o gece soğukta donmadan, açlıktan ölmeden kurtulup sofrasında pembe biberli sıcak yemekler tüten, ocağında *güneş gibi* alevler parlayan, gayet mükrim bir köy muhtarının hanesine konduk (II, *Bulgar Köyünde Bir Gece*, s.24).

Koca herif, o *dağ gibi* yiğit erimiş, erimiş, erimiş (I, *Hicap*, s.218).

Kadın, onun bu sualini işitmedi, sanki bir *humma ateşi içinde gibi* sözüne devam etti (I, *Hicap*, s.218).

Necdet Efendi, beklenmeyen bir çeviklikle, hattâ sarığı çözülüp, başından fırlayan serpuşunu bile unutmayarak, ayağa kalktı ve onu ihata eden çarşı halkı arasında başiboş bir *hayvan gibi* dinç ve tüvana [güçlü] koşmağa başladı (I, *Bir Tercüme-i Hal*, s.150).

Ben avazım çıktığı kadar bağırmağa başladım; iki süngülü beni belimden, ayaklarımdan ve boğazımdan yakaladılar, *kurbanlık koyun gibi* yere yatırdılar (I, *Hicap*, s.218-9).

[...] Şaban Efe'nin yüzü *nar gibi* kıpkırmızıydı [...] (II, *Bir Yüz Karası*, s.88-89).

Binbaşının sözü Şaban Efe'nin kalbine bir *hançer gibi* saplandı (II, *Bir Yüz Karası*, s.90).

Cennet, bir köşeye büzülmüş, ürkek gözlerle bana bakıyordu, tıpkı dayak yemiş bir *kedi gibiydi* (II, *Kadın ve Ukubet*, s.134).

Babamız işine gittikten sonra mektepsiz günlerimizde, evde olsun, mahallede olsun, gürültümüzden, patırtımızdan kimseler duramazdı, tecavüzlerimizden ve ekseriya tahammülfersa bir mahiyet alan şakalarımızdan kimseler kurtulamazdı, her şeyi deviren, kıran, geçiren başıboş *keçi yavruları* gibiydik (II, *Oruç Keyfi*, s.111).

Hayvan gibi, cehennemî bir âlemin işkenceleri gibi, güneş gibi, dağ gibi, humma ateşi içinde gibi, kurbanlık koyun gibi, nar gibi, hançer gibi, kedi gibi, keçi yavruları gibi müşebbehün bihleri şu hâlde ne akla getiriyorlarsa metindeki kullanımları bununla örtüşür. Oysa şu ifadelerin ne anlama geldiğini düşündüğümüz vakit diğer ifadelerdeki gibi nihai ve tutarlı bir neticeye ulaşamayız: “şeytanî bir nefes gibi”, “hür bir zerre gibi”. Bu tür ifadelerin değer katan tarafı sadece müstakilen büyük bir belirsizlik içinde olmaları değil, bağlam içinde devamen yorumlanmaya da müsait olmalarıdır.

Vakta ki, günün birinde, sevda çırpıplak geldi, kapısına vurdu, sandı ki İlaheler yatağına davet edildi ve gurur, şeytanî bir nefes gibi benliğini şişirdi (I, *Rahmet*, s.204).

Şimdi; engin denizlere benzeyen umumî ve geniş bir varlıkta hür bir zerre gibi dolaşılıyor ve onda edebî ve hudutsuz bir şeye karışmış olmanın sarhoşluğu var (I, *Rahmet*, s.205).

“Gururun benliği şeytanî bir nefes gibi şişirmesi ve “engin denizlere benzeyen umumî ve geniş bir varlıkta hür bir zerre gibi dolaşmak” nihai bir anlamsal neticeye sahip değildir. Yani iki okur arasında yorum farkı olabilir, yahut zaman içerisinde bu parça farklı algılanabilir.

Seçilen türlerinde bu *geçici ikâmesel* yapıya sahip ifadeleri “dolaylı ima içerir” olarak niteleyebiliriz (Brandom 2000, 658). Mümkün olur ise, bazı (birtakım) çıkarımları *geçici ikâme ile mutabık* çıkarım olarak ayırabiliriz ve bir kısım çıkarımsal tespitleri de *geçici ikâmesel* çıkarım olarak ayıklayabiliriz.

Brandom’un modelinde konuşmanın “anaphorik”liğine bakılırsa “tekrar edilemez simgelendirme”, tekrar edilebilire aitmiş gibi görünmektedir. Bu şekilde “dolaylı imayı muhtevi içerik” olarak da idrak edilebilir. Bu aşamada bir misal vermek faydalı olacaktır. “Tekrar edilemez simgelendirme” yahut “belirti verme” işaret zamiri biçiminde kullanılan tekil terimde mevcuttur:

Bu kedi (Kedi ağaca çıktı= Bu, ağaca çıktı).

Bu kalem (Bu kalem senin= Bu, senin).

İşaret ifadesi Brandom’un tezine göre *anapheri* ön koşul edindir (2000, 638). Anapher, ona göre temel fenomendir; anapher aracılığı ile “tekrar edilemeyen olaylar” ve “tekrar edilebilir içerik” kurgulanır. Yer değiştirmeye maruz kalmak suretiyle kazanılan ifade semantik anlamda önemli bir olayın teşhis edilmesine mahal vermez. Tabii bunun için geçici ikâmeye uygun ifadenin sathın altına düşmemesi yani “belirginlik” niteliğini kaybetmemesi ve “simge” nüksünü (tekrarı gibi) talep etmesi gerekir. Yani kısaca “nüksediş (semantik anlamlı) olmadan olay/durum (olasılık) hasil olmaz” (Brandom 2000, 648). Tekrar edilemeyen isimleştirme, bilhassa işaret zamirleri, kavramsal yapılandırmayı dikkate alırlar. Zira bu, diğer simgelere yönelik olarak anaphorik ilişki içinde olabilir. Bunu bir kurgu sayarsak, yani bir düzlem; üstünde kurgulanan anaphorik zincir geçici ikâme içindedir ve bununla da edineceği çıkarımsal özellikler karıştırılabilir. Böylesi bir anaphorik bağlantıdan dolayı bir gösterme kudretine haiz simgeleştirme kavramsal bir rol oynayabilir (Brandom 2000, 650).

Anapher Zincirine Rücu

Neden anapher zincirine bir rücu mevzubahistir, sorusunu cevaplamak ile taahhüt izahının anapher teorisi içindeki yerini de daha anlaşılır kılmak mümkündür. Bunu izah için Tirrell zamir*il* anaphorun düzenlenmesi ve bununla bağlantılı olarak görünecek olan *coreferenz* için öneride bulunur. Bu önerinin sebebi Tirrell’e göre co-referansal anaphorik zincir ile genişletilmiş metafor arasında güçlü bir analoginin var olmasıdır (1989, 18).

Tirrell’in sıklıkla var olduğunu düşündüğü bir diğer husus da metafor zincirinin metaforik olarak

yorumlanan ifadesinin *idare ediyormuş gibi* görünmesidir. Bu durumda diğerleri onu takip ettiği sürece ifade metafor olarak işaret edilebilir. Yani metafor, zincirin çekim unsurudur denirse; diğer kelimelerin kendisini takip ettiği kelime de her defasında “metafor” olarak nitelenebilir mi? Tabii bu takip edicileri ana kelimenin “genişlemesi/büyümesi” içine sokmak da icap etmektedir. O halde iki temel problem ile karşı karşıya kalırız:(1)Evvla metaforu bir mıknaş addedersek diğer tüm kelimeler onun etrafında (hatta ekseninde) konuşlanır mı?

(2)Metafor bir kelime yahut kelime grubu mudur; yoksa bağlamın tamamı külliye metaforu mu teşkil eder?

İkinci soruya “evet” yanıtını verirse ilk soru geçersiz olur. O zaman metaforu bir bütün olarak tespit etmek metafor gibi görünen çekirdek unsuru “başlatıcı” olarak nitelendirmeyi gerektirir. Yine ikinci soruya “evet” yanıtını verirse alanın ne kadar genişletileceği sorunu ile de karşılaşabiliriz. Bunun için en azından paragrafı anlamsal birim olarak algılamak gerekir.

Sabahleyin şafakla beraber kalkmalar, bir zabıt önünde bitmez tükenmez vaziyetler almalar, kızgın güneş altında toz toprak içinde saatlerce mesafeler kat etmeler, bayırlar tırmanmalar, yokuş aşağı yuvarlanırcasına koşuşmalar, taşlık, gübrelik veya çamur demeyip yüzükoyun yere uzanmalar, sonra silâh omuzda, silâh elde sabahtan akşama kadar bin türlü yorucu hareketler, daha, şimdi hatırıma gelmeyen bir sürü müziç vazifeler, mecburiyetler, bana *cehennemî bir âlemin işkenceleri gibi* geliyordu (II, *Küçük Zabıt*, s.74).

Buradaki *teşbih-i tesviye* için ne kadar geri gitmek yahut alanı genişletmek gerektiği aşikârdır. Takriben dokuz adet müşebbehin, müşebbehün bih ile oluşturduğu tertipte başlatıcı unsur gayet sağlam konuşlanmıştır. Fakat müşebbehlere metaforik kıymeti verenin müşebbehün bih olduğunu unutmamak gerekir. Şu hâlde evvla metaforik unsuru tespit edip onu bağlama göre çözümlenmek çok daha makul olacaktır. Az evvel zikrettiğimiz misallerde olduğu gibi bazı metaforik unsurlar bağlama dahi gerek görmeden anlamsal kurguya sahiptirler (böylece 2. sorunun cevabı verilmiştir); ideal olan ise ancak bağlam içinde anlam kazanan metaforlardır. Birkaç deneme daha:

Necibe'yi aramaya çıkan köyün delikanlılarından biri, bir akşamüstü bunun [viran mandıra] önünden geçerken, fena, acayip bir koku duydu ve baktı ki mandıranın etrafı kara bulut gibi bir alay sinekle muhattır (II, *Bir Aşk ve İhtiras Faciası*, s.144-5).

Mandıranın etrafındaki sinekler (müşebbeh) kara buluta (müşebbehün bih) teşbih edilmiştir. Acaba bu benzetme parçanın esas mıdır, yoksa kısmî bir öneme mi haizdir? Şüphesiz metaforik kullanım esas teşkil eder ve çekirdek yapı olarak da metafor başlatıcıdır. Mesela buradaki müşebbehün bihi (*kara bulut* gibi, ifadesini) çıkaralım. Parça tesirinden, kalıcılığında çok şey kaybeder. Bilhassa tüm metaforik kullanımların ihtiva ettiği “abartı”nın dozunda kullanımı bu bakımdan belirleyicidir.

Kahvehaneden içeriye girdikten sonra fazla bir ihtimamla cam kapıyı kapadı ve uzun bir müddet eşikte hareketsiz kaldı; etrafına bakındı; nihayet bir hayalet gibi sakit [sessiz], oradaki masalardan birine yaklaştı (I, *Hicap*, s.215).

Burada da kullanılan müşebbehün bihi metinden çıkarıp ifadenin tesirindeki değişikliğe bakılmalıdır. Şüphesiz sembolik ifade burada simgesel bir değere sahip olamadığı için yani obje- işaret arasındaki semiotik bağlantı alıcı işaret arasına geçemediği için fazla tesirli bir kullanım söz konusu değildir; ancak yine de sentaktik- semantik arası bir kullanım ile müşebbehün bih müstakilen de metindeki anlamını karşılar. Bu anlamda vech-i şebihin verilmemesi daha makbuldür; ancak bu bazı teşbihlerde yanlış anlaşılmanın önüne geçmek adına bir tedbir olarak addedilebilir:

Bu Bulgarlar da ne garip mahlûkat!.. Bazı terbiyeli av köpekleri gibi hayvan seslerini yüzlerce fersah

mesafeden mi duyarlar? Çakallar gibi dağdan dağa birbirlerine mi bağırırlar? (II, *Bulgar Köyünde Bir Gece*, s.19).

Burada köpek için “duymak”, çakal için de “bağırarak” yönü ön plana çıkarılmamış olsa muhtemelen çok daha farklı özellikler alana dahil olacaktır. Bazı durumlarda *zamana göre bağlam içinde düşünme*, müstakil idrak ve metne aidiyetten çok daha mühim bir kaide olarak diğerlerine baskındır. Metaforik kullanımın zamanla farklı algılanabilme durumuna başka bir misal:

Pertev Necati Bey bütün bunları dinledikçe afyon yutmuş gibi mahzuz, mütehayyil ve memnun oluyordu (II, *O Kadın*, s.32).

Afyon yutma, yahut kabaca afyon kültürü günümüz için bilinirliğini kaybetmiş gibidir. Dolayısı ile birini “afyon yutmuş” olarak nitelemek bir izaha, bir tamamlanmaya ihtiyaç duyar. Bu tamamlama, yani metaforik idrak için metin dışına müracaat gerekliliği bazen de saf “bilgi” içerir:

[...] o, bütün günlerini Paris Esrarı, Sherlock Holmes, Arcin Lupin, Monti Cristo gibi romanlar içinde geçiren bir adam olduğu için ihtiyar kadının hikâyesi ona âdetâ Xavier de Montepin’den bir sayfa gibi geldi [...] (II, *İki Meçhûl Şahıs*, s.33).

Klasik idrake geri döner isek, metaforik kurgu içindeki öncül metaforun genişletilmesi ile yani kendini yeniden referans edinmesi ile zamirin cümle içinde yüklendiği vazifeyi paralellik arz etmektedir. Yani nasıl zamir içinde *malum bir özne* barındırıyorsa, metafor da içinde “malum”u barındırır. Fakat izah ettiğimiz gibi bu sadece B ve C Tipi metaforlar için geçerlidir.

Bu türün hâkim ifadesini Tirrell “sahih/uygun metafor” (a *metaphor-proper*) olarak adlandırır. Öyle ki bundan hareketle öncül/hâkim metafor (Leit-Metapher) ve uzantıları arasında oluşan bir rabitadan bahsedilebilir.

Anapher mesela öncülünden (ve onun geçmişinden) hasıl olan zamir içindeki bir bağıntıyı ifade eder.
“*Bu adam* uzun zamandır evsiz.”
“*Bu*, uzun zamandır evsiz.”

İşaret edilen adam, ifadesi işaret edildikten sonra boş değildir. Zamirin içine konacak ifade ve onun genişletilmiş hali; zincirin halkaları gibi cümle söylenmeden iç içe geçmiş olmalıdır. Bu halde geçmiş özel bir isim gibi işlev görebilir. Öncül referansı sabitleyen bir ifadedir. Anaphorik zincirin diğer elemanları alışıldığı üzere zamir eksenlidir; yani bunlar “bağımlı” (bağlantılıdan ziyade) ifadelerdir, referansı *devamen* taşırlar (Tirrell 1989, 20). Bağımlılar metaforun devamı; daha doğrusu uzantıdır.

Zaman ve ev kelimeleri “adam” olduğu için sıraya girer. Yani buradaki “zaman” ve “ev” kelimeleri “zamir” öncülü içinde yahut devamında bağımlı konumdadırlar. Tirrell’e göre sahîh/uygun metafor ve onun uzantıları arasındaki ilişki; bir özel isim ve zamir arasındaki anaphorik ilişki gibi mühim bir noktadır (Tirrell 1989, 19).

Referans niteliğindeki öncül ve metaforik öncül tüm bir sıra boyunca paralel bir seyir izleyebilir. Referans niteliğindeki öncülün referans olarak tespiti/ sabitlenmesi gibi metaforik öncül de uzantıların metaforik yorumunu kur(gul)ar.

Referans niteliğindeki öncül “bağımlılık düzeni/tertibî” (Dependenzordnung) için ilk veya en üst bağlantıdır. Fakat konuşma için her zaman ilk bağlantı olmayacaktır. Aynı şekilde “sahîh metafor” için, ifade de akraba/bağıntılı olduğu ifadeler arasında ilk olmak zorunda değildir (Tirrell 1989, 20).

Konu biraz daha basite indirgenirse; anapher için geçerli olan, “öncül” (Antezedenten) ve “başlatıcı ifade” arasında seçim yapmaktır. Aslında “ayrım” desek daha uygun olur. Bu başlatıcıyı “the initiator” (1989, 21) olarak niteler Tirrell. Öncü/başlatıcı ifade anaphorik zinciri başlatan herhangi bir ifade olabilir. Konuşmada durum daha anlaşılır olmalıdır. Yani öncül ifade söylem esnasında “açık bir form”a gerek duyar; konuşmanın düzeni esnasında yahut içerisinde de her zaman ilk ifade konumundadır. Öncül ifade ise biraz daha farklıdır. Mesela “öncül” açık bir biçime, sarıh bir forma ihtiyaç duymaz. Bağımlılık düzeni içinde ilk bağlantıdır yine de; söylem tavrının da ilk elementidir. Böylece temel fark çok detaylı izaha gerek olmadan “rol” ve “işlev” bakımından vurgulanmıştır. Benzer bir durum da “leit-metafor” ve “başlatıcı” arasında mevcuttur. “Sahih metafor” ile genişletilmiş metafor yani metaforun genişletilmiş unsurları içindeki konumu; öncülün anaphorik zincirdeki yeri gibidir. Genişlemenin “metaforik düzen”e bağlı olduğunu unutmamak gerektir (Tirrell 1989, 21). Leit-Metafor açık bir forma ihtiyaç duyar mı, sorusunun cevabı şüphesiz hayır olacaktır. Yine de metaforik bağımlılık ve bağlantı düzeninde karar verici, belirleyici role sahiptir.

Adıl görevi üstlenmiş olan anapher zinciri, co-referansı muhafaza eder. Cümle düzeyinde de öncülük semantik bağımlılığını muhafaza eder. Aynı şekilde metaforun uzantıları da muhafaza kabiliyetine sahiptir. Bu elbette “leit-metafor” tarafından kurgulanacaktır.¹⁵ Ortak olarak kullanılan ifade kuvvetlendirici taahhütler, birlikte edinilmiş olan taahhütler ile bağlantılıdır (1989, 22). Tirrell'e göre *kuvvetli hükümler*, yaşayabilirlik için gereken zorunluluklar ve belli biçimde konuşmanın değeri hakkındaki bir şeydir.

Sonuç

Genişletilmiş metafor ve anapher arasındaki analogiyi de özetler Tirrell. Aslında daha net bir ifade ile ikisi arasındaki analogik farkın tespit edildiği anapher; “zamirli”; “zamir görevi yapan”dır. Tirrell'e göre “sahih metafor” ve *anaphorik ön hikâye* yani anaphorun öncesi ile ilgili malumat benzerdir. Zaten metaforik kurgudaki “çağrışımın anlaşılabilirliği” temel meselesi burada anaphorik kullanımda zamirli öge ile kısmen örtüşür. Bu daima açık biçimde olmak zorunda değildir; bir sav ortaya koyar, kurgular ve/veya referans/ilgi taahhüt eder. En önemlisi de bu *harici mecburiyetler sahasının* idari tavrıdır yani zincirdeki halkalar gibi sıralanmış olan ifade parçalarının idaresini sağlar. Metaforik öncü, anaphorik öncü gibidir; benzerdirler. Bu tavır her zaman “sarıh” olmak niyeti ile hareket başlar; ama yeni ifadenin zorunlulukları sınırlı bir yönetimi öngörür. Metaforik ifadenin tüm cümleyi denetimi altında tutma zorunluluğu buna misal verilebilir. Bu durumda metaforun (her metaforun o cümleden önceki metaforluk serüvenini kasıtlı) kısa tarihi ile sarıh metafor karıştırılmamalıdır. Uzantılar anaphorik bağımlılar gibidir. En sonunda sahii metaforu terk ediş ifadeyi taahhüt için ifa edilir. Anaphorik bağımlılar da başka amaca hizmeti, taahhüdün denk gelen türünün idame ile gerçekleştirirler. Tirrell tanım için de bir öngöründe bulunur. Ona göre analogi, genişletilmiş metafor yani metaforun uzantıları ve anaphora arasında temel bir yapı kurgular. Bu ara yapı metaforik ifadeyi yorumlamak ve anlamak amacıyla oluşur (Tirrell 1989, 27). Zira genişletilmiş; uzantılara sahip metafor anapher ile mukayese edilmektedir.

Sonuç itibarıyla Lynne Tirrell orijinal ve ilgi çekici bir yaklaşım ortaya koymak konusunda oldukça başarılıdır (Rolf 2005, 91). Retorik ve gramatik fenomenler arasında dikkat çekici ilişkiler kurar. Bu bakış açısını hikâye tahlilinde işlevsel hale getirmekte de misallerde tatbik ettiğimiz gibi zincirin başlatıcı metafor ile alakasını kurmak ve metaforik kurgununun bağlam içi ve bağlam dışı rabitalarını sınırlandırabilmek ile alakalıdır.

Metaforik ifadeyi tamlama suretinde yani müşebbeh ve müşebbehün bihten ibaret sayarak cümleden uzaklaştırmak bu anlamda oldukça mantıksızdır. Zira bağlam en azından cümleyi, normalde paragrafı, bazen de bütün metni idrak etmeyi gerektirir. Birer sembol olarak *yüksek ökçenin*, *vav* harfinin, *mendilin* veya *kaymaklı tavuk göğsünün* müstakilen ifade ettikleri ile Yüksek Ökçeler (Ömer Seyfettin), *Vav*'lar (Sabahattin Kudret Aksal), *Mendil Altında* (Memduh Şevket Esenal) ve *Kaymaklı Tavukgöğsü* (Kemal

¹⁵ Tirrell bunun için manidar bir ifade kullanır: “shared expressive commitments”, s.22.

Bilbaşar) hikâyelerinin bütününde ifade ettikleri arasında ciddi farklar vardır. Akabinde benzetme yönünün *kombinasyon- seleksiyon* bakımından nasıl bir istikamet izlediği tespit edilmelidir. Yani vech-i şebih diğer tarafların birleştiricisi olarak ilgili kelimelerin alanı içinde midir (kombinasyon) yoksa dışarıdan mı (seleksiyon) idhal edilmiştir. Buradan sentaktik, semantik veya pragmatik katmana geçmek gayet kolaydır. Katmanın tespitinde en mühim sağlama ise “sembol- simge” geçişinin niteliğidir.

Hülasaten söylediği ile kastettiği arasındaki ne kadar büyük bir çelişki, alakasızlık, kapalılık, belirsizlik ve hatta bilmecevarilik varsa metafor o kadar kıymetlidir.

Kaynakça

- Aristoteles (1982/ 1994a), *Poetik*, Üb. Manfred Fuhrmann, Griechisch/ Deutsch, Reclam, Stuttgart.
- Aristoteles (1999), *Rhetorik*, Üb. u. Hg. Krapinger Gernot, Reclam.
- Bolelli, N. (2015), *Belâgat- Arap Edebiyatı*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı
- Brandom, R. B. (2000), *Expressive Vernunft: Begründung, Repraesentation und diskursive Festlegung*, Çev: E. Gilmer, H. Vetter, Suhrkamp, 1014 S.
- Bulut, A. (2013), *Belâgat. Meânî- Beyân- Bedî'*, İstanbul: Ifav.
- Bühler, K. (1934/1978), *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Berlin: Ullstein.
- Duman, M. A. (2018), Von der Rhetorik zum belâgat, vom mecâz zur Metapher (*Die Suche nach einer terminologischen Äquivalenz zum Begriff Der Metapher im Türkischen durch Vergleich von Rhetorik und belâgat*), Berlin: Logos Verlag.
- Goethe, J. W. (1994), West-östlicher Divan. Teil I ve II Frankfurt a. M.: Deutscher Klassiker Verlag.
- Hülzer-Vogt, H. (1991), Kippfigur Metapher - metaphernbedingte Kommunikationskonflikte in Gesprächen. Ein Beitrag zur empirischen Kommunikationsforschung. Band 1: Gesprächsanalyse. Münster: Nodus Publikationen (= Studium Sprachwissenschaft, Beiheft 16).
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1914/ 1990), *Bir Serencam*, İstanbul: İletişim.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1997), *Hikâyeler*, İstanbul: İletişim.
- Kittay, E. F. (1987), *Metaphor. Its Cognitive Force and Linguistic Structure*. Oxford: Clarendon Press.
- Peirce, C. S. (1982), *Writing of Charles Sanders Peirce. A Chronological Edition*, ed. Max H. Fisch, Christian W. Kloesel vd., Bloomington: Indiana Unv., C.II.
- Peirce, C. S. (1931), *Collected Papers*, 8 Cilt, yay. C. Hartshorn ve P. Weiss, Cambridge: Harvard University Press, C.II, s.302.
- Rolf, E. (2005), *Metaphertheorien. Typologie. Darstellung. Bibliographie*, Berlin/New York: de Gruyter.
- Tirrell, L. (1989), “Extending: The Structure Of Metaphor“. In: *Noûs* 23, Nr.1 (1989), S:17-34.
- Turbayne, C. M. ([1962]/1970), *The Myth of Metaphor. Revised Edition*. Columbia, South Carolina: University of South Carolina Press.
- Turbayne, C. M. (1970), *The Myth of Metaphor*, Reviewed Edition. Columbia, South Carolina: University of South Carolina Press.
- Weinrich, H. (1976), *Sprache in Texten*. Stuttgart: Klett.
- Weinrich, H. (1980), “Metapher“. In: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Bd 5. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, S.1179-1186.
- Weinrich, H. (1963/1976/1996), “Semantik der Kühnen Metapher“, Zuerst erscheinen in: *Deutsche Vierteljahrschrift* 37 (1963), S.325-344; *Sprache in Texten*, Stuttgart: Klett-Cotta, S.295-316; in: Haverkamp, Anselm. *Theorie der Metapher*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, S.316-339.

Seyyid Eşrefuddîn Huseyin Gîlânî ve Şiirleri Üzerine

Soner İŞİMTEKİN*

Özet

Yirminci yüzyılın başlarında, Fars edebiyatında ‘sosyal eleştiri’ temalı şiirler özgürlük düşüncesinin halk arasında daha da yaygınlaşmasını sağlamıştır. Yazıldıkları dönemin önemli siyasi ve içtimai olaylarını gözler önüne seren, daha çok hicvî ve mizahî biçimde kaleme alınan bu şiirler İran halkını güldürürken onları düşünmeye ve öz eleştiri yapmaya teşvik etmiştir. İran’da 1905-1907 yılları arasında gerçekleşen ‘Meşrutiyet İnkılâbı’nın ardından, dönemin önemli hiciv şairlerinden Seyyid Eşrefuddîn Huseyin Gîlânî de, nam-ı diğer Nesîm-i Şimâl, bu isimle kurduğu eleştiri amaçlı mizahî gazetesi ile Meşrutiyetin gerçekleri, bu yeni rejimin aksayan yönleri ve toplumsal hayatın bozuklukları hakkında İran halkını bilgilendirmek ve bilinçlendirmek istemiştir. ‘Şi’r-i Nov’ (yeni şiir) akımının temsilcilerinden olan Eşrefuddîn daha çok musammat nazım biçimindeki eleştirel şiirlerini sokak ve pazar dilini kullanarak yani halkın anlayabileceği sade bir üslupla yazmış ve bu şiirleri gazetesinde yayımlayarak geniş kitlelere, daha çok toplumun alt tabakasına mensup insanlara ulaşmış ve bu insanlar tarafından büyük ilgi görmüştür. Şair, hayatı boyunca yaşadığı türlü sıkıntılara rağmen benimsemiş olduğu bu görevinden hiçbir zaman vazgeçmemiş ve nerede, hangi şartlarda olursa olsun şiir söylemeye devam etmiştir. Bu çalışmada, Nesîm-i Şimâl’in hayatı ve edebî üslubundan bahsedilerek, bu bağlamda yazdığı şiirler örneklendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Fars Edebiyatı, İran Meşrutiyeti, Nesîm-i Şimâl, Toplumsal Şiir, Hiciv Şiiri.

On Sayyed Ashraf-al-Din Hosseini Gilani And His Poems

Abstract

In the early twentieth century, poems based on ‘social criticism’ in Persian literature made the idea of freedom become widespread among the public further. These poems, which show the important political and social events of the period they were written in, with a satirical and humorous content, encouraged the Iranian people to think and make self-criticism while making them laugh. After the constitutional reform in Iran between 1905-1907, one of the most important satirical poets of the period, Sayyed Ashraf-al-Din Hosseini Gilani, a.k.a. *Nasîm-e Şemâl* wanted to inform the Iranian people about the realities of the constitutional monarchy, disruptions of this new regime and social life through the newspaper with a humorous and critical content that he established under this name. Ashraf-al-Din who is one of the representatives of the ‘new poetry’ has written his poems in the genre of ‘musammat’ within a simple style that can be understood by the people using street and market language and by publishing these poems in his newspaper, he reached out to the large masses, mostly to people from the lower classes of the society, and attracted a great deal of attention by them. The poet never gave up this task he had adopted despite all the difficulties he experienced throughout his life and continued to sing poems no matter where, under any circumstances he was. In this study, by being mentioned *Nasîm-e Şemâl*'s life and literary style, his poems written in this context will be exemplified.

Key Words: Persian Literature, Iran Constitution, *Nasîm-e Şemâl*, *Social Poetry*, *Satirical Poetry*.

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, sonerisimtekin@yyu.edu.tr; sonerisimtekin@hotmail.com

1. Giriş: Kâçâr Dönemi Hiciv Şiiri

Kâçâr dönemi hiciv şiirinden bahsetmeden önce, Fars edebiyatında bu türün ortaya çıkışı ve kavramsal olarak nasıl şekillendiği hakkında kısa bir bilgi vermek yararlı olacaktır. Hiciv, mizah ya da hezel, her toplumun kültür ve edebiyatının en eski türlerindedir. Hiciv (eleştirel/yeri içerikli yazın) Fars edebiyatında da köklü bir geçmişe sahiptir. İslâm sonrası dönemde ortaya çıkan Fars edebiyatının temel konularından biri olarak günümüze kadar gelen bu tür, önceleri Arap edebiyatının tesiri altında geliştiği için sanatsal zevk, şekil ve konu bakımından bu edebiyatla benzer özellikler sergilemektedir (Çiftçi, 2002: 3, 27). Doğu edebiyatında ‘hiciv’ ve ‘hezel’ ilk bakışta iki ayrı tür olarak görülse dahi birçok açıdan birbirlerinden farklı değillerdir. Hezel, ‘*Fars edebiyatında genel olarak hicivle aynı anlamda kullanılan ve “bir kimsenin kötülendiği, hakkında uygun olmayan şeylerin söylendiği şiir”*’ (Pala, 1998: 305) ya da “*Ciddi fikirlerin mizahî bir anlatımla dile getirildiği edebî tür.*”’ (Durmuş, 1998: 304) hiciv, ‘*Bir kişi, kurum veya toplumu alaylı tarzda eleştirme ve eleştiri metinlerinin oluşturduğu edebî tür*’ (Tokmak, 1998: 449) olarak tanımlanmaktadır. Klasik edebiyatta, hiciv ve hezel birbirine yakın terimler olarak ifade edilir. Hicvin ve hezel türünün altında, ‘tenz, muzâh (mizah), fokâhe, latîfe, nakîze, şekvâ’iye’ gibi, aralarında küçük nüanslar barındıran, kavramlar bulunmaktadır; bu kavramlardan öne çıkan ise ‘tenz’dir. ‘Tenz’ (alay/istihza) kavramı da hiciv ve hezel gibi şiir türleri içinde ‘eleştirel şiir’ veya ‘mizahi üslup’ adı altında ele alınmış ve içtimaî, ahlakî ve siyasi ya da beyan tarzı açısından acı (kara), tatlı ve incitici tenz/mizah olmak üzere üçe ayrılmıştır. Batı edebiyatında ‘satire’ olarak karşılık bulan ‘tenz’ klasik edebiyatta türe ad olacak bir kavram şeklinde algılanmamış, genelde hiciv ve hezelin içinde yer alarak modern dönemde, özellikle Meşrutiyet sonrası Fars edebiyatının eleştirel içerikli olanı için bir kavram niteliği kazanmıştır (Çiftçi, 39).

Fars şiirinin ortaya çıktığı dokuzuncu yüzyıldan itibaren hiciv ve hezel varlığını sürdürerek günümüze kadar ulaşmış; ancak erken dönemlerde yazılan bu tür şiirler içtimaî ve siyasi kusurları eleştiren bir hiciv türü olamamıştır. Konu ve biçim açısından zaman içerisinde gelişme kaydeden hicvin, bildiğimiz şekliyle, modern anlamda toplumun hizmetine girmesi Meşrutiyet ve sonraki dönemde gerçekleşmiştir (Çiftçi, 444-450). Meşrutiyet İnkılâbı ile birlikte Fars edebiyatında, özellikle şiir türünde yeni mazmunlar ortaya çıkmıştır. Şiir konuları, dönemin öne çıkan toplumsal olaylarına paralel olarak, içerik yönünden değişmiş, içtimaî ve siyasi bir nitelik kazanmıştır. Yabancıların baskı ve tahakkümlerinin arttığı bu dönemde siyasi içerikli yazılan şiirlerin niceliği de artmıştır. Bu dönem aydınlarının büyük bir çoğunluğu ‘*sanat toplum içindir*’ görüşünü benimsemiş ve bu doğrultuda ülkedeki refah ve huzur özleminin ifade edildiği şiirler kaleme almıştır (Anbarcıoğlu, 1966: 85, 107-110 nk. Kanar, 1999: 199-200). Meşrutiyetten sonraki yaklaşık yirmi yıllık zaman zarfında ‘istibdat rejimiyle mücadele, vatana övgü ve vatanseverlik duygularının dile getirilmesi, batıl inançlar ve taassupla mücadele, kadın hakları, İran’ı emperyalizmden koruma duygularının dile getirilmesi’ gibi konular kaside ve gazelin belirli vezinli ve edebî sanatlarla dolu ölçülerini aşabilmişlerdir (Kanar, 201). Çoğu edebiyatçı bu konuları halka daha cazip hale getirmek amacıyla daha sade bir dil ve mizahî bir üslup tercih etmişlerdir. Hicivle karışık eleştirel şiir, bu dönem bahsedilen bu özellikleri haiz olması bakımından önemlidir. Verilen eserler edebiyatın bir türü olmakla birlikte, Meşrutiyet’in sağlamlaşması ve halkın bilinçlenmesi için içtimaî ve tarihî bir görev üstlenmiştir (Aryenpûr: 1379: 39; Hukûkî, 1377: 385-386).

2. Eşrefuddîn’in Hayatı ve ‘Nesîm-i Şimâl’ Gazetesi

Kazvin’in ileri gelen din adamlarından Mollâ Abdullah’ın ve onun ikinci eşi Seyyide Zehrâ Hanım’ın oğlu Seyyid Eşrefuddîn Huseyin Gîlânî¹ 1872 yılının Mart veya Nisan ayında Kazvin’de dünyaya gelmiştir. Babası ismini ‘Şemseddîn’ koymuşsa da, oğlunun doğumundan altı ay sonra vefat edince, annesi Seyyide Hanım bu ismi ‘Eşrefuddîn’ olarak değiştirmiştir. Babasının ölümü üzerine, annesinin gözetiminde

¹ Bazı kaynaklarda, şairin ismi ‘Seyyid Eşrefuddîn-i Gîlânî’ ya da ‘Seyyid Eşrefuddîn-i Huseynî’ olarak da zikredilmektedir.

ilköğrenimini Kazvin’de tamamlayan Eşrefuddîn, Nasıruddîn Şâh Kâçâr’ın bizzat ‘Cuma İmamı’ olarak görevlendirdiği, babası Mollâ Abdullah’ın ilk eşinden olma üvey kardeşi Şeyh Muhammed Takî’nin, ona ve annesine babasından kalan mirasın büyük bölümüne, onun velayetini üstlenme bahanesiyle, el koymasıyla ve kendine uhdesinde kullanmak amacıyla oturdukları evi dahi onlardan almasıyla maddi olarak oldukça zor zamanlar geçirmiştir (Osmânî, 2011: 53-53). Eşrefuddîn, bir şiirinde, hayatının erken döneminde annesinin ve kendisinin maruz kaldığı bu kötü durumu dile getirmiştir:

*Yetimken evimi bir şeyh götürdü; gasp yoluyla yedi malımı ve mülkümü
Sofular yediler birçok evi, götürdüler biçarelerin variyetini
Bense fakirlik kavgasıyla oldum divane, fakirliğin istilasıyla döndüm derbedere*

Eşrefuddîn’in annesi Zehrâ Hanım bir süre sonra Seyyid Ahmed Kazvîni adında biriyle evlenir.² Üvey kardeşi Şeyh Muhammed Takî, Eşrefuddîn biraz büyüyünce onu annesinin yanından alır ve İslâmî ilimleri öğrenmesi için onu ‘Sâlihiye Medresesi’ne gönderir. Burada okuma ve yazmayı iyice öğrendikten sonra sarf, nahiv, mantık, beyan ve mana gibi dersler alır. 1887 yılında, Eşrefuddîn’in baba tarafından akrabası ve ailesi Sâlihiye Medresesi’nin kurucusu olan Merhum Mirzâ Ali Nakî Bergânî’nin bu medreseyi ziyareti esnasında, Eşrefuddîn’in çalışkan bir öğrenci olduğunu öğrenmesi ve yaşadığı mali zorluklardan haberdar olması üzerine, onu ileri düzey eğitim alabilmesi için Necef ve Kerbela’ya götürür. On altı yaşında Irak’a giden Eşrefuddîn öncelikle Necef’te, dönemin ulemalarının gözetiminde dinî ilimleri öğrenir ve sonrasında Kerbela’ya geçerek Mirzâ Ali Nakî Bergânî’nin öğrencisi olur ve onun derslerine katılır (Osmânî, 55-56).

Necef ve Kerbela’da beş sene eğitim alan Eşrefuddîn, annesi Zehrâ Hanım’ın ciddi sağlık sorunları yaşadığını öğrendiğinde, doğum yeri Kazvin’e döner. Bir süre burada ikamet eder ancak annesinin ölümü üzerine 1893 senesinde, 22 yaşındayken Tebriz’e taşınır. Hiçbir malî birikimi bulunmayan Eşrefuddîn bu şehirde de oldukça kötü şartlarda yaşar. Bir hocanın eğitimi altına girer ve geometri, astronomi, coğrafya ve felsefe gibi bilimleri öğrenir. Üç sene burada kalan Eşrefuddîn sonrasında Kazvin’e geri dönse de bu şehirde kalmak istemez ve Gîlân eyaletinin başkenti olan Reşt’e gider. Reşt’lilerden oldukça saygı ve sevgi görür. Özellikle bu şehrin ileri gelenlerinden ‘Muhammed Velî Hân’ ve ‘Fetullah Hân Sipehdâr’ın beğenilerini kazanır. Burada Eşrefuddîn Gîlânî olarak tanınır ve ilk şiirlerini burada kaleme alır. (Osmânî, 57-58; Aryenpûr, 1379: 61).

Eşrefuddîn’in Reşt’e taşınmasından kısa süre sonra İran’da meşrutiyet ilan edilir. Bu şehirde, 1906 yılının ortalarında yani meşrutiyetin ilanından hemen sonra *Mollâ Nasreddîn* gazetesini İran’da yayımlamak için girişimde bulunur ancak gerekli izinleri alamaz. Bunun üzerine başka bir gazete tesis etmek amacıyla başvuru yapar ve gerekli izinleri alarak 10 Eylül 1907 tarihinde *Nesîm-i Şimâl* gazetesini yayımlar (Sobhânî, 1386: 62; Şimâl, 2018: 7). Gazetenin başlığında Hâfız’a ait şu şiire yer verir:

*Güzel haber olasın ey ‘kuzey esintisi’
Zira bize ulaşıyor kavuşma vakti*

Eşrefuddîn, gazetenin ilk sayısında, bu gazeteyi Allah’ın rızasını kazanmak ve onun adaletini hatırlatmak için çıkardığını, bu hedef doğrultusunda kimseden korkmadığını ve hiç kimseden yardım almayacağını belirtir (Osmânî, 58).

*Bin üç yüz yirmi dört senesinde, Meşrutiyet geldi bu diyar ve şehre
Tesis ettim bu latif nesimi (esintiyi), itir bağışladım onun kokusundan beyne*

² Birçok kaynakta, Seyyid Eşrefuddîn Huseyin Gîlânî’nin (nam-ı diğer Nesîm-i Şimâl’in) babasının Seyyid Ahmed Kazvîni olduğu belirtilse de, Ferhâd Osmânî tarafından, 2011 yılında Nesîm-i Şimâl’in şiirleri üzerine yapılan yüksek lisans tezinde, Ahmed Kazvîni’nin, Eşrefuddîn’in üvey babası olduğu ifade edilmiştir.

Reş'teki 'Nâsiriye Caddesi'nde bir matbaada basılan bu gazete evelere dağıtılmak yerine gazete satan çocuklar tarafından sokaklarda, pazarda satılıyordu. Gazete genellikle, komik ve eleştirel hikâyelerin yer aldığı dört sayfa halinde yayımlanıyordu. Şiirlerin tamamı ise bizzat Eşrefuddîn tarafından kaleme alınıyordu. Gazetenin ilk sayılarının, altı - yedi Şâhî³ gibi oldukça ucuz bir satış ücreti vardı; bu ücret bir hafta sonra, 27 Eylül 1907 tarihinde, yani gazetenin ikinci sayısında bir Kran⁴ oldu. Gazetenin yazım dili oldukça sade ve akıcıydı. Sahip olduğu bu gibi özelliklerle halk arasında çabucak popüler bir hale geldi. Yazarın şiirleri ve tasnifleri sokakta, pazarda, eğlence ve sohbet meclislerinde ağızdan ağza aktarılmaya başladı. Eşrefuddîn bu konuda şöyle söylemektedir: *“Oldukça sade ve akıcı bir şiir diliyle, halkla sohbet eden tarzda bir gazete kurmak ve gazetenin her sayısını Allah rızası için sadece bir Şâhî'ye satmak istiyorum. Bu sade gazetenin içeriği ister neşeli ister üzücü olsun, dilinin sade ve sıradan insanların yüreğine oturabileceğine ve özellikle gazeteyi sesli olarak da okuyabileceklerine inanıyorum.”* (Şimâl, 8)

Eşrefuddîn'in anlatımı o denli sade ve güzel, şiirleri o kadar samimiydi ki bu sayede kadın erkek, genç yaşlı, eğitilmiş eğitimsiz gazeteyi okuyan herkesin yüreğine dokunabiliyordu. Bu gibi sebeplerden dolayı Eşrefuddîn, eleştirmenler tarafından inkılâp dönemindeki millî şairler arasında en sevilen ve en tanınan edebiyatçılarından kabul edilmektedir. Bu bağlamda Sa'îd Nefisî, Eşrefuddîn hakkında şunları söyler: *“Halkın arasından çıkmıştır. Halk ile yaşamış ve halkın arasına dalmıştır... Tam anlamıyla dünya malına, makam ve mevki sahiplerine ilgi göstermeyen bir adamdı. Yoldaki bir dilenciye sarayda oturan bir zengine tercih ediyordu. Yaptığı ve söylediği şeyler bu kimsesiz, düşkün halk içindi. Her gün her gece şiir söylüyor, her hafta bu şiirleri yayımlıyor ve halkın eline veriyordu. Gazete satıcıları gazeteyi satmak için bağırduklarında ve onun gazetesinin ismini söylediklerinde insanlar gerçekten bu gazeteyi almak için hücum ediyorlardı. Bu gazetenin ismi insanların diline o derece yer etmişti ki halk Seyyid Eşrefuddîn'i 'Bay Nesîm-i Şimâl' olarak tanıyordu...”* (Şimâl, 8)

Halk arasında çok sevilen Eşrefuddîn, istibdat, zulüm, fakirlik ve benzeri konulardaki mücadelesini 1908 yılında içişleri bakanlığına atanan Ağabâlâ Hân Serdâr Efhem'in göreve gelmesine kadar devam ettirir, bu tarihten itibaren 'İstibdat-i Sagir' (küçük istibdat) döneminde gazetenin yayımlanması sekteye uğrar ancak tamamen sona ermez. Birçok kuruma sızmış, aşkla vatan ve özgürlük yolunda mücadele halinde olan aydınlar Eşrefuddîn'i milletvekili Hacı Kâzım'a yönlendirirler. Abdul Hüseyin Hân Moezzezu's-Saltana ve Mîrzâ Kerîm Hân Reştî onu oldukça samimi şekilde karşılar ve onu 'Sitâre Komitesi'nin üyeliğine getirirler. Eşrefuddîn, bu komitenin gizli oturumlarına katılır ve gizlice insanların arasına gidip konuşmalar yapar ve istibdat ile mücadelesine bu şekilde devam eder.

Reşt şehri 7 Şubat 1909 tarihinde fethedilir ve Nesîm-i Şimâl gazetesi de küçük istibdat döneminde yedi ay kapalı kaldıktan sonra, 15 Şubat 1909'da tekrar yayın hayatına başlar. Gilanlı özgürlük yanlıları 5 Nisan 1909 tarihinde Kazvin'i de istibdatçıların elinden alır. Eşrefuddîn, 'Sitâre Komitesi'ndeki görevi aracılığıyla bu mücadelede de yer alır. Gazetenin dördüncü yılında yani 1911 senesinde, Rus askerlerinin İran'ı işgal etmesi üzerine oluşan baskıya, yaşanan siyasi belirsizliğe ve Eşrefuddîn'in mali durumuna bağlı olarak gazetenin yayımlanması tekrar durur. İlerleyen aylarda Tahran da fethedilir ve Muhammed Ali Şâh padişahlıktan azledilir. Eşrefuddîn bu olaylarda da etkin bir rol oynar ve özgürlükçülerin safında, meşrutiyet muhaliflerine karşı mücadele eder; şiirleriyle vatanseverlerin motivasyonunu artırır. Millî toplantılar ve muhalif konferanslar düzenleyip meşrutiyetin gerekliliğini açıklar. Gizli bir telgrafhane aracılığıyla söylemlerini bastırıp dağıtarak İran halkının arzusunu dile getirir (Şimâl, 10).

Özgürlük taraftarlarının, Muhammed Velî Hân Sipehsalâr-i Azim'in maddi ve manevi yardımları ile galip gelmesinin ardından, Eşrefuddîn 1912 yılının sonlarında Sipehsalâr-i Azim Fetullah Ekber Reştî ve inkılâpçıların yardımı ile Tahran'a gider. Tahran'da Serdar Mansûr Sipehsalâr-i Reştî'nin evinde bir süre ikamet eder, sonrasında 'Sadr-i Tahrân' okulunun bir odasına taşınır. Hayatının daha önceki dönemlerinde olmadığı kadar üretken olur. Nesîm-i Şimâl gazetesi de 1914 yılında yayın hayatına tekrar başlar. Gazete, Tahran'da 'Kelimyân', 'Berâderân-i Bâkırzâde' ve 'Sirûs' gibi matbaalar aracılığıyla yayımlanır. Eşrefuddîn, adı geçen gazetede 'Eşref, Eşref Gilânî, Nesîm, Nesîm-i Şimâl, Fakîre, Hup hup' gibi çeşitli

³ İran para birimi, Riyal'in yirmide biri değerindeki madeni para.

⁴ Kran/Kıran (Riyal).

takma isimler kullanır. Bazı şiirlerinin altına ünlü edebiyatçı Dehhodâ'nın mahlası olan 'Deho'yu da ekler. Ancak *Nesîm-i Şimâl* gazetesinin hiçbir zaman özel bir bürosu olmaz. Eşrefuddîn, 1914 senesinin sekizinci sayısında gazetenin adresini '*şimdilik Şûrî Gazetesi'nin avlusu*' olarak belirtmektedir, diğer sayılarda ise '*Sadr Medresesi, Şah Mescidi önü*' gibi adresler verir.

Bu dönem gazetenin içeriğini değiştirerek, daha siyasi, daha eleştirel ve mizahî bir tarzda yazar ancak her zamanki gibi seviyeli bir dil kullanır. Gazetenin ve kendisinin popülaritesi gerek İran'da gerek İran dışında giderek artar. Bu konu hakkında Aryenpûr şöyle söylemektedir: "*Bu gazetenin ne güzel bir baskısı vardı ne de göz dolduruyordu; müdürü ne eski bir vekil ne de eski bir bakandı. O halde insanlar neden bu gazeteye bu kadar ilgi göstermişlerdir? Bizzat halkın kendisine sorun: Bu gazetenin ismi halkın diline öyle bir yerleşmiştir ki sahibi olan Eşref'e Nesîm-i Şimâl diye hitap ederler...*" (Aryenpûr, 63). Eşrefuddîn, gazetenin matbaada basılmasının ardından onları bizzat alıp gazete satıcılarına dağıtır. Gazetenin her sayısı Tahran'da olay olur. İnsanlar artık bu adama Aryenpûr'un da belirttiği gibi 'Bay Nesîm-i Şimâl' demeye başlar; gazete geniş halk kitlelerince büyük ilgi görür. Zamanın hükümeti her ne kadar bu gazetede yazılanlardan rahatsız olsa da Eşrefuddîn'in yaptığı eleştirilerin düzeyli olması, dahası halk tarafından oldukça sevilip ilgi görmesi gibi nedenlerden ötürü onunla nasıl baş edeceğini bilemez. Zira yöneticiler, Eşrefuddîn'i hapse atmanın da bir çözüm getirmeyeceğinin farkındadırlar. Eşrefuddîn öyle bir hafızaya sahipti ki söylediği her şiiri hatırlıyor kaleme ve kâğıda ihtiyaç duymadan aklında tutuyor ve ilk fırsatta bunları gazetesinde yayımlıyordu. En sonunda, 1920 senesinde dönemin hükümeti Eşrefuddîn'i deli olduğu ithamıyla, 'Daru'l-Mecânîn' olarak bilinen akıl hastanesine kapatır (Aryenpur, 64; Yâhakkî, 1375: 59). Sa'îd Nefîsî anılarında bu olaydan şöyle söz etmektedir: "*Tımarhanenin arka bahçesindeki bir oda ona tahsis edilmişti. Defalarca onu görmek için oraya gittim; bu büyük insanda ne gibi bir delilik olduğunu [inanın] anlayamadım...*" (Şimâl, 8). Eşrefuddîn, 1922 yılında akıl hastanesinden çıktığında *Nesîm-i Şimâl*'i tekrar yayımlamaya başlar; ancak yaşadığı talihsiz olaylar ve maddî yönden yaşadığı sıkıntılar neticesinde eski performansını sergileyemez. 1930 yılında, ikinci kez akıl hastanesine yatırılır ve bir süre orada kalır. İbrahim Sefâî bu olay hakkında şöyle söylemektedir: "*Merhum üstad Meliku ş-Suarâ-yi Bahâr da bu olaydan haberdardı. Siyasi nüfuzu olan Bahâr, yetkililerden beş bin tümen gibi bir parayı Seyyid için yardım olarak aldı ancak biçare Seyyid tımarhanede idi. Savcı, Bahâr'ı onun velisi olarak, Vahîd Destgirî'yi de onun gözetmeni olarak tayin etti. Seyyid birkaç ay sonra tımarhaneden çıktı. Onun için bir oda ayarladılar. Seyyid'in, Vahîd'in ihtiyarında olan parası bitmişti; Bahâr ise yaşamı devam ettiği sürece Nesîm-i Şimâl gazetesini yeniden yayımlayabilmesi için ona yardım etti. Eşref, Hacı Muhammed Sekkâ'nın ofisinde oturuyor ve gazetenin içeriğini iki saatte hazırlıyordu ancak şiirlerinin artık önceki şiirleri gibi sağlamlığı ve akıcılığı bulunmuyordu. Bu yüzden, Bahâr'ın, Vahîd Destgirî'nin ve Hasan Sâ'i'nin de önerisiyle gazete Muhsin Harirçiyân Sâ'i'ye devredildi.*" (Şimâl, 10).

Hayatı boyunca bekâr yaşayan Eşrefuddîn, ömrünün kırk yılını vakfettiği gazetesini aracılığıyla vatanına ve halkına hizmet etmiştir. Hastaneden çıktıktan sonra zihinsel ve fiziksel olarak daha da zor zamanlar geçiren şair 1934 yılında, 63 yaşında yoksulluk ve sefalet içinde Tahran'da ölmüştür (Sobhânî, 1386: 622).

3. Eserleri

Eşrefuddîn'in, çoğunu, öğretici ve ahlakî içerikle kaleme aldığı nazım ve nesir eserleri bulunmaktadır. Bunlar:

- 1- *Nesîm-i Şimâl / Bâg-i Behîşt*: Eşrefuddîn'in *Nesîm-i Şimâl* gazetesinde yayımladığı şiirlerden oluşan ve bazı basımlarının 'Nesîm-i Şimâl' bazı basımlarının ise 'Bâg-i Behîşt' olarak adlandırıldığı şiir divanıdır. Yirmi bin beyitten oluşan bu şiir divanı Tahran'da ve Bombay/Hindistan'da defalarca basılmıştır.
- 2- *Târîh-i Muhteser-i Irân (Manzûme-i Eşrefiye)*: Öğrencilerin, İran tarihini rahatça öğrenebilmesi amacıyla, nazım olarak, soru – cevap şeklinde kaleme alınmıştır. Yaklaşık yedi yüz beyitten oluşmaktadır.

- 3- *Golzâr-i Edebî*: 1912 yılında Tahran'da basılan eser ilkokul öğrencileri için hazırlanmış bir ders kitabıdır. Fransız edebiyatçıları Jean de La Fontain'in ve Jean-Pierre Claris de Florian'ın öykü tercümelerinden oluşan kitapta otuz üç temsili hikâye yer almaktadır.
- 4- *Azîz u Gezâl*: Âşıkane hikâyelerden oluşan, nazım ve nesir şeklinde yazılan bu eser ilk olarak Tahran'da, 'Berâderân-i Bâkırzâde' yayınevinde basılmıştır. Azîz'in sevgilisi Gezâl için yazdığı temsili bir mektuptur; eserde yer alan beyitler alfabetik sırayla devam etmektedir.
- 5- *Beşâret-i Zuhûr*: 1912 yılında Tahran'da basılan bu eser, Hz Mehdî'nin ortaya çıkışının müjdelendiği bir manzumedir. Terkîb-i bend nazım biçiminde yazılan eser, her biri 24 bentten oluşan 15 beyitten (toplamda 360 beyit) oluşmaktadır.
- 6- *Erfe'nâme*: Mesnevi biçiminde yazılmış kısa bir eserdir. (Osmânî, 90; Şimâl, 11; <http://fa.wikishia.net>).

4. Eşrefuddîn'in Edebî Üslubu ve Üslubunu Etkileyen Unsurlar

Fars edebiyatında, Meşrutiyet dönemi şiiri veya şairleri üzerine inceleme yapan araştırmacılar, bu dönem şiirlerini temalarına ve içeriklerine, şairlerini ise üsluplarına göre sınıflandırmakta ve temelde aynı tespiti dile getirmektedirler. Bu bağlamda, İsmail Hâkimî (1375: 88), dönemin şairlerini dört gruba ayırmaktadır. Birinci grup içerisinde yer alan şairlerin şiirlerini 'meşrutiyet şiirinin merkezi' ya da 'ordunun kalbi' diye adlandırmaktadır. Hâkimî'ye göre bu şairler, lafız ve mana itibarıyla şiirlerini zamanın olaylarının gösterildiği bir sergi haline getirmişler; geleneklere bağlı kalmayıp üslûp ve tarz peşinde olmamışlardır. Şiileri zamanın tüm hadiseleriyle beraber, Meşrutiyet döneminin nabzı olmuş; sokak, çarşı - pazar ve gazete diliyle yazılmışlardır. Hâkimî, Seyyid Eşrefuddîn Huseyin Gîlânî (Nesîm-i Şimâl)'i bu grubun öncüsü konumunda sıralamakta, Ârif-i Kazvînî ve Işki'yi de bu gruba dâhil etmektedir.⁵ Eşrefuddîn bağlamında bu yorumun benzeri Tefvik Sobhânî tarafından da yapılmaktadır (Sobhânî, 623). Sobhânî, Eşrefuddîn'in şiirlerinin bir kısmının tarihî ve siyasi açıdan önemli olduğunu vurgulamakta, bu şiirlerin mazmunlarının kaynağının insanlar olduğunu ve bu sebeple şiirlerini onların diliyle aktardığını söylemektedir. Ona göre, Eşrefuddîn, gündelik konuları ve sıradan insanları sade bir üslupla şiire dökmüş, insanların adet ve göreneklerini eleştirel biçimde incelemiştir. Eşrefuddîn'in şiir üslubu ve şiirlerinin temalarına bakılacak olursa bu tanımlamaların doğru olduğu, şiirlerinin yaşadığı dönemi yansıttığı açık şekilde anlaşılmaktadır. Yine birçok araştırmacı, Eşrefuddîn'in şiirlerinin ahenk açısından iyi bir düzeyde olduğu hususunda da hemfikirdir (Sobhânî, 623; Zerkânî, 1383:124-125; Yâhakkî, 1375:60). Eşrefuddîn şiirdeki ahenk unsurları noktasında yeni bir ekolün kurucusu olmamasına rağmen edebiyatta yeniliği takip etmiş; toplumsal ve satirik şiir unsurlarını barındıran müstezet ve musammat gibi nazım biçimlerini şiirlerinde yoğun şekilde kullanmıştır (Zerkânî, 124-125). Ayrıca, Eşrefuddîn, şiirlerinde aruz vezninin çok ağır olmayan unsurlarını tercih etmiş, her ne kadar tekrara girmiş olsa da okuru yoracak vezinleri kullanmaktan kaçınmıştır. Onun '*Halkın şiirlerimi bağırarak okumasını hedefliyorum*' söyleminden, bilinçli olarak bu tür ağır olmayan ölçüleri ve vezinleri seçtiği düşünülmektedir.

Bazı araştırmacılar, Eşrefuddîn'in işlediği temalar ve dönemin olaylarını yansıtmada açısından sahip olduğu öneme değinirken aynı zamanda onun üslubundaki temel eksiklikler hakkında da görüş bildirmişlerdir. Meşrutiyet dönemi şiirini tematik ve içerik bakımından irdeleyen Seyyid Mehdî Zerkânî de (124) bu dönemdeki şiirlerin 'üç temel unsur' ekseninde kaleme alındığını belirtmektedir. Birinci unsur, Bahâr'ın ve İrec'in şiirlerinde yoğun olarak görülen 'bir insanın kalıcı ve derin duygularına yönelme'; ikinci unsur, en güzel örneklerinin Ferruhî-yi Yezdî'nin şiirlerinde bulunduğu 'keskin duygularla yüklü imajları kullanarak etkili hayali imgeler yani zihinsel tasarımlar oluşturma'; üçüncü unsur ise Eşrefuddîn'in şiirlerinde oldukça fazla kullandığı 'toplumsal, siyasi ve inkılâbî duygulardan istifade etme'dir. Zerkânî, en güzel ve kalıcı şiir tarzının özellikle ilk iki unsura sahip şiirler olduğunu belirtmektedir. Üçüncü unsur ile yazılan şiirlerin sadece millî hassasiyetlerin yoğun olduğu dönemde etkili olacağını ve bu durum azalınca bu şiirlerin etkisinin de halk arasında kaybolacağını söylemekte; bu unsurla yazılan şiirlerin gelip

⁵ Meşrutiyet şiirinin özellikleri ve temsilcileri hakkında daha geniş bilgi için bkz. İsmail Hâkimî "İran Meşrutiyet İnkılâbı ve Edebiyata Tesiri", Çev.Şadi Aydın, *Nüşa*, İstanbul, Güz 2003, sa. 3.11, s. 83-99.

geçici olduğunu ve şairinden önce öldüğünü ileri sürmektedir. Eşrefuddîn'in şiirlerinin genellikle üçüncü unsurla yazıldığını ve bu sebeple Fars edebiyatında, dönem şairlerinin gerisinde olduğunu ifade etmiştir. Zerkânî'ye göre, Eşrefuddîn konuşma dilini tercih ederek şiirin temel unsurlarından biri olan hayali imgeler oluşturmada yetersiz kalmış, bu unsurdan sadece muhatabının anlayabileceği kadarını kullanmış ve sadece bir duyguyu bir duyguya benzetme halinde yararlanmıştır. Araştırmacıya göre, bu durum Eşrefuddîn'in şiirini bir tür slogan, özlü söz haline sokmuştur ki bunun haklı bir eleştiri olduğu düşünülmektedir.

Bozorg Alevî de, şairlik yeteneği ve kapasitesi bakımından Eşrefuddîn'in Arif veya İrec Mîrzâ ile mukayese edilemeyeceğini ancak meşrutiyet inkılâbı için yaptıkları ve hayatını tamamen bu yola vakfetmesinin de inkâr edilemeyeceğini dile getirmektedir. Ona göre, Eşrefuddîn'in samimi üslubu, konuları ele alma biçimi, bulduğu ve vatan sevgisi bağlamında işlediği konular o denli etkilidir ki bu dönemin iz bırakan öncelikli şairlerinden sayılması kaçınılmazdır (Bozorg Alevî, 1386: 73-74). Her ne kadar edebî yeteneğinin ve düzeyinin Edîbu'l-Memâlik, Arif, İşkî, Ferruhî-yi Yezdî, Dehhodâ, Bahâr gibi dönem şairleri seviyesinde olmadığı ifade edilse dahi birçok araştırmacı, hemfikir olunduğu üzere, Eşrefuddîn'in yazdıkları ile halkı meşrutiyet inkılâbı hakkında bilinçlendirme görevini başarıyla yerine getirdiğini belirtmektedir. Bu araştırmacılar, dönemin gerek olaylarını gerekse ruhunu yansıtan, çıkış noktası vatan sevgisi olan şairler arasında Eşrefuddîn'in adının da mutlaka yer alması, Kâçâr döneminin etkin şairlerinden Kaîmmakâm Ferâhânî ve Fethullah-i Şeybânî gibi siyasi eleştiri ve özgürlüklerin artması konularında şiir söylemiş, vatan yolunda şiirleri ile mücadele etmiş şairlerin devamı olarak değerlendirilmesi gerektiği görüşündedir (Morrisson vd.,1380: 454-455; Nâsır, 1382: 5-6; Zerkânî, 104-105).

Eşrefuddîn'in şiirini etkileyen unsurlar irdelendiğinde, şairin klasik şiir kıstaslarında şiir söylemediği (Yâhakkî, 1388: 15); ancak Sa'dî, Firdevsî, Nâsır Husrev, Aynu'l-Kuzât-i Hemedânî, Bâbâ Tâhir, Şâh Nimetullah Velî, Mîr Emâd Kazvînî, Muhteşem Kâşânî, ve özellikle Hâfız gibi klasik dönem şairlerinden etkilendiği bilinmektedir (Şimâl, 10). Kimi zaman Hâfız'ın şiirlerini tazmîn şeklinde kullanan Eşrefuddîn'in etkilendiği öncelikli edebiyatçı ise Azerbaycanlı ünlü şair Mîrzâ Ali Ekber Sâbir'dir. Eşrefuddîn, Azeri Türkçesi olarak yayımlanan 'Mollâ Nasreddîn' gazetesindeki Sâbir'in çoğu şiirinden ya da bu şairin şiirlerinin toplandığı 'Hophopnâme' adlı eserinden iktibas ya da tercüme yoluyla faydalanmış ancak yaptığı bu alıntılarını belirtmediği için, bunu fark eden diğer edebiyatçılar tarafından, şiirlerinin orijinalliği hakkında eleştirilere maruz kalmıştır. Hatta kendisinin hamisi olan Bahâr bile bu durumu eleştirmiştir (Yâhakkî, 1375: 60-61; Zerkânî, 123). Bu yönüyle eleştirilse de, Sâbir'in şiirlerinde bahsettiği özgürlük düşüncelerini ve bu bağlamda kullandığı mazmunları İranlı okur ile tanıştıran meşrutiyet inkılâbına önemli bir katkı sunduğu da araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir (Aryenpûr, 1379: 64-65; Yâhakkî, 1375: 61).

Aryenpûr, Eşrefuddîn'in edebî üslubu ve şiirleri üzerine yaptığı incelemede Eşrefuddîn'in yaşadığı etkileşim hakkında şu tespiti dile getirmektedir: "*Eşrefuddîn'in şiirleri öncelikle, her ne kadar klasik tarzda şiir söyleyenlerin uzunluğuna [ve düzeyine] ulaşmasa da kullanılan terkip ve üslup bakımından o zamanda söylenen mizahî ve siyasi içerikli şiirlerin çoğundan daha başarılıdır. İkinci olarak, Eşrefuddîn tam anlamıyla inkılâpçı bir şair olamamıştır. Sâbir'in şiirlerinin etkisinde söylememiş olduğu bazı şiirlerinde, geçmişe duyulan pişmanlık, istibdat yanlıları ve muhafazakârlık ile uzlaşma, gericilik gibi unsurlar görülse de, İran'ın özgürlüğünü savunma, yabancıların İran'a tecavüzüne, müdahalesine yapılan muhalefet onun sanatının en büyük hedefi olmuştur. Bu bağlamdaki şiirlerini Sâbir'den öğrenmiş olduğu üslupla, mizahî tarzda, ateşli ve canlı bir biçimde şiir kalıbında aktarabilmiştir...*" (Aryenpûr, 1379: 77)

5. Eşrefuddîn'in Şiirleri ve Şiir Temaları

Yirmi bin beyitten fazla şiir söylemiş olan Eşrefuddîn'in üslubunun öne çıkan unsuru, şiirlerini sıradan, edebiyat bilgisine hâkim olmayan halkın diliyle, oldukça sade biçimde yazmış olmasıdır. Bununla beraber amiyane istilahların bolca kullandığı şiiri, şiir tekniği açısından temeli olan ve yapısı sağlam bir şiir olarak değerlendirilmez. Onun şiirine önem ve değer yükleyen en önemli özellik şiirlerinin mazmunu ve

içeriğidir. İran edebiyatında ‘Bîdârî’ (uyanış) dönemi olarak adlandırılan yani İranlı ediplerin toplumun sorunlarını daha bilinçli şekilde yazınlarına dâhil ettikleri yıllarda Eşrefuddîn de, şiir temalarını bizatihi halkın kendisinden beslemiş ve halkın ihtiyaçlarına cevap veren şiirlerini nükteli sözlere, güzel hikâyelere dönüştürerek *Nesîm-i Şimâl* gazetesinde yayımlamıştır. Şairin bu temaları kullanması ve üslubu, şiirlerinin geniş kitlelerce beğenilmesinin temel sebebidir (Yâhakkî, 1375: 60). Onun şiirlerini okuyan halk, bu şiirlerde gündelik hayatta yaşadığı ve maruz kaldığı haksızlığı, adaletsizliği görmektedir:

*Geldi Ramazan çiftçinin sofrasında ekmek yok; onun kızının üzerinde gömlek ve şalvar yok
Çiftçinin gamından kanlanmayan bir ciğer yok, sebebi odur ki bu viranda insaf yok.*

Sobhânî de (623), Eşrefuddîn’in şiirini üç kısma ayırmıştır: ‘Mollâ Nasreddîn’ gazetesinde yayımlanan Sâbir’e ait şiirlerin tercümelemleri, Sâbir’in şiirlerinin etkisiyle yazdığı benzer içerikteki şiirleri ve kendi yazdığı şiirleri. Ancak Eşrefuddîn’in işlediği konular/temalar ister özgün ister etkilenme neticesinde olsun kesinlikle yapaylıktan uzaktır. Gördüğü her türlü yanlışlığı, mizahî ve sade bir dille halka anlatması Eşrefuddîn’in başarısının anahtarıdır. Sadece devlet adamları için değil toplumda gördüğü her türlü çarpıklık ve eksik için de eleştirel, hicvî şiirler söylemiştir. Hatta şiirlerini sadece İran’da gördüğü olumsuzluklar için söylememiştir. Avrupa’da yaşanan savaşların kötü sonuçları hakkında yazdığı bu şiiri, onun tüm insanlık ve dünya için benzer hassasiyette olduğunu göstermektedir:

*Yüz binlerce çocuk babasız kaldı, yüz binlerce ana evlatsız kaldı,
Yüz binlerce kadın kocasız kaldı, yüz binlerce göz kanla ıslandı,
Yüz binlerce genç oldu helak, yüz binlerce naaş düştü toprağa,
Yüz binlerce köy oldu alt üst, şehirler habersiz bombalandı...*

Eşrefuddîn, şiirlerinde kimseye kin duymadan kimse hakkında kötü, aşağılayıcı söz söylemeden sadece yaşanan nahoş olayları eleştirmiş ve bu olaylarla ilgili şahısları hicvetmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Eşrefuddîn’in mizahla hakareti ayırabildiği de söylenebilir. Yazınlarında seviyeli ve düzeyli ancak bir o kadar da etkili bir dil kullanmıştır (Aryenpûr, 64; Hâkimî, 1375:32).

Eşrefuddîn’in şiirlerini, mesnevi, gazel, kaside, tercî-i bend, müstezat gibi nazım biçimlerinde yazdığı ancak öncelikli olarak musammatı kullandığı ve benimsediği görülmektedir. Şiirlerinde telmih, teşhis, istiare, tazmin, kinaye ve cinas gibi edebî sanatları kullanan şair hangi nazım biçimi tercih ederse etsin kaleme aldığı şiirlerinin tamamında eleştirel ve mizahî bir üslup bulunmaktadır. Bu üslupla yazdığı şiirler ‘Vatan sevgisi, İran meşrutiyet rejiminin aksayan yönleri, halkı bilinçlendirme, bazı din adamlarının yanlışlarını dile getirme, hurafe ile mücadele, toplumsal sorunlara hassasiyet, insanların geri kalmışlığı, insanların ikiyüzlülüğü ve vefasızlığı, işçi sınıfını ve fakirleri gözetme, yabancı bürokratların varlığı ve İran’a müdahalelerine eleştiri, yöneticilerin adaletsiz tutum ve davranışlarına eleştiri’ gibi baskın temalara sahiptir. Şairin temel amacının güldürürken düşündürmek, ülkesinde ve insanında gördüğü yanlışlıkların, eksikliklerin giderilmesi amacıyla bir farkındalık yaratmak, muhatabına örtük olarak öğüt vermek olduğu düşünülmektedir. Yazdığı dizelerden de anlaşılacağı üzere, şairin temel kaygısı vatan hassasiyetidir. Şairin *Külliyat-i Nesîm-i Şimâl* ve *Dîvân-i Eş’âr-i Tenz u Hezel-i Nesîm-i Şimâl* gibi eserlerinden seçilen aşağıdaki şiirleri ya da hacimli şiirlerinden derlenen beyitleri bu temalara örnek niteliğindedir:

Eşrefuddîn, *Mübarek Ola (Olsun)* adlı bu şiirinde Meşrutiyetin kabulüne ve 10 Temmuz 1915 tarihinde meclisin tekrar açılmasına dair duyduğu sevinci dile getirmektedir. Şaire göre, kabul edilen bu yönetim biçimi ve açılan meclis ile ülke refaha kavuşacak, özgürlükler artacak, eğitimde, bilimde ve sanayide kayda değer gelişmeler yaşanacaktır.

*Mübarek Ola
Ey İranlı Meclis mübarek olsun
Tahrân şehrinde Meclis mübarek olsun
Her ne kadar zahmet çektiyse de; her yerde iyi ve kötü laf işittiysek de
Meclis için her yere koşuştursak da; sonunda ölmedik, gördük bugünü de*

*Ay gibi parlayan Meclis mübarek olsun
Bugün Tahran dünyanın rengi oldu; Daru'l-Hilâfe cennet bahçesi oldu
Mutluluk şarkısı gökyüzüne vardı; kürsülü Meclis ayan oldu
Meclisin kürsüsünde oturanlar mübarek olsun...(Külliyat, 9)*

Meşrutiyet ilan edilmiştir ancak ülkede olumlu yönde değişen bir şey olmamıştır. Şair, *Duy da İnanma* adlı şiirinde, Meşrutiyet İnkılâbı ve yürürlüğe giren Anayasa ile ülkede yapılması planlanan yeniliklerin, zaman geçmesine rağmen gerçekleşmediğini belirtir. Eşrefuddîn, artık halkta bu yeniliklerin gerçekleşeceğine dair bir beklentinin ve umudun kalmadığını mizahî bir üslupla dile getirmektedir.

*Memleket bayındır olacak! duy da inanma
İnanç özgür olacak! duy da inanma
Vekiller parlamentoya geldiklerinde, parlamentodan dolayı bu memleket güvenli ve emin olacak!
Akıl meşrutiyete her daim rahmet eyleyecek, istibdat ('ın önü) kesilecek! duy da inanma
Memleket bayındır olacak! duy da inanma
Kuru ülke yeşil ve taptaze olacak; bağlar gül kokusundan hoş rayiha olacak
Bu senenin işleri her seneden daha iyi, (dualar daha tesirli) olacak! duy da inanma
Memleket bayındır olacak! duy da inanma
Geçen senenin zorluğu aklımızdan gidecek; Huda'nın lütfu merhametle feryadımıza ulaşacak
Ferhad'ımız Şirin'in kırmızı (dudağına) varacak; Ferhad'ın asrı (gibi) olacak! duy da inanma
Memleket bayındır olacak! duy da inanma... (Divan, 41)*

Şairin *Fatiha* isimli şiiri de bir önceki şiir gibi Meclise ve vekillere yapılan bir eleştiridir. Şiir, bin bir ümitle kurulan Meclis tarafından halkın beklediği icraatların yapılmaması ve vekillerin çözüm yolu yerine bahaneler üretmesi üzerine yaşanan hayal kırıklığının mizahî şekilde dile getirilmesidir.

*Meclisi Fatiha ile kurarsınız; iyi bir hafız ayarlarsınız
Baldan şerbet ve helva yaparsınız; bu sözü hep yatarsınız
Allah Meşrutiyete rahmet eyleye!
Temiz giysi giyersiniz hepiniz; Meşrutiyet için çabalarsınız hepiniz
Arı gibi hararetlenirsiniz hepiniz; çay ve kahve içersiniz hepiniz
Allah Meşrutiyete rahmet eyleye!
Halı ve kilim getirirsiniz Kirman'dan; deste deste çiçek getirirsiniz Kaşan'dan
Portakal suyu getirirsiniz Gilan'dan; getirirsiniz balık, tavuk ve fesencan
Allah Meşrutiyete rahmet eyleye!
Sonra yağarsınız yüz yanma ve erimeyle; mersiye okuyan olur hoş avaz
Mersiye'nin ardından takip edilir namaz; okursunuz makamıyla hep Hicaz
Allah Meşrutiyete rahmet eyleye!
Bizim gizli sözlerimiz var; meclisten beklentimiz (endişemiz) var
Yine de genç bir ümidimiz var; Fatiha okuyan meclisimiz var
Allah Meşrutiyete rahmet eyleye!
Tahranlılar ne hedefler verdiler; Tebrizliler ne canlar verdiler
Gilanlılar ne gençler verdiler; sonunda bu şiiri onlara verdiler
Allah Meşrutiyete rahmet eyleye!
Yazık bizim faydasız olan o zahmetimize; çözümedi bu sorunumuz neticede
Bizim güzelimiz olmuş zenci köle; vah halimize, vah ki bizim halimize
Allah Meşrutiyete rahmet eyleye! (Divan, 84)*

Eşrefuddîn, *Nasihât* başlığıyla kaleme aldığı şiiriyle vatan yolundaki mücadelesinde haksızlıklara maruz kaldığını ve bu durumdan kurtulmak için onun da umursamaz bir tutum takınması gerektiğini salık vermektedir. Şair her ne kadar şiiri kendisi için söylemiş gibi görünse de aslında bu tarza davranan insanların cesaretsizliğini ve duyarsızlığını eleştirmektedir. Zira Eşrefuddîn bu yolda yürümekten hayatının sonuna dek vazgeçmemiştir.

*Ey biçare Eşref! İtaat düşüncesinde ol; ömründen kırk (sene) geçti, ibadetle meşgul ol
Medresede hocadan hidayeti soran ol; meyhanede açığözlerle cehaletin sarhoşu ol
Rezil olmak istemiyorsan cemaatle hem renk ol
Acaba anlamadın mı, Tahran'da arifler var; (orada) fasihlerin yücesi, şairlerin tacı var
Mesleği hile olan hırsızlar, hilekâr kurtlar var; ey harap ev burada sefilliğe hazır ol
Rezil olmak istemiyorsan cemaatle hem renk ol
Herkesin hırsız olduğu bir yerde sen (de) çapulcu bir hırsız ol; Herkesin sarhoş olduğu bir mecliste sen
(de) sarhoş ve mest ol
Herkesin kör olduğu bir şehirde sen (de) kör ol, sağır ol; Herkesin dilsiz olduğunu gördüğünde sen (de)
sohbetten dilsiz ol
Rezil olmak istemiyorsan cemaatle hem renk ol
Senin latif şiirlerini tüm çocuklar biliyorlar; medresede kızlar sevinçle (onları) okuyorlar
Bu haftadan o haftaya senin düşüncende kalıyorlar; asla tatil yapma, merhametli ve mert ol
Rezil olmak istemiyorsan cemaatle hem renk ol
Bu şiir yazmak da nedir ey şair-i divane? Kalk gel bizimle bir gece meyhaneye
Lezzet-i şahaneyi gör vahdet şarabının kadehinde, vur azametinin kadehini, vahdet şarabından mest ol
Rezil olmak istemiyorsan cemaatle hem renk ol
Her ne kadar şiirin taze meyve gibi de olsa, mazmunun bal ve şeker gibi de olsa
Bu tarz söz söylemek tehlikelidir, dişi çiğere geçir, gamda ve üzüntüde boğulan ol
Rezil olmak istemiyorsan cemaatle hem renk ol... (Külliyat, 46)*

Eşrefuddîn, *Bonsoir* (*Şeb-be-khayr*) şiiriyle, aslında şiirlerini yazma amacını açıklamıştır. Şairin asıl gayesi, her ne kadar bu yolda sıkıntı çekmiş olsa da, halkı vatan sevgisi hakkında bilinçlendirmek ve halkın çektiği sıkıntıları her daim dile getirmek olmuştur.

*Bonsoir (İyi akşamlar)
Ey Nesîm bu halkı uyandırdın, bonsoir
Sarhoş cahilleri uyardın, bonsoir
Sekiz yıl bizim için zahmet çektin, aferin; şiirleri halkın ağzında gördün, aferin
Yalınayak, baston ile koştun her yöne, aferin; sıkıntının darbesini tattın şerbet yerine, aferin
Sıkıntidan ve gamdan hasta ettin kendini, bonsoir
Bir bir izhar ettin bizim derdimizi, bonsoir
İyice soran oldun bizim halimizi, bonsoir... (Külliyat, 44)*

Şair bu şiirde, yöneticilerin ülkeyi layıkıyla yönetemediklerini, halkın sorunlarına duyarsız kaldıklarını, ülkenin gelişmesi ve ilerlemesi için herhangi bir icraatta bulunmadıklarını belirterek onları eleştirmektedir. Eşrefuddîn'e göre halk cehalete, ülke geri kalmışlığa terk edilmektedir. Sorumlular görevlerini yerine getirmemekte ve her türlü eleştiriye kulaklarını tıkamaktadırlar. Şiirin son beytinden, Eşrefuddîn'in bu şiiri akıl hastanesinde yazdığı düşünülmektedir.

*Dinleyen Kulak Nerde?
Daha ne kadar feryat edeceksin Allah'ın kanunu nerede diye? Dinleyen kulak nerede?
Fukaranın arzına kulak veren o kimse nerede? Dinleyen kulak nerede?
Halk pazarda sarhoş ve çakırkeyif tamamen; nefret etmekte şahın dininden
İnsaf, vefa, vasıf, utanç ve hayâ nerede? Dinleyen kulak nerede?
İlimde ve terakkide tüm dünya değişti; ahlak tehavvül etti*

*Bizi ilime ve pozitif bilime götürecek olan nerede? Dinleyen kulak nerede?
Ulemanın, din bilginlerinin, fazılların heyecanı nerede? Dinleyen kulak nerede?
Birisı sordu, rahmet ve mürüvvet nereye gitti diye? Dedim gitti göğe
İran'ın yarısı eğitimden hep uzaktır; yarısı kör ve topaldır
Feryat etti herkes: bizim Nesîm'imiz nerede? Dinleyen kulak nerede? (Külliyat, 27)*

Eşrefuddîn'e göre, ülkenin geri kalmışlığı sadece yabancı bürokratların ülkenin iç işlerine karışmasından ya da yöneticilerin yetersizliğinden kaynaklanmamaktadır. Şaire göre, halkın milli mücadeleye katılmaması ve ülke işlerine duyarız kılması da bu durumun temel etmenlerindedir.

Edebiyat

*Eğer vatan yok olursa, biz gece gündüz şarap içeriz; Rey'in ay yüzlüleri ile bade içeriz
Kazvin'in üzüm şarabından arka arkaya içeriz; şişenin dibinde birbirimizi cümle kurban ederiz
Baş çıplak, ayak çıplak gidelim Tahran'a doğru
Yayla mevsimidir, gidip soğuk su içmek gerekir; kuzu kebabıyla sarı şarap içmek gerekir
İran toprağı aslında bir sille yedi alçaktan; Ah ve eyvah ki zelillikle gidelim İran'dan
Baş çıplak, ayak çıplak gidelim Tahran'a doğru
Huda'nın şeriatı ve hükümleri efsane oldu, bize ne gam? Sokak ve pazar meyhane oldu bize ne gam?
Ecnebi eğer bu eve girdiyse bize ne gam? Biz gidelim gezmeye, caddeyi dolaşmaya
Baş çıplak, ayak çıplak gidelim Tahran'a doğru
Biz ne bilelim din, mezhep ve namus nedir? Reşt nedir? Mazenderan nedir? Günbedkavus nedir?
Bu davada hayali nedir Rus'un ve İngiliz'in? Biz gidelim mevkiler, lakaplar ve fermanlar için
Baş çıplak, ayak çıplak gidelim Tahran'a doğru (Külliyat, 73)*

Eşrefuddîn 'vatan sevisi' temasıyla söylediği bu şiirinde, çıkarları doğrultusunda Rus, İngiliz ve Alman yanlısı olan İranlıları eleştirmiş, tüm halkın bu durumdan rahatsız olduğunu dile getirmiştir.

*Gördüm sabah sokakta bir genci, tuttum arkadan eteğini
'Fil'in anlamını sordum ona; dudağı titredi, anladım (orada)
İran'ın toprağı üç filden viran olmuştur
Rus fili, İngiliz fili, Alman fili
Öğlen gittim Şah Mescidi'ne; gördüm siyah sakalı ile bir bilge
Bir göz ucuyla baktı bana; vurdu başına, söyledi yüz ahla vahla
İran'ın toprağı üç filden viran olmuştur
Rus fili, İngiliz fili, Alman fili
Gurup vakti gittim eve; oldum hem dem candan sevilen dilberle
Meyhaneden olunca sarhoş; bir söz söyledi ki oldum divane
İran'ın toprağı üç filden viran olmuştur
Rus fili, İngiliz fili, Alman fili... (Divan, 72)*

Seyyid Mollâ ile Sohbet şiiri, Eşrefuddîn'in yine bu bağlamda değerlendirilmesi gereken yazınlarından biridir. Şair, zamanın şartlarına, ülkenin durumuna ve kendi çıkarlarına göre hareket edenleri hicvedip eleştirmektedir.

*Bir Seyyid cuma akşamı dedi bir Mollaya; ey göğsünde bir deniz olan ilimden
Neden ızdıraplı ve yalnızsın havuzun kenarında? Bugün daha hoş bir yer olmaz medreseden
Vay eğer bugünün ardından bir yarın olursa
Kaç senedir rızık yedin bu okulda; gönlün aydınlandı muzafferliğin ışığıyla
Hakk sana bağıştta bulundu konuşma ilmini öğrenesin; hatta Tevhid defterinden inşa eylesen
Vay eğer bugünün ardından bir yarın olursa
Bazen Meşrutiyeti talep ederek feryat ettin; bazen benim yolum istibdattır dedin*

*Ben sürekli dedim sana fazla konuşma; işitmedin sen, şimdi boğulmuşsun bu kargaşada
Vay eğer bugünün ardından bir yarın olursa
Tabut ve kefen düşüncesinde ol ki ecel geliyor; ölümün şahidi saat gibi kucağa geliyor
Hazırlanıyor ibadetin tahsil zamanı; dilenciye vermedin bir helva cuma akşamı
Vay eğer bugünün ardından bir yarın olursa
Vay ki eğer kıyamet günü sual ederlerse; helal tahsilden ne ettik ne yedik diye
Elbiseyi, altını ve malı nereden topladık diye; sen ne dersin böyle mecnun ve meftun şekilde
Vay eğer bugünün ardından bir yarın olursa
Sohbet zamanı tüm sözler yalandır yalan; tüm (o) vatan sevgisini anlatmak yalandır yalan
Ruhun ve bedenin gidişatı yalandır yalan; biz Huda'nın kanununa atmadık bir imza
Vay eğer bugünün ardından bir yarın olursa
Vay bize ki gece gündüz savaştık hep; felaket denizine timsal misali battık hep
Kendi yatağımızda uyuyup, yöneldik hep Avrupa'ya; bize çocukmuşuz gibi getirdiler pasta
Vay eğer bugünün ardından bir yarın olursa... (Divan, 81-83)*

Şairin, Meşrutiyetin ilan edilmesine rağmen bu yönetim biçimini desteklemeyen ve yıpratmaya çalışanları hicvettiği bir şiiirdir. Eşrefuddîn'e göre, ülkede öncelikle zihniyetlerin değişmesi gerekmektedir

*Şeyhimizin kafası sarhoş olduğu sürece; bizim gönlümüzde toz ve pas olduğu sürece
Pir sarhoş ve ayyaş olduğu sürece; ilerleme bu eblehin elinde olduğu sürece
Mahşere kadar topaldır bu kabile
Dedik kalem olmuştur özgür; harabe İran olmuştur bayındır
Meşrutiyetin temeli güçlenmiş; birçok okul icat edilmiş
Ne yazık ki camımız taşa gelmiş
Mahşere kadar topaldır bu kabile
Meşrutiyet ilerlemenin göstergesidir; meclis de ilerlemenin evidir
Bu kıvılcım ilerlemenin alevidir; bu şiir ilerlemenin teranesidir
İslam neden duçardır rezilliğe
Mahşere kadar topaldır bu kabile
Allah, meşrutiyet ve meşveret dedi; peygamber de apaçık beyan etti
Hürriyet halkı davet etti; ne yazık ki şeyhimiz tekrar söyledi
Meşrutiyet Avrupa'nın numunesidir diye
Mahşere kadar topaldır bu kabile... (Divan, 100)*

Halk istibdat zamanında baskından ve korkudan o kadar sinmiştir ki Eşrefuddîn mizahî biçimde kaleme aldığı bu şiirinde, bir çocuğa ninni olarak 'vatan için üzülme, özgürlükten söz etme yoksa öcü gelir' diyerek ülkedeki baskının ağırlığına dikkat çekmiştir.

*Çocuğum! Bağırma gelir öcü
Bağırıp çağırma gelir öcü
Kes sesini! Öcü gelir götürür seni; akan subaşında parçalar seni
Lokma lokma baştan ayağa yer seni; vatani zikretme gelir öcü
Zavallı fakirin katli için bir grup kurt oturmuş pusuya
Millet için tatlı bir dille Ferhâd'dan konuşma, gelir öcü
Çocuğum! Bağırma, gelir öcü
Vatan için ahlânma vahlanma; taze gelin hakkında hiç konuşma
Tavuk ve horozun merhalesinden geç; özgürlükten konuşma, gelir öcü
Çocuğum! Bağırma, gelir öcü
Büyükleri (ceddini) taklit etme; Rüstem'i ve Cemşid'i zikretme
Vatani bu kadar methetme; ecdadın vasfından bahsetme
Çocuğum! Bağırma gelir öcü
Akşamdan sabaha kadar şarap iç; şarabı bir sevgiliyle sade iç*

*Sofrada her ne varsa hazır ol yemeye; olma zamanın düşüncesinde
Çocuğum! Bağırma gelir öcü...(Divan, 75-78)*

Eşrefuddîn, gericiliği ve hurafeciliği eleştirdiği bu şiirini de yenileşmenin ve ilerlemenin karşıtı olan kişilerin diliyle yine hicvî ve mizahî bir tarzda kaleme almıştır. Ülkenin ilerlemesi durumunda imtiyazlarının kalmayacağını dile getiren bir grup din adamı, Meşrutiyetin gelmesiyle insanların özellikle gençlerin bilinçleneceğinden ve pozitif ilme yöneleceğinden endişe etmektedirler.

*Bu yine nasıl bir heyecandır Maşallah; Meşrutiyet bize verdi şahin şah
Biz yaşlıyız, ilimsiz ve kendini düşüneniz; bir ayak mezarda ve bir ayak çukurda
Tövbe tövbe! Estağfurullah
İnsanlar esaretten özgür oldu; millet itibar kazandı
Çocuklar ilim ve sanat düşüncesinde; eşitlik parladı, adalet ortaya çıktı
Ey yaşlı adamlar, bu dine aykırı düşünceden eyvah!
Dostlar görün çocukların gürültü patırtısını; çocukların mollası oldu Avrupalı
Tulum derisi (gibi) oldu çocukların kafaları; kaloşlu ve çizmeli (oldu) tıfilların ayakları
Ben mahvım; matemdeyim vallah billâh
Biz yaşlı adamlarız yoktur dişimiz; eğer dişimiz olsa yoktur ekmeğimiz
Ekmeği getirsel de yoktur canımız; bir kırmızı sakalla yoktur unvanımız
Çocuklar güler bize kâh kâh
Yeni yetişen gençler deste deste; gül gibi oturmuşlar mekteplerde
Tahsil tavafına bağlamışlar ihram; batıl inanç bağından kurtulmuşlar kesinlikle
Bizim okumamız gerekir bir Kulhuvallâh, (Divan, 102-104)*

Bir annenin kızıyla yaptığı sohbet esnasında annenin, ülkenin nasıl yönetilmesi gerektiğine ve ülkenin gelişmiş bir orduya sahip olması gerekliliğine dair kızına yaptığı açıklama ile Eşrefuddîn, yöneticilere düzenli ve gelişmiş bir ordu kurmaları yönünde öğüt vermektedir.

*Vatan ne saygıdeğer olur falandan; ne de bayındır olur filandan
Birin sözülle özgür mü olur vatan? Hiç kimseden dolayı abat olur mu vatan?
Vatan için de ordu lazımdır; cesaret gösteren ordu şarttır
Ordu memleketi düzenli kılar, ordu rahatlığı sağlar
Şahin Şah muzaffer olur ordudan; memleket kolay kolay alınmaz ordudan
Ordu için gümüş ve altın lazımdır; fişek, tüfek ve kemer lazımdır
Ne güzel söylemiş Şahnâme'de, Zâl-i Zer'in sözülle namlı Firdevsi
"Süslenir ordu altın ile, ondan dolayı azalır düşmanın niceliği"
(Külliyat, s.20-21)*

'El tövbe' başlıklı bu şiirde Eşrefuddîn, ilerleyen yaşına rağmen evlilik düşüncesinde olan ve kendi zevkinden başka bir şey düşünmeyen bir adamı hicvetmiştir. Şairin örtük olarak çok eşliliği ve kadına yönelik toplumdaki cinsiyet eşitsizliğini eleştirdiği de düşünülmektedir.

*Ey yolunu kaybetmiş yaşlı, daha ne zamana kadar uyuyacaksın?; kalk yerinden, seher zamanı
Dergâha yüz dön ağlayan gözlerle, ağlama ve inleme ile her an (şunu) söyle:
Tövbe, tövbe, estağfurullah
Yaşının fazlalığından cüssen eğilmiş, iki gözünün feri gözünden gitmiş
Yaşlılığın zayıflığından rengin uçmuş; o arzular, bu kısa ömürde
Tövbe, tövbe, estağfurullah
Huda'ya dön yalvaran ellerle; ey mürüvvetsiz, Hakk ile sefa eyle
Sakalın beyazdır, edep eyle; ansızın bir ok yersin o hedef yerinde
Tövbe, tövbe, estağfurullah
Senin yaşlılığından gönüller kederlidir; altı kadın aldın bu yedincidir*

*Artık toprağın altıdır senin yerin, azık topla bu yol için
Tövbe, tövbe, estağfurullah... (Divan, 44-45)*

Eşrefuddîn Yaşlı bir zengine/devletliye övgü (fahriye) adlı bu şiirde hiciv unsurlarını kullanarak aslında bahsedilen kişiyi övmek yerine yermiştir. Şaire göre, ülkenin gelişmesinin önündeki en büyük engel böyle kişilerin devlet görevinde yer almasıdır.

*Her ne kadar yaşlıysam ve yaşlılıktan eğilmişse de belim; (lakin) dünyadan habersizim
Dört karım var ancak bir diğer zevcenin düşüncesindeyim; (lakin) dünyadan habersizim
Gece ve gündüz bu şehirde bir ay yüzüye eşim; (lakin) dünyadan habersizim
Evim, bağım, seyisim ve huzurum var benim; (lakin) dünyadan habersizim
Suretim sarı, ağzım eğri ve gözüm çarpıktır; dengesizliğin arkadaşıdır
Ancak zevk ve sefa meclisinde herkesten daha çok beğenilenim; (lakin) dünyadan habersizim
Sakalım renkten ve kınadan parlak ve berraktır; burnum ise şişmancadır
Makam, mevki ve lakapların sahibiyim, (lakin) hünersizim; dünyadan habersizim
Hangi Nesîmî, hangi Şimâlî, hangi bilim, hangi ilim; ne okulu, ne geleneği?
Ben nerede, 'Romanya'nın bağımsızlık ilanından konuşmak nerede? Almanya nerede?
Doğu ve Batı dünyasının tümü girdi birbirine; uykuya dalmışım ben (de)
Ben akşamdan sabaha rakıdan ve beng otundan mestim; (lakin) dünyadan habersizim
Altı yüz elmas ve pırlanta yüzüğüm var benim; yakuta ve mercana sahibim
Yoldan geçerken gördüğüm her bir kadına bakarım; (ona) iyi bir bakış atarım
Kıyamete kadar gitmez güzel yüzden gözlerim; (lakin) dünyadan habersizim
İşim, zevktir, sefadır, şarap ve kumardır, tütün, def ve tardır benim
Hasmıyım fakirlerin, düşmanıyım sıkıntı çekenin; başıma toprağı (dökülsün) âlemin
(lakin) dünyadan bi'haberim... (Divan, 92-93)*

Eşrefuddîn, *Münacat* adlı bu şiirin genelinde, İranlıları neden yarattığına dair Allah'a yakarışını dile getirerek aslında İranlılara ağır bir eleştiride bulunmaktadır. Şair, Allah'a münacat ederek, her şeyi yaratanın o olduğunu, yarattığı her şeyin dünyada iyi veya kötü bir yerinin bulunduğunu söylemekte ancak İranlıların vatanın korunması ve gözetilmesi yolundaki gayretsizliğini de sezdirerek halkın özeleştiri yapmasını hedeflemektedir.

*Ey Allah'ım dünyayı yarattın; yeryüzünü ve gökyüzünü yarattın
Mekânı ve mekânsızlığı yarattın; insanlığı ve canı yarattın
Neden İranlıları yarattın?
Âleme meşrutiyet nimeti verdin; bize hamam havlusu yerine küçük bir örtü verdin
Cehalet denizine dalmayı verdin; Tahran'da parlamentoyu yaratan sensin
İranlıları neden yarattın?
Sırat, haşr ve neşr ile berzah sendendir; o âlemde cennet ve cehennem sendendir
Mil, metre ve fersah sendendir; Irak ve İsfahan'ı sen yarattın
İranlıları neden yarattın?
Bu Tahran'da her şey pahalıdır; kebab, kelle paça ve güveç pahalıdır
Tebriz'in has pilavı pahalıdır; sen pahalı olan her şeyi yarattın
İranlıları neden yarattın?
Sen saçlıyı ve keli yarattın; mahalsiz horozu yarattın
Sen bu şiiri ve gazeli yarattın; sen şairlerin tamamını yarattın
İranlıları neden yarattın?
Bir grup senden para güç ister; o dünyada cennet ve huri ister
Bu dünyada şarap ve esrar ister; sen bütün esrarkeşleri yarattın
Neden biz tükenmişleri yarattın?
Haberler baştanbaşa saçmadır ey Allah'ım; hilekârların iki gözü şaşıldır ey Allah'ım
Her yerde göç sohbeti vardır ey Allah'ım; bu cengâverleri sen mi yarattın?*

Neden biz yoksulları yarattın? (Divan, 120-122)

Şair, ülkede yaşanan adaletsizliği ve eşitsizliği yine bu şiirinde eleştirerek toplumsal hayatın aksayan yönlerini dile getirmektedir.

*Ya şeyh namazdan sonra kendi zikrinle meşgul ol; herkes kendi fikrinde sen de kendi fikrinde ol
Zamanede herkes meşguldür kendi işiyle; bülbül şarkı söylemeyle, akrep iğne düşüncesiyle
Sakallı sakalsızlık fikrinde, köse sakal düşüncesinde; herkes kendi düşüncesinde, sen kendi düşüncende ol
Bir grup bir 'Şeyh'in ismiyle, bazıları 'Bâbi' ismiyle; bir grup 'i'tidâli' bir kısım 'inkulâbi'
Bir kabile gece gündüz hesapsızlık düşüncesinde; herkes kendi düşüncesiyle, sen kendi düşüncenle ol
Bazıları İslâm ismiyle dine aykırı adetler çıkardılar; dünya malı için Yezîd'e katıldılar
Mustafa'nın evladını haksız şehit ettiler; herkes kendi düşüncesiyle, sen de kendi düşüncenle ol
Bazıları Sultan ismiyle han ve general oldular; ilimsiz, akılsız ve tertipsizler lakap aldılar
Sandık, kese ve cebi parayla doldurdular; herkes kendi düşüncesiyle, sen de kendi düşüncenle ol
Bazıları halkın parasını götürdü millet adına,! Götürüp teslim ettiler bankalara
Şarap, şampanya ve meze tükettiler masanın başında; herkes kendi düşüncesiyle, sen de kendi düşüncenle
ol...(Divan, 110)*

Eşrefuddîn, kışın soğuktan çocukları ölen fakir bir ailenin çektiği sıkıntıları dile getirdiği bu şiirinde toplumun gelir düzeyindeki adaletsizliği eleştirmektedir.

*Ah, acayip soğuktur bu gece ey nene
Biz ki ölüyoruz bu sene
Sen demedin mi erik yaparız bu gece? Sen demedin mi pilav yeriz bu gece?
Ben ne pilav gördüm ne de pirinç bu gece; zora düştük (sıkıştık) bu mengine
Ah, acayip soğuktur bu gece ey nene!
Bizim bu odamız buz tutmuş sanki; rüzgâr her yönden geliyor elçi gibi
Ben soğuktan feryat figan ediyorum bu gece; sağdan sola koşuyorum (bu gece)
Ah acayip soğuktur bu gece ey nene!
Zenginler tombul yumurta yiyorlar; yemek ile konyak ve şampanya içiyorlar
Tamamen soğuk yiyor bizim evimiz; daha kötüdür dağlık yerden bizim evimiz
Ah acayip soğuktur bu gece ey nene!
Asla fakir çocukların düşüncesinde değil; ne vekil, ne vezir ne de emir
Ey Allah'ım! Al fakirlerin adaletini; açın halinden tokun yoktur haberi
Ah acayip soğuktur bu gece ey nene...(Divan, 34-37)*

6. Sonuç

Hayatından ve eserlerinden anlaşılacağı üzere Seyyid Eşrefuddîn Huseyin Gîlânî (Nesîm-i Şimâl) çağdaş İran Edebiyatı'nın önde gelen edebiyatçılarından biridir. Sosyal eleştiri, hiciv ve hezel türlerinde kaleme aldığı şiirler İran edebiyatının yenileşme aşamalarına örnek teşkil etmektedir.

Şairin üslubu hakkında incelenen çoğu kaynaktan bahsedildiği ve hemfikir olduğu üzere, Eşrefuddîn'in şiiri biçim, görünüş, kavram, derin anlam ve dil açısından her yönüyle halka odaklıdır. Sokak ve pazar dilinden yararlanma, yeni mazmunlara yaklaşımı ve şiirin dış formu hakkındaki yenilik arayışı Eşrefuddîn'in şiire getirdiği üç yeni unsur olarak kendisini gösterir. Bütün bu özellikleriyle Eşrefuddîn yeni şiir akımının şairleri arasında kendine oldukça başarılı bir yer edinmiştir.

Çalışmada seçilen şiirlerinden de anlaşıldığı üzere, Eşrefuddîn'in temel kaygısı daima vatanı olmuştur. Her fırsatta, şiirlerinde kullandığı her temayla İran'ın gelişmişlik düzeyinin, eğitim sisteminin, toplumsal adaletsizliğin bertaraf olması için mücadele etmiştir. Her ne kadar, Mîrzâ Ali Ekber Sâbir'in şiirlerini kaynak göstermeden tercüme etmesi temel bir eksiklik olarak değerlendirilse de esinlendiği bu

şiipleri kendine has üslubuyla ülkesi ve insanı için ilgi çekici bir biçimde kullanması dönemin edebiyatına önemli bir katkı sunmuştur. Ayrıca, hayatının sonuna kadar yayımladığı ‘Nesim-i şimâl Gazetesi’ ile yaşadığı dönemde, içtimai ve siyasi olumsuzluklar hakkında İran halkını bilinçlendirmesi, onların ülkede yaşananlardan haberdar etmesi ve ülke sorunlarına çözüm üretmesi gibi görevleri başarıyla yerine getirmiştir. Adı geçen gazete ve bu gazetede yazdığı şiipleri millî mücadelenin en önemli unsurlarından biri sayılmıştır; ancak birçok araştırmacı, bu millî şairin bugün neredeyse unutulduğunu hatta birçok dönem araştırmacısının eserlerinde onun hakkında bilgiye yer verilmediğini eleştirmektedir. Araştırmacılar, Eşrefuddin’in halkı meşrutiyet inkılâbı hakkında bilinçlendirmek için yazdıkları ile dönemin gerek olaylarını gerekse ruhunu yansıtan, çıkış noktaları vatan sevgisi olan şairler arasında yer alması gerektiği görüşündedirler. Yapılan bu yorumların ve tespitlerin yerinde olduğu düşünölmektedir.

Kaynakça

- Alevî, Bozorg (1386), *Târîh-i Edebiyât-i Mu’âsır-i İrân, Nazm u Nesr*, Tahran: Câmî.
- Anbarcıoğlu, Meliha (1966), “Çağdaş İran Nazmında Konu” A.Ü. Doğu Dilleri Dergisi I/2, Sayı:7-8, s.85-175, Ankara.
- Âryenpûr, Yahya (1379), *Ez Sabâ Tâ Nîmâ*, Cilt II, Tahran: İntişârât-i Zevâr.
- Çiftçi, Hasan (2002), *Klâsik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: Öncü.
- Durmuş, İsmail (1998) “Hezl”, DİA, 1998 – Cilt 17, s. 304-305.
- Ferhâd, Osmânî (1390), “Berresî-yi şi’r-i İtirâz der Eş’âr-i Seyyid Eşrefuddin Gîlânî (Nesim-i şimâl)” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İslami Azad Üniversitesi, Tahran.
- Hâkimî, İsmail (2003), “İran Meşrutiyet İnkılâbı ve Edebiyata Tesiri”, çev. şadi Aydın, Nüşa, İstanbul, Güz 2003, Sayı: 3.11, s. 83-99.
- (1375), *Edebiyât-i Mu’âsır-i İrân*, Tahran: Esâtîr.
- Hukûkî, Muhammed (1377), *Morûrî ber Târîh-i Edeb u Edebiyat-i İmrûz-i İrân, II, Nazım*, Tahran: Neşr-i Katre.
- Kanar, Mehmet (1999), *Çağdaş İran Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi*, İstanbul: İletişim.
- Morisson George vd, (1380), *Târîh-i Edebiyât-i İrân – Az Âgâz tâ İmrûz*, Tahran: İntişarat-i Gostere.
- Nâsır, Muhammed (1382), *Tehevvöl-i Movzû u Ma’nâ der şi’r-i Mu’âsır*, Tahran: Neşr-i Nişâne.
- Pala, İskender (1998) “Hezl”, DİA, 1998 – Cilt 17, s. 305-306.
- Sobhânî, Tefvik (1386), *Târîh-i Edebiyât-i İrân*, Tahran: İntişârât-i Zevâr.
- şimâl, Nesim-i (2018), *Dîvân-i Eş’âr-i Tenz u Hezel-i Nesim-i şimâl*, <http://hazlkade.com> (Pdf Kitap).
- (1333), *Külliyât-i Nesim şimâl*, <http://ketabnak.com> (Pdf Kitap).
- Tokmak, A.Naci (1998), “Hiciv”, DİA, 1998 – Cilt 17, s.449-450.
- Yâhakkî, Muhammed Ca’fer (1326), *Cûybâr-i Lahzehâ Edebiyât-i Mu’âsır-i Fârsî (Nazm u Nesr)*, Tahran: Câmî
- (1375), *Çûn Sebû-yi Teşne, Edebiyat-i Mu’âsır-i Fârsî*, Tahran: Câmî.
- Zerkânî, Seyid Mehdi (1383), *Çeşmendâz-i şiir-i Mu’âsır-i İrân*, Tahran: Neşr-i Sâlis.
- http://www.fa.wikishia.net/view/سید_اشرف_الدین_گیلانی_قزوینی (Erişim Tarihi: 5.11.18).

Ekler

بشماریه ۲۴ ربيع الثاني ۱۳۴۱ (امن بحیب المضطر اذا دعاه) مطابق ۱۴ نوامبر ۱۹۲۲

تمام مکاتیب
بمنوان مدیر خواهد بود

مدیر و صاحب امتیاز
اشرف الدین الحسینی

تک امره ۵ شاهی
پس از بکفته یکقران

شمس

عمل اداره
مجالاً لاله زار
کوچه حاجی باقر صراف

عنوان تلگرافی
(نسیم شمال)

سال هفتم

(خوش خبر باش ای نسیم شمال که بما میرسد زمان وصال)

اطلاع

در تحت توجهات امام عصر عجل الله و فرجه
عموم مسلمین و معارف خواهان را بشارت
این بنده نظر به اینکه مدت دو سال بود
کسالت مزاج داشته و مریض بوم گاهی در
دارالرحمان و گاهی مسافرت به بلاد اقصی بود
که از ملاقات هموطنان محترم محروم و از خدمات
بهم نوعان عزیز باز ماندم اینک که بمراحم حضرت
حجت و دعای دوستان رفیق تقاضا شده است
و بنا بخواهش آنان مجدداً مبادرت به درج نسیم
شمال مینمائیم و امید داریم که هموطنان عزیز
از کلمات این نامه مقدس استفاده کرده محفوظ
خواهند شد و ضمناً از عموم آقایان عظام بواسطه
این مدت تعطیل معذرت میخواهیم و انشاء الله در
آتی بتوسط کلمات دلپذیر نسیم شمال جبران
خواهیم کرد

(اشرف الدین الحسینی)

سلام علیکم

الا اهل طهران سلام علیکم
بزرگان ایران سلام علیکم
به پیران افسرده سالخورده
همه پیر مردان سلام علیکم
به پیره زنانی که دارند با من
محبت فراوان سلام علیکم

به اطفال معصوم بی چاره یکسر
که هستند گریان سلام علیکم
تا آنها به پیران سلام است ما را
همه نوجوانان سلام علیکم
سلام است مشتاق ز نور و سلامت
به مجموع یاران سلام علیکم
به درویش و ملا و اخوند و سید
همه اهل عرفان سلام علیکم
نه من اعتبار را فقط می شناسم
ققیان عربان سلام علیکم
دگر باره دیدم جمال شما را
خدا کرد قسمت وصال شما را
بلی مدتی بود طهران نبودم
درین کشور ری نمایان نبودم
نه در شهر بودم نه اطراف طهران
به تجریش و در بند شمیران نبودم
به هنگام مقرب برای نمایش
نمایان میان خیابان نبودم
به اعمار شیرین و اقارب رنگین
چو گلستانه دست جوانان نبودم
به ابیات دلکش چو صهبای بیش
در آن مجلس باده نوشان نبودم
درین شهر با تخت هر مشکلی را
بنوک قلم سازم اسان نبودم
چو شهسو و شکر وقت اوقات تلخی
دوای مذاق عزیزان نبودم

Nesîm-i Şimâl gazetesinden bir örnek

Seyyid Eşrefuddin Huseyin Gılani

Nesim-i Simal gazetesinden bir örnek

Frankfurt Okulu ve Aydınlanma Eleştirisi

Dilan ERGÜN*

Özet

Aydınlanma, Batı felsefe tarihi içerisinde dogmatizme karşı bir tavırla ortaya çıkan ve XVIII. yüzyıl boyunca toplumsal her türden değerlerin akıl temelli eleştirisini amaç edinen felsefi kavrayış olarak tanımlanmaktadır. Frankfurt Okulu düşünürlerince ise Aydınlanma, mevcut tüm değerlerin akıl yoluyla yeniden değerlendirilmesi ve aklın özgürleştirilmesi söylemiyle, XX. yüzyıl boyunca yaşanan yıkımların nedeni olarak görülmektedir. Bu metinle birlikte biz öncelikle okulun öznel akıl üzerinden yürütülen Aydınlanma eleştirilerini temel alacağız. Aydınlanmanın bir uzantısı olarak gelişen pozitivism tekelindeki felsefi oluşumlara ve teorik düşünce sistemlerinin toplumda yarattığı düşünülen etkilere değineceğiz. Toplumun yasalarının, doğa yasaları karşısındaki gücüne dikkat çekeceğiz. Bu bağlamda amacımız, söz konusu Aydınlanma gibi devrim niteliği taşıyan bir dönem olduğunda, Frankfurt Okulu düşünürlerince olay veya olgulara karşı geliştirilen yaklaşımları ortaya koyabilmek olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Marksizm, Aydınlanma, Eleştirel Teori, Frankfurt Okulu.

Frankfurt School and Critique of Enlightenment

Abstract

Enlightenment is defined as the philosophical conception that emerged as an attitude against dogmatism in the history of Western philosophy and throughout the 18th century aimed at the wisdom-based critique of all kinds of social values. According to the Frankfurt School philosophers, the Enlightenment is seen as the cause of the demolitions of the 20th century, with the discourse of the re-evaluation of all existing values through the mind and the liberation of the mind. In this study we will take primarily the Enlightenment critiques of the school's subjective mind as a basis. We will mention the philosophical formations on the basis of positivism as an extension of the Enlightenment and the thought implications of theoretical thought systems in society. We will draw attention to power of the laws of society over the laws of nature. In this context, our aim will be to demonstrate the approaches developed by the Frankfurt School philosophers towards the events or facts when there is a revolutionary period such as the Enlightenment.

Key Words: Marxism, Enlightenment, Critical Theory, Frankfurt School.

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Doktora Öğrencisi. E-mail: dilanergun@hotmail.com.tr

*Katı olan her şey buharlaşıyor,
kutsal olan her şey ayaklar altına alınıyor
ve insanlar nihayet hayattaki konumlarına,
karşılıklı ilişkilerine
soğukkanlı bir gözle bakmaya zorlanıyorlar.
Karl Marx¹*

I. Giriş

Frankfurt Okulu düşünürlerinin yöntemini belirleyen “Eleştirel Teori” terimi, ekolün teorik açıdan felsefi içeriğini temsil ediyor olmasının yanı sıra, sosyal araştırmalara yaklaşımının da perspektifini oluşturur. Benimsenen bu yöntem, disiplinlerarası yürütülen çalışmaların toplumun her aşamasında yeniden çözümlenmesi ve yapı-söküme uğratılması üzerinden ilerlemektedir. Böylesi bir eleştirel yaklaşımdan hareket eden düşünürlerin, bugün anıldığı şekliyle ‘Frankfurt Okulu’ adlandırılması ise çok sonraları kullanılmaya başlanan ancak başlangıcından itibaren bütün akademik çalışmaları kapsayan genelleştirici bir terimdir. Buna karşın Horkheimer’ın çağdaşları ile geliştirdiği nitelendirme ‘eleştirel toplum teorisi’ olarak karşımıza çıkar. Horkheimer’ın sıklıkla üzerinde durduğu ve 1937’de *Geleneksel ve Eleştirel Kuram* başlığıyla ele aldığı metninde ana hatlarını belirlediği Eleştirel Teori, “diyalektik felsefe ve ekonomi politığın eleştirisi üzerine temellenmiş toplum teorisi” olarak varsayılmış ve okulun düşünce hatlarını bu yönde şekillendirmiştir.² Eleştirel Teori, Kıta Avrupa’sının Marksist gelenek bağlamında geçirdiği yolculuğun bir sonucu olduğu gibi, öznenin toplumsal düzen içerisinde eyleyişi bakımından da rehber olmak amacındadır.³

Okulun topluma yeniden bakışı Marksist perspektiften ele alıyor olmasında XX. yüzyılın sosyo-kültürel çalkantıları belirleyici rol oynar. Öncelikle I. Dünya savaşı ile birlikte sosyalist hareket, yönünü Batı’dan Doğu’ya kaydırmıştır. 1917 Bolşevik Devriminin beklenmedik zaferi Avrupa Marksizminin merkezini oluşturan sol görüşlü Alman aydınları için sürpriz bir atılımdır.⁴ Bu durumda Marx’ın ön gördüğü şekliyle diyalektik materyalizm işlerken, Batı’da can çekişen kapitalizm teorileri yerini hızını kesmeden ilerlemekte olan küresel ekonomik güce bırakmıştır. Bu nedenle savaşın başlangıcından Ekim Devrimine kadar gelen süreçte yaşananlar Alman aydınlarının önünde üç ayrı seçenek olarak belirmektedir:

1. Aydınlar Rusya’daki Ekim Devrimini görmezden gelerek devrim idealini unutabilir, onun yerine ılımlı sosyalistleri ve yeni kurmuş oldukları Weimar Cumhuriyetini destekleyebilirler.
2. Ekim Devriminin yarattığı etkiyle birlikte Alman Komünist Partisinin birer üyesi olabilir ve Weimar’ı oluşturan burjuva uzlaşmalarının temellerini yıkmaya girişebilirler.
3. Marksist varsayımlardan kopmanın I. Dünya Savaşı ve devamında yaşanan kaosun nedeni olduğu düşüncesi ile birlikte, Marksist teorinin geçmişteki yanlıgılarını tespit edebilir ve bu sayede gelecek adına bir eylem planı oluşturma umuduyla yeni bir düşünsel hareket başlatabilirler.⁵

Ancak görülecektir ki ne Weimar Cumhuriyetinin sosyalist hareketin ardına sığındığı burjuva yönetimi, ne de düşüncelerinin temsiliyetini herhangi bir parlamentoya devrederek sığ ideolojik bir hareketin mensubu olma fikri Alman aydınları için tatmin edici sonuçlar sağlamayacağından, bugün Frankfurt Okulu olarak tanımladığımız Eleştirel Teori hareketi üçüncü bir seçenek olarak hayata geçirilmiştir.

¹ (Marx ve Engels, 2013, s. 41.)

² (Slater, 1998, s. 61.)

³ (Abromeit, 2011, ss. 3-4.)

⁴ (Jay, 2014, s. 21.)

⁵ (Jay, 2014 ss. 21-22.) Philip Scheidemann’ın 1918 yılında kurulduğunu ilan etmesiyle başlayan ve 1933 yılında Adolf Hitler’in Şansölye seçilmesine kadar yönetimi elinde bulunduran Weimar Cumhuriyeti, iki dünya savaşı arasındaki sorunlu tarihiyle son 80 yılın tüm dünyayı etkileyen vahim gelişmelerinin nedeni olarak görülmekten kurtulamamıştır. Koalisyon hükümetleri, küresel ekonomik belirsizlikler, kemer sıkma politikaları, siyasi ve dini aşırı uçları içinde barındırmasıyla Weimar Cumhuriyeti sosyalist bir yönetim biçimi söylemini barındırmasına karşın, Alman Aydınları tarafından soykırımın habercisi ve zayıf ve doğası gereği kusurlu bir deney olarak kabul edilmektedir. (Daha geniş bilgi için krş.: Storer, 2015, ss. 16-17.; Slater, 1998, s. 60.)

II. Eleştiri ve Felsefe

Okul kurulduktan kısa bir süre sonra 1923 sonlarına doğru Marksist tarihçi Carl Grünberg, Enstitünün yöneticisi olmuş ve 1924 yılında yaptığı açılış konuşmasında enstitünün Marksizm'e yönelik sempatisini açıkça ortaya koymuştur. Ardından Tillich ve felsefe bölümünün birkaç üyesinin desteği ile 1929'da ilk kez "sosyal felsefe" kürsüsü kuruldu ve böylece Marksizm'in ilkeleri, yeni kurulan bu kürsünün bilimsel metodolojisini oluşturdu.⁶ Böylece kişisel bir eğilimden öte toplumsal sorunların çözümünde anahtar bir öğreti olarak görülen Marksist yöntem Frankfurt Okulunun resmi nitelikte kurumsal metodolojisi olarak belirlenecektir.

1926 yılında profesörlük tezinin kabul edilmesiyle birlikte Horkheimer, enstitünün yeni yöneticisi olduğu gibi ilk Felsefe ve Toplum Felsefesi profesörü unvanını da alır.⁷ 1933 yılında *Sosyal Araştırmalar Dergisi*nin Nasyonal Sosyalistler tarafından kapatılması üzerine, Horkheimer'ın müdürlüğündeki enstitü Columbia Üniversitesi bünyesine katılarak çalışmalarına New York'ta devam eder. 1940 yılından itibaren ise, Almanca yayın yapması yasaklanan dergi, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Araştırmaları* başlığı ile İngilizce olarak tekrar yayınlanmaya başlamıştır.⁸

Horkheimer, 1931 yılında enstitünün yeni yöneticisi olarak konuşmasını yaptığı "Bir Toplumsal Araştırma Enstitüsünün Görevleri" başlıklı metniyle, Frankfurt Okulunun asıl kurulma amacının "toplum felsefesi yapmak" olduğunu vurgularken, toplumu oluşturan olguların felsefeye eleştirisinin ana kaygı olduğundan bahsetmektedir. Horkheimer enstitünün temel amacı ile ilgili şunları söyler: "İnsanın bireysel olarak değil, bir toplumun üyeleri olarak kaderindeki değişikliklerin felsefi olarak yorumlanmasıdır. Her şeyden önce, insanın devlet, hukuk, ekonomi ve din ile sosyal yaşamı kapsamında anlaşılabilen olaylarla ilgilenmektedir. Kısacası, insanlığın tüm malzemesi ve entelektüel kültürü ile ilgilidir."⁹

Grünberg'in görevinin sonlanması ve Horkheimer'ın göreve başlaması ile birlikte okulun düşüncelerinin gelişiminde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Horkheimer, ele alınan herhangi bir konunun bilimsel anlayış çerçevesinde değerlendirilmesinin yanı sıra, özellikle disiplinlerarası ortak çalışmaların da önemini vurgulamaktadır. Bilimin ve bilginin birbirinden ayrı anlamlar taşıması ve ikisi arasındaki kopuşun derinleşmesi, tekeli dünya ekonomisinin taraflı ve tesadüfi küreselleştirici gücünün bilimsellikten uzak, birçok bilgi yığınına sebep olabileceği kaygısını derinleştirmektedir. Bu açıdan Horkheimer bilimsel bilginin, bilimi kutsama görevini bir kenara bırakarak bilgiyi toplumsal düzeyde yeniden şekillendirmenin bir aracı olarak görmektedir. Bu yeni yaklaşım, bugüne değin yüceltilmiş kapalı felsefi sistemlere duyulan güvensizliği aşabilme olanağı sunmaktadır. Pozitif ve sistematik bir felsefe yaratmaktan özenle kaçınmakla birlikte Eleştirel Teori kendisini diğer felsefi geleneklerin eleştirilmesi yolu ile ifade etmeyi yeğlemiştir.¹⁰ Sözgelimi Marksizm dahi partizanlarınca bu türden kapalı bir sisteme dönüştürülmüştür. Bu nedenle okulun ilk yayın organı olan *Zeitschrift für Sozialforschung*'un henüz ilk sayısı, disiplinlerarası çalışmanın nasıl bir bilgi zenginliği sağlayacağına ispatı niteliğindedir. Derginin bu sayısında Grosman'ın Marx ve kapitalizmin çöküşü üzerine bir makalesi, Löventhal'ın edebiyat sosyolojisi üzerine, Pollock'un kapitalist ekonomilerin bunalımları ve yükselişleri, Adorno'nun müzik sosyolojisi, Horkheimer'ın tarih ve psikoloji ve enstitünün son üyesi olan Erich Fromm'un Marksizm ve psikanalizi bütünleştirmeyi hedefleyen metinlerinin yayınlanmasının ardından Horkheimer'ın ideali gerçekleştirilmiş ve felsefe nihayet asıl niyetini gerçekleştirebilmiştir.¹¹

Horkheimer'ın idealize ettiği yeni eleştirel düşünce sisteminin en önemli dayanağını teorinin pratik ile, -Marksist bağlamda praxis¹² ile- olan ilişkisi oluşturmaktadır. Horkheimer, okulun praxis yaptığı

⁶ (Jay, 2014, s. 69.)

⁷ (Slater, 1998, s. 31.)

⁸ (Adorno, 2014, ss. 19-21.)

⁹ (Horkheimer, 2014, s. 7.)

¹⁰ (Jay, 2014, s. 69.)

¹¹ (Jay, 2014, ss. 51-52.)

¹² "Praxis kişinin kendi denetiminin dışındaki güçlerin oluşturduğu ve dışardan yöneltilen davranışlardan farklı olan, eylemleri ifade etmek için kullanılan bir terimdir. İlk kez kullanıldığı Aristoteles'in *Metafizik*'inde bu terim sezgisel yönden daha zengin olan *theoria*'nın zıddı bir anlamda kullanılmışsa da, Marksist

vurguyla felsefenin rolünün Aydınlanmanın çizdiğinden farklı bir konumda yükseleceği inancındadır. Çünkü böylece teorik alanda yeni gelişmelerin ortaya çıkmasının önü açılacak ve örneğin matematik, fizik ya da kimya gibi bilimler bir arada ya da ayrı ayrı ele alınsalar dahi, bu başlıklar altında devam eden bilimsel etkinlikler teorik kesinliği ilke edineceğinden daima aynı yolla tanımlanacaktır. Fakat felsefede durum değişkendir. “Felsefe nedir?” sorusunun bilimlerdeki benzer şekilde tek bir tanımına ulaşamadığı gibi, elde ettiğimiz yanıtların hiçbiri tatmin edici somutlukta olamayacaktır.¹³ Ancak şunu biliyoruz ki felsefe insan eylemlerinin ve amaçlarının, kör zorunluluğun birer ürünü olmaması gerektiği konusunda son derece ısrarcıdır. Felsefe, varoluşun keskin sorunlarında geleneğe ve salt teslimiyete karşı kendini kanıtlamıştır; bunu yaparken insan ilişkilerine derinlemesine kök salmış olan yapay, dogmatik ve ebediymişçesine benimsenen kavramlara eleştirel bir yaklaşım geliştirmek gibi tatsız görevi de üstlenmiştir.¹⁴

Frankfurt Okulunun benimsediği bu tutum, teorik bakımdan Kant’ın fenomenin kritiği ve çözümlemesi üzerine kurguladığı felsefi yönteminden bir parça taşıdığı gibi, temeline oturduğu Hegelci diyalektik yöntem ve Marksist ontolojinin eleştirel yaklaşımını da benimsemektedir. Marxçı eleştirel bakış Hegel’den devşirilmiş diyalektik yöntemin uygulayıcısıdır. Olguların fenomenal yapısını görerek, o fenomenin nedeni ve nedenselliği üzerine bir eleştiri geliştirebilme olanağıdır. Bu bağlamda eleştiri Kant’tan öte yalnızca kritik etmeyi değil, gerideki nedeni kavramaya yöneliktir.¹⁵ Marksist eleştirinin ana detayı, olguları görmenin ve nedenselliği tanımanın dışında, bu nedenleri aşabilmektir. Frankfurt Okulunun da benimsediği bu görüş yalnızca geriye doğru bir bakış değil, aynı zamanda ileriye doğru aşmadır.

Eleştirel Teori düşünürlerinin, insanlığın tüm malzemesi ve entelektüel kültürün bütünselliği içerisinde gelişen fenomenler üzerinden gerçekleştirmeyi amaçladıkları eleştirel tutum, en etkili karşılığını ‘Aydınlanma’ kavramında ve onun uygulayıcısı olan ‘öznel akıl’da bulacaktır. Aydınlanma ve akıl eleştirisi okulun etkinliği boyunca problem edilmeye devam edecek, Horkheimer’in 1947’de yayınladığı *Akıl Tutulması* ve 1969’da Adorno ile birlikte yayınladıkları *Aydınlanmanın Diyalektiği* modern toplumun inşasında modernleşme ve akıl uygulamalarının rolüne dikkat çekerek kültürel yozlaşmanın Aydınlanmacı yönü üzerinden bir bakış geliştirebilmenin olanağını araştırıcılardır.¹⁶

III. Aydınlanmaya Yönelik Eleştirel Tutum

XIX. yüzyıl kapitalizminin yarattığı politik ve ekonomik tahribat, Marx’ın insanın kendine, özgürleşme ve ilerleme fikrine ne kadar yabancılaştığı söyleminde karşılığını bulacaktır. Modern dönem Marksist düşünürler ise, Marx’a paralel olarak Aydınlanma düşüncesinin somutluk kazanma olanağının, insan aklının araçsallaşması fikri ile doğrudan ilişkili olduğunu ve nesnel aklın yerini öznel aklın kullanımına bırakacağını savunmaktadır. Bu tutumun zaman içerisinde değerleri rölativist bir tavırcı değerlendirerek, öz ile görünüş arasındaki ayrımı bulanıklaştıracağını ileri sürmektedirler. Bu bakımdan Horkheimer için “yeniçağda akıl kendi nesnel içeriğini yok etme eğilimi içine girmiştir”¹⁷ Doğayı dönüştürücü gücüne ve pozitivist anlayışa yaptığı vurgu ile kendi yaşam dinamiklerini, beğenilerini ve kabullerini topluma dayatarak özel yaşamı toplumsal yaşam içerisinde bulanıklaştırdığı ve bireyin, birey olma mücadelesinden vazgeçirerek herkesleşmesine neden olduğu bir projenin mimarı olarak kabul edilmesiyle Aydınlanma, XX. yüzyılın en kaygı uyandırıcı olgusuna dönüşmüştür. Böylelikle birçok

kullanımında praxis, teori ile diyalektik bir ilişki içinde bulunan bir olguyu anlatmak için kullanılmaktadır.” (Jay, 2014, s. 22.)

¹³ (Feenberg, 2014, ss. 5-6.)

¹⁴ (Horkheimer, 2005, ss. 470-472.)

¹⁵ “Toplumsal felsefe, bir proje olarak Kant’la başlamıştır. Kant, devlet, ekonomi ve din gibi toplumsal varlık biçimlerini bireysel özne üzerinde temellendirmeye çalışmıştır. Daha sonra Fichte bireyle toplum arasındaki uzaklığa dikkati çekmiş ama sorunun çözülme imkanı ancak Hegel’in tarihsel diyalektiği ile belirlemiştir. Hegel, tikel ile genel, ya da parça ile bütün arasında bir dolayım kurmaya çalışmış ama o da sonunda parçayı bütün içinde, maddeyi tin içinde eritmekten kaçınamamıştır. Bununla birlikte, geriye miras olarak, bu *diyalektik dolayım* düşüncesini bırakmıştır: bu, parça ile bütünü, birbirlerinin yerine geçmeden, birbirleriyle barışma, uzlaşma umududur. Ama Hegelci uzlaşma umudu, tarihsel gelişme ile birlikte çökmüştür. Bilimin, teknolojinin ve sanayinin gelişmesiyle birlikte, Hegel’in önerdiği türden bir felsefi dolayım duyulan ihtiyaç ortadan kalkmıştır; teknik, herhangi bir kavramsal aracılığa gerek duymadan, istenen sonuçları vermektedir. Ne var ki tarih, bu liberal yanılısına noktasında da durmamış, sanayinin ve insanlığın başarısının gerçekte sömürünün azınlaşması anlamına geldiği görülmüştür. Ve bireyle toplum arasındaki çelişkinin aşılması gerektiğinin görülmesiyle, toplumsal felsefe ihtiyacı yeniden gündeme gelmiştir.” (Koçak, 2013, ss. 9-10.)

¹⁶ (Abromeit, 2011, ss. 4-5.)

¹⁷ (Horkheimer, 2014, s. 62.)

Marksist teorisyen, Aydınlanmanın bir uzantısı olarak gelişen pozitivism tekeliindeki felsefi oluşumlara ve teorik düşünce sistemlerinin toplumda yarattığı telafi edilemez hatalara karşı özellikle hassas bir tavır alırlar. Frankfurt Okulu açısından pozitivist tutum doğa bilimlerinin ampirist bir betimlemesine girişirken, varsayılan tüm bilgilerin özünde doğa bilimleriyle aynı bilgisel yapıya sahip olması gerekliliğini savunmaktadır. Böylece doğa bilimlerinin nesneleştirici yapıda olduğuna dair her varsayım, tüm bilgi türlerinin aynı nesnellik düzeyine tanımlanması gerektiği anlamına gelecektir. Dolayısıyla pozitivism bu yönüyle bilgilerin hem reflective hem de bilgisel yapılabileceğini reddeder.¹⁸ Doğa bilimlerinde teoriler üretmenin, test etmenin ve uygulamanın olanağı daima mevcuttur, ancak eleştirel teoriler bu türden bir kontrolün aracı olamazlar, onların öğretilerini temellendirmede doğa bilimlerindeki kesinliği amaç edinmeleri ve böylesi nesnellik kaygısı taşımaları reflective yapılarına aykırıdır. Bu yönüyle pozitivism doğa bilimlerin gelişiminde herhangi bir engel oluşturmazken, bireylerin özgürleşme araçlarına karşı ciddi bir tehdittir.¹⁹

Böylece düşünürler bilimsel yöntemin, insana ve kültürel birikimlerine uygulanmasına itiraz edecektir, çünkü insanın gizil güçlerinin, tutkularının, ya da özgürlüğünün olgusal yaklaşımı benimseyerek oluşturulması toplumun da zaman içerisinde makinanın bir parçası haline dönüşmesine neden olacaktır. Öyle ki Adorno, Aydınlanmanın bu türden kapsayıcı üst unsurlara dair hakikat içeriğinden geriye bir şey bırakmayarak, onu neredeyse hiçeştirdiğinden bahseder.²⁰ Pozitivist yaklaşımı benimseyerek doğa bilimlerinin yasalarını toplumun yasalarına uygulamak totalitarizmin bir başka boyutudur. Dünyanın deneyden dolaysız veriler alanı olarak görülemediği zamanla sınırlandırılmış bir alan oluşturacak ve öz ile görünüş arasındaki ayrımı bulanıklaştıracaktır. Olgular ve değerler arasında bir ayrıma gitmek, bilgisine sahip olunamayanı aklın dışında tutar. Ancak Aydınlanmanın ortaya koyduğu deneye dayalı olgular ve değerler, bilim yoluyla kanıtlanabilir olmak koşulu taşıdıklarından felsefe tarafından sorgulanamazlıklarını koruyacaktır. Ancak felsefenin görevi sorgulanamayan her türden olgunun kavramsal özünü açığa çıkarmaktır. Pozitivism tarafından kanıtlanamayan bu metafiziksel özün keşfi, Eleştirel Teorinin felsefi bakış açısını pozitivist anlayıştan üstün kılar. Bilimsel düşüncenin tekçi anlayışı, belki yalnızca laboratuvarlarda gerçekleştirilmesi mümkün karşılıklar bulabilir, ancak topluma uygulandığında düşünürlerin, ekonomistlerin, tarihçilerin ya da ruh bilimcilerin ortak bir çalışma yürütmelerini gerektiren disiplinlerarası kavrayıştan uzak kalacaktır.²¹ XVII. yüzyıldan bu yana süregelen modern toplumun inşası, özgürlüklerin güvence altına alınması, öznel aklın değerinin nesnel akla üstün tutulması gerektiği fikri, tamamı hesaplamaya dayalı aklın ürünleridir. Horkheimer bu durumu “yeni çağda egemenlik ilişkisinin ekonomik olarak görünürde ekonomiye katılan öznenin özgürlüğü tarafından, felsefi olarak da insanların mutlak özgürlüğü kavramı tarafından üstü örtülerek, haz istemlerine ket vurulması ve öldürülmesi yoluyla içselleştirilmesi”²² olarak görmektedir.

Okulun Aydınlanmaya yönelik eleştirel tutumu yalnızca pozitivism üzerinden gelişmeyecektir. Aydınlanma gibi henüz tamamlanmamış bir projenin *modern* olarak sunulan konformist bir kaygıya dönüşmüş olması da toplumsal açıdan problem teşkil etmektedir. Marx’ın ekonomik temellendirmelere dayandırdığı bu konformist kaygı, Frankfurt Okulu açısından entelektüel ve kültürel oluşumların toplamı üzerinden yeniden okunacaktır. Özellikle 1940’ların sonuna doğru Aydınlanma eleştirilerinin kökeninde burjuva değerlerinin kültürel alandaki değişkenleri yer almaktaydı. Kültür endüstrisi üzerinden geliştirilen modernlik uygulamalarının popülerleştirilme çabalarına yönelik eleştirel tutum bunun önemli örneklerinden biridir. Ancak 1940’lardan sonra özellikle *Aklın Tutulması*, *Minima Moralia* ve *Aydınlanmanın Diyalektiğinin* yayınlanmasıyla birlikte, okul Batı düşüncesini bir bütün olarak Aydınlanmanın mirasçısı olarak tanımlayacaktır. Dahası, kimi düşünürler tarafından Marx’ın kendisi dahi Aydınlanma geleneğinin mirasçısı bir düşünür olarak görülmeye başlanmıştır.²³ Teoriğin pratiğe angaje rolüne duyulan ihtiyaç ile birlikte Marksizmin dinamiklerinin topluma her uyarlanması, düşünürleri Marx’tan yalıtırken yeni bir Marksist anlayışın temelini oluşturma gereksinimini ortaya çıkarmıştır.

¹⁸ (Geuss, 2016, s. 15.)

¹⁹ (Geuss, 2016, s. 16-17.)

²⁰ (Adorno, 1973, s. 406.)

²¹ (Horkheimer, 2014, ss. 12-13.)

²² (Benjamin, 2014, s. 27.)

²³ (Jay, 2014, ss. 373 -374.)

Bu nedenle ana kaygısı ilerleme ve insanlığın refahı olan Aydınlanma, günümüz koşullarında hizmet ettiği amaçları sorgulayamaz hale geldiği gibi, ideolojik karakterinin bir yansıması olarak öznenen bağımsız bir güce dönüşmesiyle okulun endişesini farklı bir yöne çevirmiştir. Bilimin ideolojik karakteri, onun bir üretim gücü ve aracı olarak toplumdaki ilişkileri, egemen güçlerin istek ve çıkarları doğrultusunda sürekli üretme ve yeniden şekillendirme üzerinden kurgulanmaktadır.²⁴ Bu üretim ve şekillendirme yalnızca kendi içine kapalı bir dönüşümün parçası değil, insanın doğaya egemen olma arzusu ile birlikte toplumsal fenomenlerin tümüne hakimdir. Bu yönüyle Frankfurt Okulu düşünürleri Aydınlanma üzerine eleştirilerini doğa ile bilim ve doğa ile insan arasındaki ilişkinin yorumlanmasına dayandırır. Çünkü Batı insanının kuşaklar boyu süregelen doğayı sömürme arzusu, acımasız sonuçlarıyla öcünü alacak bir dönüşüm sürecine girmiştir.²⁵ Horkheimer, *Akıl Tutulması*'nda uygarlaşma ve modernleşme adı altında bastırılan ve insanın farkında olmaksızın boyunduruk altına aldığı doğanın, zamanla yalnızca bir alete dönüşeceğini özellikle vurgular.

İnsan türü bağımsızlaşma süreci içinde, içinde yaşadığı dünyanın yazgısını paylaşır. Doğa üzerindeki egemenlik insan üzerindeki egemenliği getirir. Her özne sadece dışsal doğanın (gerek insanın fiziksel varlığının, gerekse insanın dışındaki doğanın) köleleştirilmesine katılmakla kalmaz, bunu yapabilmek için kendi içindeki doğayı da egemenlik altına alır. Egemenlik için egemenlik 'içselleştirilir'[...] İnsanın içindeki ve dışındaki doğanın köleleştirilmesi anlamlı bir amaç olmadan gerçekleştirildiği için, doğa aşılmış ya da kazanılmış değil, sadece bastırılmış olur.²⁶

Aynı doğa tasviri, *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde insanın sağ kalmak adına duyduğu korkularının, doğayı nasıl dönüştürebildiği üzerinden yeniden ele alınacaktır. Her iki metinde ortak noktayı Aydınlanmanın ve teknolojik ilerlemenin mirasçısı olan insanın, başarısını içinde bulunduğu koşullara sağladığı uyumla ölçerken, neden olduğu tahribata karşı hiçbir sorumluluk hissetmiyor oluşu belirlemektedir. Bu yönüyle *Aydınlanmanın Diyalektiği* açık bir biçimde Batı kültürü ve medeniyetinin eleştirisidir:

En geniş anlamda ilerlemeci bir düşünme olarak Aydınlanmanın öteden beri hedefi, insanları korkudan arındırmak ve efendi konumuna getirmek olmuştur. Ne ki tamamen aydınlanmış şu yeryüzü muzaffer felaket alametleri ile parlıyor. Aydınlanmanın tasarısı dünyanın büyüsunü bozmaktı. İstenen, söylenceleri dağıtmak, kuruntuları bilgi yoluyla yıkmaktı.²⁷

Bu, Aydınlanmanın akıl üzerinden eleştirilebilmesinin mümkün kılındığı, diyalektik metodolojinin hakim olduğu, kendisiyle çelişik tarihselliğinin ortaya çıkarılmasının amaçlandığı bir eleştiridir. Merkezinde, tarihsel Aydınlanmanın aşamalı olarak gerçekleşimiyle birlikte "Aydınlanmanın mitolojiye döndüğü" şeklindeki son derece iddialı ve kaygı uyandırıcı bir sav yer almaktadır. İleri sürülen bu sav, Aydınlanmanın açık bir şekilde mitlerin reddinden çok, ideallerin mitleştirilmesi ve bilginin fantezi aracına dönüştürülmesi üzerinden yürütülmektedir. Aydınlanma ve mit arasındaki ilişkinin diyalektik formu, Adorno ve Horkheimer'ın ortaya koymak istediği düzen bakımından ana temayı oluşturacaktır. Buna göre; insanı batıl inançlardan kurtararak kendi öz bilincinin farkındalığını yaratacak süreçler dizisine hizmet eden Aydınlanma, zaman içerisinde batıl olanın kendisine dönüşerek XX. yüzyıl karanlığının her köşesinde parıldayacaktır. İnsanı, ilerleme kaydeden Aydınlanma sürecinde kendini adadığı mitolojiye yeniden düşmekten alıkoyan da bu özbilincin kendisidir. Özne, doğa ile bir olduğu anı bir kez kavradıktan sonra doğada kendini görmekten vazgeçecektir.²⁸ Bu açıdan bakıldığında *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nin tezine kaynaklık eden onun tarihsel bakımdan gelişim süreçleri değil, insan türünün kendi tarihi içerisinde kendine

²⁴ (Gülenç, 2011, s. 46.)

²⁵ (Jay, 2014, s. 370.)

²⁶ (Horkheimer, 2014, s. 120.)

²⁷ (Adorno ve Horkheimer, 2010, s. 19.)

²⁸ Adorno, 1973, s. 271.)

atfedilen yeni kimliğin bunalımlarıdır, toplumsal fenomenlere, değerlere, olgulara tahakküm potansiyeline sahip olan insan faaliyetlerinin tahmin edilemez boyutlarıdır.

Aydınlanmanın tarihsel dizgesini takiben Adorno ve Horkheimer, batıl uygulamalar ve inanışların kökeninde doğanın bilinmezliğine karşı duyulan korkunun yattığını öne sürerek, özgürlüğe atılacak ilk adımın, doğa yasalarının gizini açığa çıkarmakta olduğunu yazmaktaydı. Benzer şekilde Frankfurt Okulu düşünürlerinin yaşanan yıkımlardan Aydınlanmayı sorumlu tutarken, nedenlerin en üstünde doğaya karşı tahakküm kurma ihtiyacı olduğunu ileri sürmeleri kaygının ortak olduğunun göstergesidir. Horkheimer *Akı Tutulması*'nda bu tahakkümün aracı olarak işleyen öznel aklın, eninde sonunda doğaya yenik düşeceği kanısındaydı. İkili benzer bir kaygıyı *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde de dile getirmektedir: "İnsanların doğadan öğrenmek istedikleri şey doğaya ve insanlara tümüyle egemen olmak üzere doğayı kullanabilmektir. Başka hiçbir şeyin hükmü yoktur. Aydınlanma kendisine karşı acımasız bir tavırla öz-bilincinin son kırıntılarını bile ortadan kaldırdı."²⁹ Nitekim Adorno da, Horkheimer da söylemlerinde nettir: İdeali her şeyin kendisinden türediği ve kendisine doğru evrildiği bir sistem yaratmak olan "Aydınlanma totaliterdir."³⁰

Adorno ve Horkheimer'a göre Aydınlanmadan daha önce insanlar doğa karşısında kendi benliklerini bulamıyor oluşun korkusunu yaşamaktaydılar. Bu korku iki yönlü düşünülebilir: İlk doğayı us aracılığıyla anlamak toplumun ve yaşanan çevrenin gelişimine fırsat tanımaktır, ki bu tutum ilerlemenin özünü oluşturur. İkincisi ise bireyin görünmez ilişkilerinde bilinmeyene düşmesi psikolojik bir korku halidir. İlk korkuyu Aydınlanma ile birlikte gelişmeyi gaye edinen kültürlerde görüyoruz. İkincisi ise –daha insani olanı- Grek toplumlarında doğanın kötülükleri karşısında öznenin üstlendiği rolde karşımıza çıkıyor. Her iki tutum da doğayı mistikleştirir; Grekler seremonilerinde doğaya boyun eğmeyi kutsallaştırırken, Aydınlanma doğayı ehlileştirmeyi amaçladığı araç gereçlerini kutsalı olarak görür. Doğaya karşı duyulan korku yalnızca mitos düşüncenin bir eseri değildir. Korku daima öznenin dönüştürücülüğünde tetikleyici konumdadır. Mitosta doğanın, İlkçağda telosun, Ortaçağda ise Tanrının nesnesi olmaktan insanı yine korku kurtaracaktır. Sonunda Aydınlanmaya gelindiğinde özne, korkularının tümüne hükmetmiş, öz bilinçliliğinin ışığında, ötekini nesneleştirmeye ve daha ilerde araçsallaştırmaya yönelmiştir. Bacon "bugün doğaya yalnız düşüncede hükmediyoruz ve onun boyunduruğu altındayız; oysa buluşlarımızda kendimizi doğanın ellerine bırakırsak ona uygulamada da hükmedebiliriz"³¹ derken vurguladığı bilginin gücü ile birlikte insanın anlama yetisinin sınırlarının da ortadan kalkışıdır. Amaç doğayı öğrenmek değil, onu kullanabilmek için, doğadan nasıl hükmedebileceğini öğrenebilmektir.³²

IV. Sonuç ve Değerlendirme

Bu bölüme değin ortaya koyduğumuz düşünceler genel olarak Frankfurt Okulu düşünürleri özelde ise Adorno ve Horkheimer açısından, Aydınlanma yüzyılını yaşanan yıkımların sorumlusu olarak atfeder. XVIII. yüzyıl düşüncesi, bireyi araçsal aklın buyruklarına uymaya zorlarken, kapitalist kültürün çarklarından biri haline getirmiştir. Esasen söylem oldukça yalındır: Aydınlanma, öznenin biricikliğine yaptığı vurguyla, geri kalan her şeyi amaç olmaktan çıkarır ve birer araca dönüştürür. Nitekim XX. yüzyılda yaşanan yıkımlar, düşünürleri en azından görüde haklı çıkarmaktadır. Ancak tam burada Kant'ı hatırlamakta fayda var. Kant, " 'Aydınlanma Nedir?' Sorusuna Yanıt" adlı metninde Aydınlanmayı "insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulması" olarak tanımlamaktaydı. Adorno ise *Negatif Diyalektikte* Kant'a karşılık olarak, insanların başkalarının dolaylı tahakkümüne tabi olması şeklinde tezahür eden metalaşma sürecinin öznel bir ergin olamama haline sabitlediğinden

²⁹ (Adorno ve Horkheimer, 2010, s. 20.)

³⁰ (Adorno ve Horkheimer, 2010, s. 23.)

³¹ "Bilimin gerçek amacı ve görevi, 'akla uygun, eğlendirici, saygıdeğer, ya da etkili söylemler veya birtakım kolay anlaşılır usullamlamalar [argument] değil, 'icra etmek, çalışmak ve yaşamı daha donanımlı ve kolay hale getirecek önceden bilinmeyen ayrıntıları keşfetmektir.' Ne gizem olmalıdır ne de gizemin açıklığa kavuşmasına duyulan arzu." (Krs.: Adorno ve Horkheimer, 2010, ss. 20-21; Sayers, 2008, s. 210.)

³² (Deligiorgi, 2005, ss. 164-166.) Adorno ve Horkheimer, sürecin sosyal alanda her zamankinden daha etkili bir şekilde ilerleyip, insan hayatının her alanına nüfuz ettiği bir dünyayı tarif eder. Örneğin Adorno *Edebiyat Yazılarında* "serbest zaman"ın dahi özgür olmadığından, ancak film, radyo veya dergiler gibi "demir sisteminin ritmini" yineleyen ürünlerin tüketimine tahsis edildiğinden bahsetmektedir. (Adorno, 2015.)

bahseder. Ancak Kant bu söylemiyle, *Friedrich'in yüzyılına* olan inancını bizlere sunuyor olsa da, bugüne değin uzanan bir yol göstericiliği üstlenmektedir. Nitekim aklını kullanma cesareti göstermekle yükümlü olan insan, yine aklın ışığında eylemlerini kendi koyduğu ilkelere uygun gerçekleştirme yükümlülüğü altındadır. Bu ilkeler ki insanın başkasının özgürlüklerini gözeterek eylemesinin, yani kendi özgürlüğüne çıkan yolları fark edebilmesinin, 'ben' kalabilmesinin olanağını bizlere sunacaktır. Aydınlanmanın var olma bilincine yaptığı bu vurgu, Adorno ve Horkheimer'in savunduğu şekliyle bir metalaşma göstergesi olmaktan çok, özgürce eyleyebilmenin olanağıdır. Üstelik devrime olan inancıyla Marx da böylesi bir kurtuluş umudunu simgeler. Onun dünyayı yorumlamaktansa *değiştirme* talebi, böylesi bir umudun göstergesidir. Ve eğer bu kurtuluş mümkünse, hümanizma varlığını yitirmediyse ve Aydınlanma er ya da geç gerçekleşmiş ya da henüz gerçekleşmekteyse –tıpkı Marksist düşüncede olduğu gibi- önce insanlık tarihinin kendisinden yola çıkılmalıdır. Bu nedenle özenle incelenmesi gereken, yıkıcı Aydınlanma tanımları yerine, analizlerini insanoğlunun doğal dünyayı anlama ve anlamlandırma amacıyla bilimsel çabalara dayandıran spesifik Aydınlanma tanımıdır. İnsanoğlunun bilimler aracılığıyla hem toplumu hem de doğayı kontrol etme arzusu, toplumsal ve ahlaki hedeflere yapıldığı kabul edilen bu çifte saldırı, Aydınlanmanın biricik değerlerinden uzaklaşarak yerini çıkar çatışmalarına, iktidar ilişkilerine, küreselleşen ekonomik üstünlüğün tükenmeyen sömürsüne bırakmaya zorlamaktadır. Kaldı ki insan aklının doğayı hâkimiyeti altına aldığı ve onu dönüştürme çabası içinde olduğu iddiası Rönesans'tan bu yana yaşanan bilimsel her türden ilerlemenin yok sayılması anlamına gelir. Söz konusu doğa olduğunda Aydınlanma, onu hâkimiyet altına almak şöyle dursun, yanında yer almak mücadelesi içindedir. Bu nedenle, Frankfurt Okulu düşünürlerinin XIX. yüzyılı takiben yaşanan yıkımlardan Aydınlanmacı düşünceyi sorumluyu tutuyor olmaları, yaşama dair sorumluluklarımızdan kolayca sıyrılabilmemiz anlamını içinde barındırır. Bu nedenle, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bu ergin olamayıştan kurtuluşun umudu -bu dünyaya rağmen- daima varlığını sürdürmektedir.

Kaynakça

- Abromeit, J. (2011), *Max Horkheimer and the Foundations of the Frankfurt School*, New York, Cambridge University Press.
- Adorno W. T. (1973), *Negative Dialectics*, (E. B. Ashton, Trans.), New York, The Continuum International Publishing.
- Adorno W. T. (2014), “Bir Araştırma Ocağı”, *Felsefelogos: Eleştirel Teori*, (Y. Ahi, Çev.), İstanbul, Fesatoder Yayınları, (53), 19-21.
- Adorno W. T. (2015), *Edebiyat Yazıları*, (Sabir, Yücesoy, Çev.), İstanbul, Metis Yayıncılık, (1958).
- Adorno W. T. ve Horkheimer, M. (2010), *Aydınlanmanın Diyalektiği*, (N. Ülner- E. Öztarhan, Çev.), İstanbul, Kabalcı Yayınları, (1944).
- Benjamin, W. (2014), “Özgür Bir Alman Araştırma Enstitüsü”, *Felsefelogos: Eleştirel Teori*, (Y. Ahi, Çev.), İstanbul, Fesatoder Yayınları, (53), 23-28.
- Feenberg, A. (2014), *The Philosophy of Praxis: Marx, Lukacs and the Frankfurt School*, London, Verso Publishing.
- Geuss, R. (2016), *Eleştirel Teori*, (F. Keskin, Çev.), İstanbul, İletişim Yayınları, (1981).
- Gülenç, K. (2011), “Bir Mit Olarak Aydınlanma: Aklın Diyalektiğine Negatif Bir Bakış”, *Felsefe Söyleşileri V-VI*, B. Çötüksöken- A. Tunçel, (Ed.), İstanbul, Maltepe Üniversitesi Yayınları, (49), 37-61
- Horkheimer, M. (2005), *Geleneksel ve Eleştirel Kuram*, (M. Tüzel, Çev.), İstanbul, Yapı-Kredi Yayınları, (1972).
- Horkheimer, M. (2013), *Akıl Tutulması*, (O. Koçak, Çev.), İstanbul. Metis Yayınları, (1947).
- Horkheimer, M. (2014), “Toplum Felsefesinin Mevcut Durumu ve Bir Toplumsal Araştırma Enstitüsünün Görevleri”, *Felsefelogos: Eleştirel Teori*, (S. Öztekin, Çev.), İstanbul. Fesatoder Yayınları, (53), 7-17.
- Katerina D. (2005), *Kant and The Culture of Enlightenment*, (G. R. Lucas Jr., Ed.), Albany. State University of New York Press.
- Koçak, O. (2013), “Çevirenin Önsözü”, *Akıl Tutulması*, (46-52), İstanbul, Metis Yayınları.
- Martin J. (1973), *.Diyalektik İmgelem: Frankfurt Okulu'nun Tarihi ve Çalışmaları*, (S. Doğan, Çev.), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Sayers, S. (2008) *Marksizm ve İnsan Doğası*, (Ş. Alpagut, Çev.), İstanbul, Yordam Kitap, (1998).
- Slater, P. (1998), *Frankfurt Okulu*, (A. Özden, Çev.), İstanbul, Kabalcı Yayınları, (1977).
- Storer, C. (2015), *Weimar Cumhuriyetinin Kısa Tarihi*, (S. Özge, Çev.), İstanbul, İletişim Yayınları, (2013).

Roman Tekniği Bakımından Fahri Erdiñ'in 'Acı Lokma' Romanı¹

Fatih ERZEN²

Özet

Fahri Erdiñ, toplumcu gerçekçi bir çizgide eserler veren önemli bir sanatçıdır. 1949 yılına kadar Türkiye'de öykü ve şiir türünde eserler veren Fahri Erdiñ'in roman türünde kaleme aldığı ve yayımladığı ikinci eseri 'Acı Lokma' adlı eserdir. Romanda ana konu, yazar Fahri Erdiñ'in yaşam hikâyesi etrafında şekillenir. Bu açıdan Fahri Erdiñ, bu romanda öz yaşam öyküsünü ele alır. Hayat hikâyesinden bahsederken bir sınır getirerek yaşamının ilk otuz yılını konu edinir. Yani Bulgaristan'a kaçmadan önceki kısmını anlatır.

Fahri Erdiñ, dar gelirli bir öğretmen çocuğu olarak dünyaya gelir. Toplumun genel bir özeti olan hayatı, acılar ve mücadelelere sahne olur. Bu durumları tüm çıplaklığı yani gerçekçiliği ile okuyucuya anlatır. Gerçekçi bir çizgiye sahip olan yazar, genel olarak eserlerinde yaşamış öykülerden yola çıkar. Bu durum neticesinde iki roman halinde hayatını kaleme alır. Hayatının Türkiye dönemini anlattığı bu romanda dönemin Türkiye koşulları hakkında okuyucu geniş bir bilgi sahibi olur.

Anahtar Kelimeler: Fahri Erdiñ, otobiyografik roman, mücadele, başkaldırı.

From Novel Technique Maintenance Fahri Erdiñ An 'Acı Lokma' Novel

Abstract

Fahri Erdiñ is an important author who writes Works within socialist realistic frame. Fahri Erdiñ had written Works on the genres such as story and poem until 1949. His second Work on novel that he has written and published is 'Acı Lokma'. The main subject in the novel is formed around Fahri Erdiñ's memoirs. In this respect, Fahri Erdiñ deals with the self-life story in this novel. Talking about his biography, he limits it by mentioning the first thirty years of his life. In other words, he tells the part of his memoirs before he escaped to Bulgaria.

Fahri Erdiñ was born as a low income teacher child. His Life, which is a general outline of the society, was full of sufferings and struggles. He tells all of these events to the reader unambiguously namely on the level. The author, who has a realistic line, goes out of the way of the stories in his works. As a result of this situation, his life in the form of two novels is retained. The reader can have a broad knowledge about the conditions in Turkey in that period by reading this novel, in which the author tells his memoirs in Turkey.

Key words: Fahri Erdiñ, autobiographical novel, struggle, rebellion.

¹ 'Fahri Erdiñ'in Öykü ve Romanlarının Yapı ve İzlek Bakımından İncelenmesi' adlı yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, fatiherven@windowslive.com.

1. 'Acı Lokma'

1.1. Dış Yapı Unsurları

Eserlerin yazılış süreçlerini, isim koyulması ve baskı aşamalarını konu edinen '*Dış Yapı Unsurları*' (Şahin, 2017: 270) romanın kimliği ve isimden içeriğe başlıklarını taşır.

1.1.1. Romanın Kimliği

'Acı Lokma' adlı roman ilk kez 1961 yılında Bulgaristan'ın başkenti Sofya'da Narodna Prosteva yayınları tarafından basılır. Daha sonra Güney Yayınları (İstanbul, 1977), Kerem Film Yayıncılık (İstanbul, 1987), Azer Neşriyat (İstanbul, 1989) ve Yordam Kitap (İstanbul, 2006) yıllarında tekrar yayımlanır. Bizim incelememizde kullandığımız baskı ise Yordam Kitap tarafından yayımlanan 2006 baskısıdır.

1.1.2. İsimden İçeriğe

'Acı Lokma' Fahri Erdinç'in hayat öyküsünü anlattığı bir romandır. Doğduğu ve çocukluk yıllarının geçtiği Manisa'da başlayan roman kendisi ve iki arkadaşı ile birlikte Bulgaristan'a kaçıp Bulgar askerleri tarafından gözaltına alınıp sorgulanmasıyla sona erer. Roman sıradan bir Anadolu gencinin öz yaşam hikâyesi olarak başlar ve onun yazın hayatına doğru yönelişini anlatır. Bu süre zarfında geçim sıkıntısı, Anadolu köyleri, aşk ve siyasi mücadele gibi insanların başına gelen doğal olaylar konu edinir. Romana 'Acı Lokma' isminin verilmesini ise yazar şu sözlerle anlatır;

"'Acı Lokma ha?'" diye homurdandı general gözlüklerini takar takmaz. "Güzel kitap adı. Bizim lokma mı sana acı gelen?"

"Hayır!" –Biraz yüksekçe çıkmıştı bu "hayır".- "Kendi lokmamız."

"O kadar bağırmasan da işitiyorum."

"Cebimde bir parça kara ekmek artığı vardı sınırı geçtiğimiz gece. Sabahleyin ilk sorguda, o ekmeği çıkarıp koymuştum yüzbaşı Kotsev'in, bugün görüşmeye gelen yüzbaşının masasına..."

"Ordan başlıyor demek roman."

"Başlamıyor, orda bitiyor. Bu benim Bulgaristan'a geçişime kadarki yaşantım, yolumu arayışımın romanı." (Kardeş Evi, s. 19). İfadeleriyle romanın sınırlarını da çizen yazar kendi merkezli dönemin Türkiye'sine ışık tutar.

Fahri Erdinç, roman, tiyatro, hikâye, şiir gibi edebiyatın birçok alanında eserler verir. 'Acı Lokma' adlı romanın önemli bir özelliği de üretken olan yazarın, bazı öykülerinin bu romanda da yer almasıdır. Öykülerinde de gerçekçi bir üslup kullanan Fahri Erdinç, şahit olduğu olayları kaleme alır. Bu nedenle öz yaşam öyküsünün anlatıldığı 'Acı Lokma' romanda birçok öyküsüne yer verir. Bunların başında 'Fes, İftira, Dikiş, Yeşil Banknot, Hamurkâr Süleyman' bu öykülerden bazılarıdır.

1.2. İç Yapı Unsurları ve İzleksel Kurgu

Bakış açısı ve anlatıcı başta olmak üzere roman incelenmesinde önemli yer tutan "*Eserin metin içinde ana oluşum bütünlüğünü sağla(yan)*" (Şahin, 2017: 270) unsurların incelendiği kısım; olay örgüsü, şahıs kadrosu, mekân, zaman ve izleksel kurgudan oluşur.

1.2.1. Bakış Açısı ve Anlatıcı Düzlemi

‘Acı Lokma’ adlı romanda hâkim olan bakış açısı ve anlatıcı, kahraman bakış ve anlatıcıdır. Ben merkezli anlatımın hâkim olduğu roman, yazarın özellikle belirttiği gibi kendi öz yaşam hikayesini konu edinir. Bundan dolayı yazar, aynı zamanda romanın kahramanıdır. Romanda olayları kendi ağzından okuyucuya aktarır. *“Anlatma esasına bağlı metinlerde bakış açısı anlatıcının görme, sezme ve bilme yetilerini de kendi kontrolünde tutarak sınırlı veya sınırsız görme ve bilme yetisi sağlar. Bu açıdan bakış açısı, romanın en önemli temel unsurudur.”* (Şahin, 2017: 270). Öz yaşam hikâyesini konu edinen yazar, kahraman anlatımın sınırlı yapısını kullanarak yapmacık olmaktan kurtulur. Olaylar kahraman tarafından yani birinci tekil şahıs tarafından aktarılır;

“Anlaşıldı. Siz, sorguya çektiğinizi sezdirmeden, bir kaçağa roman yazdırıyorsunuz. Ben de sanki roman yazarcasına sorularınıza karşılık vermeye çalışacağım. Ne de olsa, yaşantılarım içinde birçok olayları size ağızdan anlatmak isterim.” (Acı Lokma, s. 47). İfadeleriyle kendini merkeze alan bir kahraman anlatıcı olarak romana başlar.

Olaylara sadece tanık olan anlatıcının, gözlem ve bilgilerini konu edinen yazar anlatımın sıkıcılığını önlemek için ve boşlukta kalan yerleri tamamlamak için diyaloglarla ve tahmin etme yöntemini kullanarak kişiler ve ruhsal durumları hakkında daha geniş bilgiler elde etmemiz sağlanır;

“Kalktık. İdare lâmbasını biraz açıp, akşamdan hazırladığımız en eski rubularımızı giydik. Baktım, şiş karnı ile yorganı kümbetleyen analığım derin uykuda. Yanında Melâhatçık mışıl mışıl. Gözleri birer kıymık aralık. Ne düş görür bilmem. Herhalde uçar düşünde. Ben de uçuyordum o gece düşümde ama, babam uyandırınca çat diye düştüm.” (Acı Lokma, s. 82)

Kahraman anlatıcı rüyasında uçtuğunu görür. Sınırlı bilgi sahibi olduğundan ötürü kardeşinin düşünü tahmin ederek kendisiyle aynı düşü gördüğünü tahmin eder.

“Kahraman-anlatıcı, kendi dünya görüşü ve amaçlarını okuyucuyla her zaman direkt olarak paylaşır. Bunu yaparken olayları yaşayan ve gören biri olarak, dönemin sosyal meselelerini birebir aktarır” (Şahin, 2014: 118). Yazar öz yaşam öyküsünü ele aldığı bu romanda şahit olduğu durumları tüm çıplaklığı ile eleştirel bir pencereden okura aktarır. Öğretmen olan yazar-anlatıcı cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan zorlukları bütün çıplaklığı ile ele alır.

1.2.2. Olay Örgüsü

‘Acı Lokma’ adlı roman, yazar Fahri Erdinç’in doğumundan otuzlu yaşlarına kadar geçen süreyi aktaran bir eserdir. Bundan dolayı roman, yazar-kahramanın çevresinde oluşur. Olay örgüsü yazarın yaşam hikâyesini kapsayacak ve onu merkeze oturtacak şekilde vaka halkaları içinde kurgulanır. *“Bazı yazarlar yaşadıklarını önemli ve anlatılmaya değer buldukları için, kendilerini -gizlenmeye gerek görmeden- romanlarına konu yaparlar.”* (Narlı, 2009: 903). Tek zincirli vaka halkaları ile birbirine bağlanan roman yazar tarafından anlattığı yıllara atıfta bulunarak 28 kısma bölünmüştür. Olay örgüsü ise genel olarak üç bölümden meydana gelir.

BİRİNCİ BÖLÜM

- Doğduğu toprakları tasvir ederek memleketine duyduğu özlemi dile getirmesi.
- Doğduğu topraklarda Rum-Türk ayrımı yapılarak kardeşliğin yok edilmesi.
- Gücü elinde tutan ağaların maddi yokluk içinde olan köylüyü sömürmesi.
- Sömürülen köylüler içinde kahramanın ailesinin de payına düşeni alması.

- Yunan işğali altında olan köyün Türk ordusu tarafından kurtarılmasında etkili olan Kulaksız Mustafa'nın kahramanlığı karşısında etkilenen kahramanın zihninde çeteciliğın ve isyanın olumlanması.
- Annesini kaybeden kahramanın anne özlemine ve şefkatine ömür boyu hasret kalması.
- Üvey anne eziyeti neticesinde mutlu olduğu küçük dünyasının artık çileli bir mekâna dönüşmesi.

İKİNCİ BÖLÜM

- Okula başlayan kahramanın ailesiyle tütün bahçelerinde çalışması.
- Küçük yaşta hayatın maddi imkânsızlıkları ile mücadele etmeyi öğrenmesi.
- Küçük yaşta çalışmaya başlayan kahramanın alın teri, emek gibi kavramları yaşayarak öğrenmesi.
- Baskı ve eziyetlere dayanamayan ağabeyinin evden kaçması ile kahramanın isyan ve kaçışı öğrenmesi.
- Hastalıktan ölen ağabeyi ile hayatın geçiciliğini bir kez daha kavraması.
- Kahramanın ve kız kardeşinin öğretmen okulunu kazanıp gurbet duygusunu yaşamaya başlaması.
- Okul yıllarında başlayan Anadolu merakıyla köy köy Anadolu'yu gezme arzusu.
- Öğretmen olarak Anadolu'nun çeşitli şehir ve köylerini gezerek toplumun maddi ve manevi durumunu gözlemlemesi.
- Cehalet, iftira, menfaat gibi birçok sebepten ötürü köylüler tarafından dışlanması.
- Yazma tutkusu ile öğretmenlikten istifa edip Ankara'ya taşınması.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

- Yazın dünyasına adım atma çalışmaları neticesinde 'Aydın' kesimlerle tanışması.
- Yazın hayatına adım attıktan sonra farklı arayışlar içine girmesi.
- Siyasi hareketlere dahil olarak sorgulayan ve eleştiren bir tutum sahibi olması.
- İkinci dünya savaşı sırası askere alınması ve askerlik yaptığı yerde çocuğunun annesi ile tanışması.
- Askerlikten sonra tekrar yazın ve siyasi mücadeleye geri dönmesi.
- Siyasi olaylardan dolayı birkaç kez tutuklanması.
- Tutuklanmalar neticesinde artık yurdunda özgür yaşama hakkının kalmadığına inanması.
- İki Arkadaşı ile birlikte baskılar neticesinde Bulgaristan'a kaçma planları yapması.
- Bulgaristan'a kaçarak vatanını terk etmenin ıstırabını yaşaması.
- Bulgaristan'a kaçan kahramanın kaçak yoldan sınırı geçtiği için Bulgar askerleri tarafından tutuklanması.

1.2.3. Zaman

'Acı Lokma' romanında zaman kurgu açısından akronik karaktere sahiptir. Öykü zamanı ile öyküleme zamanı birbirinden farklıdır. Yazar öykü zamanı olarak 1919-1922'li yıllardan başlatarak 1949 yılına kadar sıradizimsel olarak aktarır. Öyküleme zamanında öykü zamanı sona ermiştir. Yazar, kendi öz yaşamının ilk otuz yılını belli bir sıra dahilinde anlatır. Türkiye cumhuriyetinin kuruluş yıllarına denk gelen zaman cumhuriyet dönemi koşullarını cumhuriyetin etkilerini anlatması bakımından önemlidir. Sosyal zamanın öykü zamanıyla iç içe verilmesi o dönemde meydana gelen birçok önemli olayın olmasından kaynaklanır.

"Anlaşıldı. Siz, sorguya çektiğınızı sezdirmeden, bir kaçağa roman yazdırıyorsunuz. Ben de, sanki roman yazarcasına sorularınıza karşılık verecem." (Acı Lokma, s. 48). İfadeleriyle öyküleme zamanı hakkında bilgi veren yazar başarılı bir biçimde zamanı kullanır. Romanın anlamlı bir bütün oluşturabilmesi için diğeri yapı unsurları gibi zamanın kullanımı çok önemlidir. Hele hayat öyküsü gibi gerçek bilinen bir zaman dilimi anlatılacaksa yazarın zaman konusunda titiz davranması çok önemlidir. Aksi takdirde gerçek

bir olay yerine hayali bir olay anlatılmış olunur. Yazar kahraman anlatıcı kullanarak onun hayatının önemli noktalarını tarihlerle vererek okuyucunun zamanı takip etmesine yardımcı olur.

“Yaz sonu gelmişti artık. Süleyman’a diplomasını verdim.

Ertesi yaz okulu bitirerek kasabama döndüm. Babam artık beni Ferit’in yerine koyar da övünür, alnımdan öper sanıyorum. Yine aldandım. Ne övündü, ne yerindi. Öyle bir hoş geldin dedi ki, neye geldinden beter. Ben yine elini saygıyla öptüm.

«Bitirdim baba,» dedim.

«İyi hallettin» dedi. «Düşün bakalım şimdi geleceğini!»

On dokuz yaşımın basamağından şöyle bir baktım ötelere:” (Acı Lokma, s. 194)

1917 doğumlu olan kahraman yukarıdaki alıntıda 19 yaşında olduğunu belirterek yılın 1936 yılına tekabül ettiğini gösterir;

“Yıl 1937, Atam. Okuyor çocuklarımız ‘elif-be-te-se’ deyu deyu”

“Öğretmen kütüğüne, o dediğim yere bir de ayrılış tarihi koydum: 1938.” (Acı Lokma, s. 210)

Kahraman kronolojik bir şekilde hayatını paylaşır. Ama genellikle tam tarih vermez. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi ya yaşını söylüyor ya da sadece yıl vererek okuyucunun yılı takip etmesine yardımcı olur.

Roman türünün dışında öykü gibi bir diğer anlatı türünde de başarılı örnekler veren Fahri Erdiç, zaman konusunda gösterdiği özeni öykülerinde göstermemektedir. Çünkü öyküde kısa ve öz olarak eleştirisini yapmak ya da mesajını vermek istemektedir. Ama kasaba da doğup zorluklar içinde büyüyen hem okuyup hem tütün tarlasında çalışan bir çocuğun dünyayı tanıyıp sosyalist hayatı benimsemesi ve bu uğurda çeşitli sıkıntılara katlanması kendi öz yaşamını okuyucular için bir rol model olarak aktarır. Gün gün, yıl yıl yazarın kendince doğru yolu bulup ona ulaşmak için verdiği mücadeleyi aktarır. Romanın bilinçaltı mesajında bu vardır. Bundan ötürü yazar Bulgaristan’a kaçtıktan sonra oradaki yaşamını konu edinen hayat hikâyesinin devamını da kaleme alır. Köyden çıkıp ışığı tanıyıp o ışık doğrultusunda gittiğini ve sonunda başarılı olduğunu anlatmak ister. Tabi bu yol çetin ve çilelidir.

1.2.4. Mekân

1.2.4.1. Çevresel Mekânlar

‘Acık Lokma’ adlı romanda çevresel mekânlar, Manisa, Akhisar, Ankara, İstanbul, Afyon, Edirne gibi mekânlardır. Bu mekânlar onun doğup büyüdüğü memleketi, öğretmenlik yaptığı yerler ve uyanışına zemin hazırlayan mekânlardır. Yazar mekân tasvirlerini başarılı bir şekilde ele alır. “Çevresel mekânlar, anlatıdaki kişilerin ontolojik anlamda bağının, algısal manada ilişkilerin bulunmadığı mekânlardır.” (Şahin, 2017: 110). Romandaki anlatım bütünlüğü korumak için verilen mekânlar olan çevresel mekânlar düz ve gerçek mekân özelliğinden ötede farklı bir anlam taşımazlar.

1.2.4.2. Algısal Mekânlar

‘Acı Lokma’ adlı öyküde kahramanın doğduğu kasaba, tütün bahçeleri, öğretmen olarak görev yaptığı Afyon köyleri önemli algısal mekânlardır.

1.2.4.2.1. Kapalı-Dar ve Yutucu Mekânlar

Romanda genel olarak geri kalmışlık ve cehaletin hüküm sürdüğü mekânlar kapalı-dar mekânları oluşturur. Bunun dışında yazarın iç dünyasının ruh halleri ile de çeşitli mekânlar kapalı mekân özelliğine bürünür. ‘Baba evi’ kahraman ve kardeşleri için kapalı-dar mekândır. Çünkü küçük yaşta annesini

kaybeden kahraman ve kardeşleri annelerini kaybetmiştir. Artık evde üvey anne ve babadan şiddet görmeye başlarlar;

“*«Baba,» diyordu Ferit, «sana sormadığıma kızma. Bu iki lirayı, ilk tütün parasından alıvereceğin Singer makinesine tut. Ben terzi çıraklığından vazgeçtim, makineden de, Balıkesir'e gidiyorum. Orada yatılı öğretmen okulu sınavına gireceğim. Kazanmasam da artık eve dönmem. Bir boğaz eksik olursa daha iyi değil mi? Hem sofrada önüme koyduğun bir dilim ekmeğin her lokması acı gelmeğe başladı bana. Dayaktan da bezdim.»* (Acı Lokma, s. 88)

Üvey annenin gelmesi ve yokluk neticesinde baba evinin kapalı mekâna dönüştüğü vurgulanır. Kişi kapalı mekâna maruz kaldığı zaman kendisini ifade edemez ve benliğini kaybeder. Aile içinde kendi benliğini korumak için ilk eylemde bulunan kahramanın ağabeyi Ferit olur. Kahraman bu durumu “*yaprak dökümü*” (Acı Lokma, s. 89) olarak adlandırır. Bu davranış daha sonra yazarın öğretmen okulu için evi terk etmesiyle devam eder. “*Ev insanı gökten inen fırtınalara karşı olduğu gibi, yaşamında yaşadığı fırtınalara karşı da ayakta tutar. Aynı zamanda hem beden, hem ruhtur. İnsan varlığının ilk evrenidir. Üstünkörü metafiziklerin öğrettiği gibi, insan 'dünyanın ortasına bırakılmadan önce', evin beşiğine yatırılır.*” (Bachelard, 1996: 35). Kahraman evde yaşadığı acılar neticesinde artık evini reddeder. Kendine yeni bir ev, yuva (yaşam alanı) bulmak için evden ayrılır. Bu ev kahraman için oldukça büyük önem taşır. Çünkü kardeşleri burada dünyaya gelir. Ağabeyinin cenazesi yine bu eve gelir. Kardeşi bu evden gelin çıkarak ev halkından ayrılır. Üvey annesi bu eve gelir. Çocukluğunun en çileli zamanları olan tütün bahçelerinde çalışılıp alınan bu ev, kahramanın yaşamış olduğu duygusal çöküntüler yüzünden kapalı-dar mekâna dönüşür. Ev artık yalnızca hayallerinde olan aileyi ve birlikteliği sembolize eden mekândır. Gerçek manada ise acının merkezi haline dönüşür.

Kahraman için askerliğini yaptığı Trakya kapalı mekân özelliğindedir. Çünkü askerlik insanların özgürlüklerini sınırlayan temel mekânlardandır. Özellikle askerliğini yaptığı 1940'lı yılların savaş zamanı olduğunu hatırlarsak kahraman için Trakya kapalı bir mekân olur;

“*Artık çabalama yıllarının sonu gelmedi. Birkaç yılım daha orda burda öğretmenlikte, birkaçı da askerlikte geçti. Acı günlerin acı lokmalarını saya saya çabalarken hangi aydan çıkıp hangi yola girdiğimizi kestiremediğim zamanlar oldu. Hele asker ocağında...*” (Acı Lokma, s. 225).

Yazar, mekân tarafından sarılıp sıkılır ve kendini kaybetme noktasına gelir. Kültürümüzde askerlik ‘Peygamber Ocağı’ olarak kutsanır. Yazar için ise bu durum tam aksine acı günler olarak adlandırılır. İnsan ancak zindan, hapisane gibi kapalı mekânlarda zaman kavramını kaybeder. Kahraman için artık asker ocağı da bir zindandan farksızdır. Günleri saymak lüzumsuzdur. Çünkü ümidini kaybetmiştir.

1.2.4.2.2. Açık-Geniş ve Besleyici Mekânlar

Psikolojik manada değerlendirilen bu tip mekânlar, kişilerin ruh dünyalarında huzuru yaşadıkları mekânlardır. Ruhun kişiyi olumlu yönde etkileyen bu mekânlar sayesinde kahraman hayata tutunur ve bir anlamda yaşadığı hayattan zevk alır. Kahramanın doğduğu kasaba, Bulgaristan gibi mekânlar açık-geniş ve besleyici mekânlardır. Kahramanın çocukluğunun geçtiği kasaba onun hayal dünyasını besler ve şekillendirir. Bulgaristan ise kahramanın düştüğü baskıdan kurtulduğu mekândır;

Doğduğu kasabayı: “*Tek sözle, bir halı ise eğer bizim ova, atlas bezekleri ille dayımızın tütünleri, bağları, ekinleri, bahçeleridir. Gümüş bezeği de zeytinlikleridir. Artık o koyun gözü papatyalar, o güleç gelincikler, o ayıtlar, o mezarlık gülleri, o başı topuzlu genger dikenleri, o eşek helvaları, o toprak damarı gibi ayıklar, o defneler, o pelinler, bir de her dalda, her saçakta guklyan kumrular bu halının şurasına burasına serpilmiş süslerdir.*” (Acı Lokma, s. 49)

Memleketine aşık bir kişinin tasviridir bu tasvir. Toplumsal ve siyasal baskılar yüzünden Türkiye’de çoğu mekân yazar için kapalı mekândır. Fakat hayalinde kurduğu kasabası, köyü ve Anadolu açık-geniş mekânları oluşturur;

“Benim yeşil gözleri yaşlı kasabam, senin gibisi var mı? Ankara’daki asansörlü apartmanlardan bir teki yokmuş sende. Varsın olmasın. Tren istasyonun İzmir’de Basmane istasyonunun ayakyolu kadarmış. Varsın o kadar olsun. Evlerinin çoğu yalınkat yere yapışıkmiş. Varsın yapışsın. Nice sokaklarından odun yüklü bir eşek bile zor geçermiş. Varsın geçmesin. Sokaklarının ortasından nice kir arıtmış «yolamak» suları akarmış. Varsın aksın. Camilerin varmış, kubbeleri keşkek kazanından da küçük. Varsın küçük olsun. Sana uğrayanlar sokaklarında benim yedi yaşındaki adımlarıyla yürüsünler. Bak o zaman ucun bucağın bulunur mu? Sana benim o zamanki çocuk gözlerimle baksınlar. Bak o zaman senin üstüne kent bulunur mu? Yooo, ben seni Ankara’yla da değişmem, İstanbul’la da. Çünkü bir şey var sende. Gurbetine düşmeden bilinmezmiş.” (Acı Lokma, s. 52-53)

Kahraman, tüm yokluklara karşı memleketini, doğduğu o küçük kasabaya derin bir sevgi besler. Bunu gurbete gidince daha iyi anlar. Kahraman kendi gelişimini tamamlamak için kasabasını terk etmek ister. Fakat aradan geçen yıllar onun kasabasına duyduğu sevgi ve özlemi katbekat arttırır.

1.2.5. Şahıs Kadrosu

1.2.5.1. Başkişi

Anlatı türlerinde olay örgüsünün şekillendiği kişi, değişim ve dönüşüm yaşar. Bu kişi romanın başkişisini oluşturur. “Romanda olay örgüsünü oluşturan temel öge kişilerdir. Yazar, kişiler aracılığıyla düşüncelerini okura iletir.” (Karabulut, Güvenç, 2018: 113). Fahri Erdinç, sanat yapıtlarını ideolojinin emrinde kullanır. Anlatılarında seçtiği kişilerde bu ideoloji etrafında şekillenmek zorundadır. Kendi yaşamını insanlara örnek olarak gösterip amaçlarına ulaşmak için kişilerin harekete geçmelerini tavsiye eder. Bu doğrultuda öz yaşamından yola çıkarak imkânsızlıklar içinde amacına ulaştığını okuyucuya aktarır.

Kahraman topluma faydalı olabilmek için önce öğretmen olur. Anadolu’yu gezerek halkı ve çocukları aydınlatmak ister. Fakat çeşitli engellemeler neticesinde öğretmenlik mesleğini bırakarak yazar olmaya karar verir. Öğretmenlikten istifa ederken Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk’e seslenir;

“«Bizim kale düşüyor, haberin olsun. Kış ortası. Kiremit aktaracağız diye okulun üstünü açtılar. Bir daha da kapatmadılar. Yağmur, yel benim mumu söndürdü. Bu damlıyan, mumun içyağı değil, yüreğimin yağdır, gözyaşımıdır, kanımdır. Bu gece yağın kar, duvarda senin portrene bile sıvanmış. Elimle karları sıyırdım da öyle konuşuyorum seninle şimdi. Başka da bir diyeceğim yok. Neredeyse teslim oluyorum, Atam!»

«Oldum. Öğretmen kütüğüne, o dediğim yere bir de ayrılış tarihi koydum: 1938. Sebep? dediği yere de kısaca şöyle yazdım: ‘Hocanın üfürüğü!’» (Acı Lokma, s. 212)

Kahraman, cehalet ve yobazlık karşısında aklın ve bilimin yenildiğini aktarıyor. İstifa tarihi olarak 1938 yılının verilmesi de ayrıca önemlidir.

Yazar, kahraman aracılığıyla devrimci bir hareket yapmadan önce öğretmen olarak toplumu bilgilendirmek ve aydınlatmak üzere harekete geçer. Fakat kokuşmuş zihniyet yüzünden bunu başaramaz. Boşluğa düşen kahraman yazıları ile toplumu bilgilendirmek ister fakat bu sefer gözaltına alınarak baskı altına alınır. Son olarak tek çare olarak gördüğü yurtdışına kaçışı gerçekleştirerek kozasını kırar. Böylelikle önce kendi dönüşümünü sağlamaya çalışan kahraman daha sonra toplumun değişimini sağlayabilmek için eserler yazmaya başlayabilir;

“Evet, neye tutunursam kopuyordum, çabaladıkça daha da batıyordum, doğru. Kaçmaktan kovalamaya sıra gelmiyordu, bu da doğru. Amma bu kaçışların birinde yurt sınırını da aşabileceğim henüz aklımdan geçmiyordu. Bu ateş içime daha sonra düştü. Daha sonra dediğim, 1948 Nisanı. Bir ölüm acısıyla beraber. Ölüm acısı dediğim de, söylemesi bile zor, S. Ali’yi yitirmiştir. Tut ki, bizim Gorki’mizi, Markopaşa’yı, bizim kuşağa sözü dudaktan gözü budaktan esirgememeyi öğreten, bana çabalamayı öğreten ağabeyimizi yitirmiştik.” (Acı Lokma, s. 263)

Artık kahramanın ‘Hoca’m diye hitap ettiği Sabahattin Ali’yi kaybettikten sonra yurt dışına iltica etmekten başka çaresi kalmaz.

1.2.5.2. Norm Karakterler

‘Acı Lokma’ adlı romanda norm karakterler: Kahramanın ağabeyi Ferit, kız kardeşi Emine, Sabahattin Ali, Popof, Hademe Hacı Bekir, Pepe Osman, Kürt Kasım, Mustafa gibi kişiler norm karakter özelliği göstermektedir.

Sabahattin Ali, kahramanın değişim ve dönüşüm geçirmesinde etkili olan karakterlerden en önemlisidir. Kahraman yazdığı öyküleri ilk olarak ona gösterir ve onun onayını almak ister;

“Bir şey yazmaya oturduğum zaman da aklım, belleğim, gözüm hep dünlere, gerilere kayıyordu. Tuttum, bir zamanlar tütün parasıyla aldığımız evi yıkanları yeren bir hikâye yazmayı denedim. Bitirince S. Ali’ye götürdüm.

«Şuna bakar mısın usta, biçimine getirebilmiş miyim?»

Ertesi gün o da bir biçimine getirip kulağımı büktü:

«Konu kötü değil ama, sen ilerde tekrar yazmak üzere, bu hikâyeyi yırt.»” (Acı Lokma, s. 222). Cümlelerinden de anlaşılacağı üzere kahramanın yol göstericisi Sabahattin Ali’dir.

Kahraman için önemli olan kişilerden biri olan ağabeyi Ferit, evden kaçıp öğretmen okuluna gider ve veremden ölür. Kahramanın gençlik dönemlerinde örnek aldığı ağabeyinin yolunu tutar ve öğretmen okuluna gider. Ferit, kahramanın kaybettiği ikinci önemli kişidir. İlki daha küçük bir çocukken kaybettiği annesi ikincisi ise ağabeyidir;

“Analığım, verem bulaşmasın diye, ertesi gün kendi çocuklarını alıp İzmir’e gitti. Biz (babam, Eminecik) bulaşmadan da korkmadan biriktik hastamızın başucuna. Artık sırayla beklemeğe, ağlamaya başladık.

(...)

Ferit’i de tez aldı. Yaprak dökümünü bile beklemedi. Ağabeyim daha Temmuzun on dördünde, ortalık ağarırken analığımın babamı da kat, hiç kimseden; tütününü de kat, hiçbir şeyden yakınmadan ölüverdi, uçup gitti.” (Acı Lokma, s. 133)

Verem hastalığı yeni kurulan cumhuriyete miras kalan en önemli hastalıklardan biridir. Kahramanın ailesi de bu hastalıktan etkilenir ve ağabeyi Ferit bu necis hastalık neticesinde vefat eder.

1.2.5.3. Kart Karakterler

Kahramanın üvey annesi, Obalı Mehmet Ağa, Hacı Şerifoğulları, Ali Rıza Bey, Üfürükçü Hoca ve karısı başlıca kart karakterlerdir;

“Şalvarlı kuşaklı. Kuşaktan uç veren bıçağının sapı gümüş. Saatinin kösteği gümüş. Suratı sütlâç kaymağı gibi pörsümüştü. Bir tek de tüyü yok. Köse. Bir gözünün alt kapağı çekik, içinin kırmızısı görünüyor kıpır kıpır. Hep okurmuş. Camiye gidiyormuş. Yanında muhtar, önde ağalar. Andında adamları. Benim yanımda ise Hacı Bekir ve kadar öğrenci.” (Acı Lokma, s. 207)

‘Hoca’yı ve onun yanında olan erk sahipleri ile kendisini mukayese etmektedir. Gücü yanında tutan hoca sonunda kazanır ve kahraman öğretmenliği bırakır.

‘Acı lokma’ adlı romanda kart karakterler genellikle belli bir sınıfı temsil eden, gücü elinde tutan kişilerdir. Yazarın eleştirdiği bu kişiler ‘ağa, bey, hoca’ gibi toplumun genelini sömürerek rahatlayan güç sahipleridir;

“Bir de var ki, bu bereket ovasına veren her şeyi vermiş diye sevinirken, bir yandan kasabamıza Obalı Mehmet ağa, Hacı Şerifoğulları, Ali Rıza Bey gibilerini neden vermiş diye için burkulur. Elbet, yoksulun çok olduğu yerde zengin üçü beşi geçmez. Yoksulları kaldırır zengin olduğu yerden, Karun bile olsa, bir gün ille de acıdan ölür. Tersine, bu zenginleri kaldırırsan bizim kasabadan, bu kez de bütün ırgatlar boğaz tokluğuna çalışmak mutluluğunu yitirir.” (Acı Lokma, s. 50)

Cümleleri ile ağaları eleştiren yazar onları insanları sömürmekten sorumlu tutmaktadır. Toplum ağa-zengin-fabrikatör-politikacı gücü ve sermayeyi elinde tutan kesimden sürekli mustarıptır. Fahri Erdinç, eşitlikten yana bir dünya görüşü ile eserlerinde bu durumu sürekli eleştirir.

Kahramanın çocuğunun annesi olan eşi romanda kart karakter olarak işlenir. Kahramanın karısı, onu sınırlayan ve gelişimini engelleyen önemli kart karakterlerin başındadır. Karısı ile duygusal bir çatışma içindedir. Bu durumu eşinden boşanarak aşmak ister;

“Derken bir kement de Ankara’dan geldi. Bu bir açık posta kartı ile bir mektuptu. Önce kartı okudum. Avukatımdan. Yargı sonucunu bildiriyordu: «Boşandınız. Çocuğunuz için ayda yetmiş beş lira geçimlik ödeyeceksiniz.» Aleyküm selâm. Zaten bu parayı birkaç aydır yolluyordum. Bir oh dedim. Hayır, tam diyemedim. Açtığım mektup zehirledi beni. Karım sövüyor muydu, mektupta yine gözdağı mı vardı, ileniyor muydu?” (Acı Lokma, s. 265)

Aylar önce gayri resmî olarak biten bir evlilik neticesinde kahraman kendisini sınırlayan bir ‘kement’ten kurtulur.

1.2.5.2.4. Fon Karakterler

Romanda kopuklukları gidermek için kullanılan fon karakterler: köylüler, öğrenciler gibi toplulukları kapsamaktadır. Fon karakterlerin her ne kadar derinlikleri olmasa bile belli bir düzeyde iyiyi ya da kötüyü temsil edebilirler. Bu açıdan romanda geçen öğrenciler iyiyi köylüler ise kötüyü temsil etmektedir.

1.2.6. İzleksel Kurgu

‘Acı Lokma’ adlı roman yazar Fahri Erdinç’in hayatının ilk otuz yılını anlattığı otobiyografik bir eserdir. Romanın izleksel kurgusunun işleneceği bu kısımda yazar-kahramanın hayatında önemli olan ve hayatını etkileyen kavramlar ve temalar açıklanacaktır. Romandaki aksiyonu sağlayan değerleri “KORA” (Korkmaz, 2002: 237) şemasında gösterip ele alınacaktır.

Tablo 2: Kahramanın Türkiye'deki Sosyal ve Siyasi Durum Karşısında Çıkmaza Düşmesinin Neticesinde 'Gurbet' Günlerine Doğru Yol Alması.

	Tematik Güç/ Ülküdeğer	Karşıt Güç/ Karşıdeğer
Kişiler Düzeyinde	Fahri Erdiç, Ferit, Emine, Sabahattin Ali, İkinci ve Üçüncü Arkadaş,	Üvey Anne, Hacı Şerifoğulları, Ali Rıza Bey,
Kavramlar Düzeyinde	Eğitim, Sosyalizm, Sevgi, İdealizm, Modernlik,	Cehalet, Ölüm, Baskı, Sömürü, Din, Yabancılaşma
Simgeler Düzeyinde	Bulgaristan, Daktilo, Kağıt	Tütün, süt, Hapishane, Kurşun

1.2.6.1. Kurtuluşun Simgesi: Eğitim

Eğitim, insanları geliştiren bir güçtür. Geçmişte ve günümüzde birçok problemin temelinde eğitim eksikliği yatar. Cumhuriyetin ilanından önce çürüyen Türk eğitim sistemi, cumhuriyetin ilanı ile birlikte eğitimde atılım yapmak ister. Bu doğrultuda öğretmen yetiştirmeye büyük önem verilir. Fahri Erdiç, babasının mesleği olan öğretmenliği seçer ve öğretmen olarak Anadolu'da köylerde öğretmenlik yapar. İnsanları kurtarmanın en önemli yolunun eğitim olduğunu savunan yazar, öz yaşam öyküsünü anlattığı 'Acı Lokma' romanında öğretmenlik yaptığı dönemlere dair yaşadıklarını okuyucuya aktarır.

Eğitimci bir kimlikle ve büyük bir aşk ile çıkılan yolda başına gelen türlü gerici eylemler onu mesleğini yapamama konumuna getirir. Özellikle Afyon'un Sandıklı ilçesinin Ürküt köyünde öğretmenlik yaptığı yıllarda mücadele yaşadığı gerici hoca dönemin köy yaşantısı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlar. Kıt kanaat geçinen öğretmen bir babanın oğlu olan kahraman okulu bitirip babasının yanına gider;

“«Bitirdim baba, »dedim.

«İyi haltettin» dedi. «Düşün bakalım şimdi geleceğini!»

On dokuz yaşımın basamağından şöyle bir baktım ötelere: Yemyeşil. Bundan sonra ne baba ocağının acı lokması, ne de okulun.

«Nesini düşünüyüm geleceğimin, baba? İşte hayat yolu önümde. Yokuşu aşmışım...»

«Yokuş asıl bundan sonra başlıyor, oğlum. Gececeğin yol benimkidir. Bana bak da, ama şöyle alıcı göziyle bak da ilerde ne olacağını gör.» (Acı Lokma, s. 194)

Yaşadığı tüm hayal kırıklıklara neticesinde mesleğini sevmeyen bir baba ve aynı mesleğe yeni başlayacak olan genç bir öğretmenin yaşadığı diyalog idealizmi kaybetmiş bir öğretmeni gözler önüne serer.

“Ah, sen öğretmen olacağına Belediye Başkanı olmalıydın ki...

«Her şeyin başı yine bizim iş, baba. Sen eğer iyi başkan olacak çocuklar okutsaydın...»

«Sen okut öylesini artık.»

«Okuttuğum çocuğu adam olduğunu görüp sevinmek iyi şey değil mi baba?»

«Ben çokluk sevinemedim ki. Okuttuklarımın kimi kasap oldu, kimi celep, kimi de çırak çoban.»
«İyi yurttaş olsunlar da...»
«Okuttuklarımın içinde biricik güvendiğim vardı. O da gitti, gitti de zanaatin en kötüsünü seçti.»
«Kim o?»
«Sen!» (Acı Lokma, s. 195)

Kahraman, insanların eğitim yolu ile iyi insan-iyi yurttaş olmalarını hedefler. Fakat babası onun bu hedefinin gerçekleşmeyeceğini belirtir. Çünkü Anadolu’da artık katılmış bir cehalet ve sömürü vardır. Sömürde cehalet içinde yaşayan hayatından memnundur. Harf inkılabı ve devrim kanunları ile modernleşme sürecinin başladığı dönemlerde öğretmenlik mesleğine başlayan kahraman cumhuriyet döneminin ‘idealist öğretmen’ modelini oluşturur. Fakat çok geçmeden babasına hak vermeye başlayan kahraman birkaç yıl sonra mesleğinden istifa etmek zorunda kalır.

Toplumların gelişmesi ve sömürden kurtulması için en önemli şart olan eğitim, bilinçli kişi ve bilinçli toplum yaratımının ön koşuludur. 1930’lu yıllarda Türkiye Cumhuriyetinde yaşayan insanların yaklaşık %80’i köylerde yaşamaktadır. Bu durumdan ötürü cumhuriyet ile birlikte seferberlik verilen eğitimin köylerde ağırlık kazanması gerekir. Çünkü köylerin çoğunda okul yoktur. “Cumhuriyetten sonra ortaya çıkan yeni gelişmelerle birlikte öğretmenler de bir eğitim seferberliğinin temsilcisi olarak Anadolu’ya dağılmışlardır.

Cumhuriyet Döneminde eğitime ve öğretmen büyük önem verilmiştir. Millî Mücadele’yi yaparak milletin kalbinde yer etmiş olan orduya benzetilerek “Muallim Ordusu, İrfan Ordusu, Nur Ordusu” şeklinde takdim edilen öğretmenler hızla memleket sathına yayılmışlardır.” (Yalçın, 2012: 181) Öğretmen köy için devletin göndermiş olduğu şefkat elidir. Öğretmen bilgeliğin sembolü olarak köyleri ve köylüleri bir mum gibi aydınlatmaya çalışır. İşte bundan ötürü öğretmenler büyük bir sorumluluk duyar;

“Beni bir köye verdiler. Gidip çivi gibi çakıldım orta yerine. Başka bir deyişle, mum olup dikildim. Yanmaya başladım. Tepemdeki yalım lodosa da dayanıklıydı, poyraza da. Çarktan yeni çıkmış öğretmen mumu, on dokuz yaşımın yalımıydı bu. Köyümün karanlığı bununla ışıyacaktı. Bu mum kendi dibinden gayri her yere, her şeye ışık tutacaktı.” (Acı Lokma, s. 204)

Kahraman sorumluluk ve ideal uğruna gittiği köyde ‘Hoca’ ile ters düşer. Hoca, köylüyü sömüren, kendi düzenini kurup herkesi kendi emelleri uğruna kullanan gerici bir kişidir. Kahramandan önce köye gelen öğretmenleri çeşitli yollarla püskürtüp kaçırın hocanın son kurbanı da Fahri olur. Hoca ile uzun bir süre mücadele eden kahramanın artık gücü tükenmek üzeredir. Ülkeyi kurtaran ve Ulu Önder Atatürk’le geceleri dertleşir;

“Bugünkü yoklamada yine 15 öğrencim vardı hepi topu, Hoca’da yine yüz. Hoca zorlu üflüyor, Atam. Benim mumun yalımı titriyor. Ülkü, ideal kabadayılıkları bir yana, gerçek bu. Öğretmen gazetesinin başına, Bakanlığın armasına, bütün öğretim kitaplarına eğitim meşalesi kondurmak kolay. Amma bizim mumun yalımı sönüp gider. Kaytarsam, altı yıl yediğim uluş pilâvı gözüme dizime durur. Yılsam, Cumhuriyet ölür! Dayanamıyorum.” (Acı Lokma, s. 209)

İnsan belli bir amaç ve ideal uğruna ne kadar uğraşırsa uğraşsın karşıt güç güçlü ise belli bir süre sonunda insan mücadeleyi bırakır. Tüm çabalar boşa gider ve insan yıkıma uğrar. Kahraman da sonuçta hoca karşısında yenilir ve kutsal saydığı mesleği bırakarak Ankara’ya gider. Burada insanları eğitmek için kendini mum gibi yakmaya razı olan bir ‘ideal insan’ın mücadelesi anlatılır. Fakat ‘ideal insan’ bu mücadeleyi kaybeder.

1.2.6.2. Ölüm

Ölüm, canlının dünyaya vedasıdır. Her ölüm, canlılar için bir son veya başka bir boyuta doğru giden bir başlangıç olarak görülür. Her dini ve siyasi görüşe göre bir ölüm düşüncesi ve ölümle ilgili felsefik düşünceleri vardır. Ama insan için acıların en büyüğüdür. Her ne kadar ölüm çoğu düşüncede bir başlangıç

olsa bile kahraman için gerçek ve acı bir durumdur. Öz yaşam öyküsünün anlatıldığı 'Acı Lokma' romanında yaşanan ölümler kahramanın gerçek hayattaki yakınları olduğu için trajik bir yapıya sahiptir. Ölüm, "hiçbir sınırı, hiçbir başlangıcı, hiçbir sonu, hiçbir başlama noktası olmayan, sonsuz, sınırsız, açık, hudutsuz(tur)." (Horwitz, 2006: 26) Bir devir daim içinde devam eder.

Ölüm kahramanı gelişim sürecinde kuşkusuz en etkili temalardan biridir. Çünkü karşılaştığı ölümler kahramanın hayatında kırılmalar yaşamasına neden olur. Kahraman için her ölüm ayrılış ve yeni bir yola yöneliştir. Daha bir yaşında ölümün soğuk yüzü ile tanışan yazar için ölüm ailesi etrafında başlar. Kundakta bir çocuk iken annesini kaybeden kahraman için çileli bir yolculuk başlar. Çünkü eve gelen 'üvey anne' ve onun eziyetleri ile yüz yüze kalır. Daha sonra kendisi için rol model olan ağabeyi Ferit'i kaybeder.

Kahramanın hayatına yön veren üç büyük ölüm yaşar. İlk ikisi ailesinden kayıptır. Üçüncü ölüm ise Sabahattin Ali'nin ölümüdür. Bu üç ölüm neticesi artık Türkiye'de yaşayamaz ve yurtdışına gider. Yaşadığı ölümler onun için birçok mekânın anlamını yitirmesine neden olur. Küçük yaşta annesini kaybettiği için annesinin hayalini bile bilmez. Bu durumun üzüntüsünü hayat boyu yaşar;

"Anam Güzel miydi baba?

Elinden fincan düşeyazdı.

«Bu da nerden çıktı?!»

«Hiç öyle sordum işte. Komşulara sorarsan, saçı topuğuna kadarmış, boğazından inen su görünürmüş, dünya güzeliymiş... Ne derlerse desinler, isterse dünya çirkini desinler, ben başkalarının övmesiyle de yermesiyle de gözümün önüne getiremiyorum anamı. Sen de hiç mi hiç anlatmadın...»" (Acı Lokma, s. 105)

Anne insanın şefkat gördüğü bir eldir. Kahraman bu elden mahrum kalır. Babasından annesi hakkında daha fazla bilgi almak ister;

"Neden Urla'ya gömdün onu?

«Oralıydı. Son günlerinde kendisi istedi. Ben de götürdüm. Seni de beraber. Memedeydin daha o zaman.»

«Orada mı öldü?»

«Orda.»

«Ben ne yaptım anam ölünce?»

«Ölüsüne bile saldırdın meme diye. Arsızlığa daha yumruk kadarken başlamıştın!»" (Acı Lokma, s. 106)

Kahraman, soruları ile annesini tanımaya çalışır. Her ölüm erken olabilir ama annesinin sütünü emen bir çocuğun annesini kaybetmesi ölümlerin en erken olanıdır.

Kahramanın hayatının dönüm noktasını oluşturan ölüm ise Sabahattin Ali'nin ölümüdür. Kahramanın ülkeyi terk etmesinin başlıca nedeni olan Sabahattin Ali'nin öldürülmesi ile kahraman artık çok sevdiği ülkesi ile vedalaşmasına neden olur. Aslında onun ülkeyi terk etmesi bir tepkidir. Çünkü Sabahattin Ali gibi bir aydının ülkeyi terk ederken sınırdan öldürülmesi Türkiye'de artık siyasal ve düşünsel alanda özgürlüğün mümkün olmadığını ispatıdır.

1.2.6.3. İnsanı ve İnsanlığı Yiyip Tüketen Olgu Olarak Sömürü ve Baskı

Sömürü, kendisinde olmayanı diğer insanlardan elde etmedir. "Sömürü, terimin en geniş anlamında, insanların başka insanlar yararına karşılıksız çalıştığı her türlü duruma işaret eder; daha dar anlamda ise, emekçiler tarafından üretilen artık ürüne üretim araçlarının sahiplerinin el koymasındır; nihayet, teknik açıdan bakıldığında, kapitalist sömürü, emek gücünün, artık değer üretmek amacıyla kapitalistler tarafından kullanılması olarak tanımlanır." (Marksizm Sözlüğü, 2016: 901) Yani insanın üretiminin güçlü tarafından alınmasıdır. Kahramanın yaşadığı dönemde insanın kanını emen iki önemli güç vardı. Bunlar: 'bit' ve 'gücü elinde tutan erk'tir. Bit gerçekte manada insanların kanını emerek yaşarlar. Fakat güçlü'nün sömürsü de adeta bit gibi insanın kanını emer ve yok eder. Sürekli 'bit' ten bahseden yazar aslında bu bit

ile toplumu sömüren güçlüyü temsil eder. ‘Ağa, hoca, muhtar’ gibi güçlüler sömürünün merkezinde olan kişilerdir;

“Yoksulun çok olduğu yerde zengin üçü beşi geçmez. Yoksulları kaldırır zengin olduğu yerden Karun bile olsa, bir gün ille de acıdan ölür.” (Acı Lokma, s. 50). Gücü elinde üç kişi tutar. Bunlar; “«Obalı ağamız», «Fırka Reisi» dir (nasıl olmasın!). Ali Rıza Bey Belediye Başkanındır (istersen seçme!). Şerifoğlu da bütün yönetim kurullarında demirbaş üyedir. Bu kurulların hepsi onun istasyon ardındaki yağ fabrikasında toplantı yapar.” (Acı Lokma, s. 52). Güç, imkan ve para bu üç kişi arasında bölünür ve bütün köyü sömürür. Siyasi gücü ve maddi gücü aralarında pay ederek köylüyü bir bit misali sömürür. Anadolu insanını ağa sömürür, parti yöneticisi sömürür yetmez üstüne kalanları da ‘din adamları’ sömürür.

Sömürünün en büyük destekçisi baskıdır. Baskı insanı sınırlandıran ve engelleyen bir güçtür. Kahraman öğretmenlik yaptığı yıllarda din adamları tarafından baskılara uğrar. Çünkü gücü elinde tutan din adamı halkı istediği gibi sömürür. Çünkü öğretmen insanları aydınlatarak sömürülmesine engel olur. Fakat hoca, kahramandan önce köyde görev yapan öğretmenleri tek tek baskı altına alarak zorla köyden gönderir;

“Daha ilde, ilçede kulağımı doldurmuşlardı. Ünlü bir köye gidiyorsun, demişlerdi. Nesiyle ünlü? Hocasıyla. Öğretmen dayandırmazmış. Üfürüğü zorluymuş. Ta Cumhuriyetle beraber gelen ilk öğretmene bir üflemiş, ânide söndürmüş.” (Acı Lokma, s. 205).

Kişiler değişse bile gücü bir kez eline geçiren kişi artık gücü yani sömürme gücünü kaybetmemek için elinden gelen her türlü yolu mübah kabul eder. Baskı yapar, korkutur başaramazsa öldürür. Çünkü gücünü korumak onun için her şeyden daha önemlidir.

1.2.6.4. Yabancılaşma

Fahri Erdiç, kendi hayat hikâyesini anlattığı ‘Kardeş Evi’ adlı romanda yabancılaşma önemli bir izlek olarak karşımıza çıkar. Kahraman, ülkesine ve ülkesinin içinde bulunduğu siyasi koşullar neticesinde yabancılaşarak ülkeyi terk etmek zorunda kalır. “Yabancılaşma, insanın varoluşunu anlamlandırmak için hem kendisiyle hem de çevresiyle girdiği çatışma durumudur.” (Şahin, 2017: 211). Kahramanın yaşadığı yabancılaşmada tam olarak bu durumdur. Arayış içinde olan kahraman düzen tarafından dışlanır ve topluma karşı yabancılaşır. Kahraman “insana özgü olan her şeyle bağını yitirmiştir.” (Ollman, 2015: 218). Kendini ifade edememektedir.

Kahraman, annesini küçük yaşta kaybetmesinden ötürü üvey anne ile tanışır. Üvey anne, kahramanın insanlara karşı yabancılaşmasında ilk önemli etken olarak karşısına çıkar. Daha sonra öğretmen olarak Anadolu’yu gezerken gerici hocalarla mücadele eder. Yaptığı mücadeleyi kaybeden kahraman toplum karşısında hayal kırıklığına uğrayarak yabancılaşma karşısında ikinci büyük dönemi yaşar. Kahramanın toplum karşısında yabancılaşmasının son aşaması ise yazdığı yazılar ve düşünceleri yüzünden siyasi baskılara maruz kalması ve hapis yatmasıdır. Artık topluma karşı yabancılaşan kahraman aidiyet duygusunu kaybeder. Çözüm olarak ülkeyi terk eder.

Kahramanın yabancılaşma yolunda sarf ettiği mücadeleyi kaybedeceğini anlar; “Artık çabalama yıllarının sonu gelmedi. Birkaç yılın daha orda burda öğretmenlikte, birkaçı da askerlikte geçti. Acı günlerin acı lokmalarını saya saya çabalarken hangi aydan çıkıp hangi yıla girdiğimizi kestiremediğim zamanlar oldu.” (Acı Lokma, s. 225).

Yediği ekmeğe, geçirdiği gün onun için acı gelir. O artık kurtuluşu özlemini kurduğu komünist düzende bulur; “Komünizm ‘bütün yabancılıkların olumlu aşkınlığıdır; yani, insanın dinden, aileden, devletten; insani, toplumsal varoluş tarzına geri dönüşüdür.’” (Ollman, 2015: 220).

Kahramanın yaşamış olduğu yalnızlık, korku, baskı, vb. nedenler onu yabancılaşmaya iter;

“Tek sözle, yalnızdım. Ha sudan çıkmış balık, ha ben. Tut ki, hayvanat bahçesinde yeni kafeslenmiş bir kurt yavrusuyum. Yırtıcılığım da ne ki? Daha dişim süt dişi, tırnağım peynir tırnağı. Yumruğum dersen, üç kere de vursam bir sağanı zor kırardım.

Korkuyordum. Herkesten: direktörden, öğretmenlerden, ambarcıdan... hepsi de güçlü. Kimi kulağımı çekebilir, kimi notumu kırabilir, kimi ekmeğimi azaltabilir, üstelik kimi de sulanarak yanağımı sıkabilirdi. Korkuyordum. Her şeyden: Karyoladan düşmekten. Kalk zilini duymayıp, nöbetçi öğretmen gelinceye kadar uyuyakalmaktan. Karatahta başında rezil olmaktan. Sınıfta kalmaktan. Mektupsuz kalmaktan. Parasız kalmaktan. Kasım'cık gibi cüce kalmaktan...

Bunların hepsi bana o duygunun ettiğidir. Onunla çok şeyler kazandım. Dost duygusudur. Var olsun. Onunla çok şeyler de kaybettim. Düşman duygudur. Yok olsun.

Artık adımı da söyleyebilirim. Yanılmıyorsam, aşāđılıđ duygusunun ta kendisiydi bu.” (Acı Lokma, s. 154). 'Acı Lokma' romanından alıntılanan bu parçada yazar, aşamalı bir şekilde yabancılaşmaya doğru hareket ediyor.

Fahri Erdiñ, ideolojik düşüncesinden ötürü sürekli toplum tarafından yabancılaşmaya zorlanır. Çünkü o, devam eden köhne ve çürümüş yapıya eleştiride bulunur. Bunun neticesinde ise toplumdaki çeşitli ceza ve tehditlerle uzaklaştırılır. Fahri Erdiñ, artık bu durumdan kurtulmak için kendini bu toplumdaki uzaklaştırır ve yurtdışında kendini bulmak için yeni bir mücadeleye yürür.

Sonuç

Sonuç olarak Fahri Erdiñ, güçlü ve başarılı kalemi ile zor bir tür olan otobiyografik roman türünde kaleme aldığı hayatını okuyucuyu sıkmadan kaleme alır. Uzun bir hayat hikâyesi anlatmak yerine hayatının dönüm noktası olan bir olay ile bu süreci ayıran Fahri Erdiñ, başarılı bir anlatım ile okuyucuya hayatını aktarır. Hayatının ikinci dönemi yani Bulgaristan'da yaşadığı süreleri ise 'Kardeş Evi' adlı romanında kaleme alır.

Yaşamında birçok acı ve sevinç yaşayan yazar, anlatıcı konumuna geçerek insanlara yaşadığı olayları aktarır. İdeolojik olarak bir arayış içinde olan Fahri Erdiñ, benimsediği düşünce doğrultusunda yaşadığı baskıları tüm çıplaklığı ile okuyucuya aktarır. Yaşadığı dönem itibari ile cumhuriyeti kuruluşuna tanıklık eden yazar, cumhuriyet devrimleri ve bu devrimlerin halka ne şekilde yansıtıldığı ve halkın içinde bulunduğu cehalet ve sefaleti gözler önüne serer. Bu açıdan roman, cumhuriyetin kuruluş sürecini ve devrimlerin yerleşmesinde yaşanan olayları anlatması açısından tarihimize de ışık tutar.

Kaynakça

- Bachelard, G. (1996), *Mekânın Poetikası*, (Çev. Aykut Derman), Kesit Yay., İstanbul.
- Bensussan, G.- Labica, G. (2016), *Marksizm Sözlüğü*, (Çev. Volkan Yalçıntoklu), Yordam Kitap, İstanbul.
- Erdoğan, F. (2006), *Acı Lokma*, Yordam Kitap, İstanbul.
- Erdoğan, F. (2007), *Kardeş Evi*, Yordam Kitap, İstanbul.
- Horwitz, T. (2006), *Ölüm ve Felsefe, Ölümüm/ Varolmayışa Yolculuğu Üzerine Düşünceler*, İthaki Yay., İstanbul.
- Karabulut, M. - Güvenç, İ. (2018), *Roman Tekniği Bakımından Tahsin Yücel'in "Yalan" Romanı*, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt: 3, Sayı:1 Haziran, Adana.
- Korkmaz, R. (2002), *Romanda Dramatik Aksiyonu Sağlayan Değerlerin Görüntü Seviyeleri Üzerine Bazı Öneriler*, Scholarly Depth and Accuracy-Lars Johanson Armağanı, Grafiker Yay., Ankara.
- Narlı, M. (2009), *Otobiyografi ve Roman-Otobiyografik Roman*, Turkish Studies, Volume 4/ 1-I Winter, s. 901-909, Ankara.
- Ollman, B. (2015), *Yabancılaşma, Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı*, Yordam Kitap, İstanbul.
- Şahin, V. (2014), *Bilge Kadının Aynadaki Yüzü Halide Edip Adıvar'ın Romanlarında Yapı ve İzlek*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Şahin, V. (2017), "Refik Halit Karay'ın 'İstanbul'un Bir Yüzü' Romanında Yapı", *Researcher: Social Science Studies*, Cilt 5, Sayı 8, s. 266-292.
- Şahin, V. (2017), *Tahsin Yücel ve Aykırı Öykülem (Tahsin Yücel'in Öykülerinde Yapı ve İzlek)*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Yalçın, A. (2012), *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı 1920-1946*, Akçağ Yayınları, Ankara.

KİTAP İNCELEMELERİ

BOOK REVIEWS

Dr. Erol YÜKSEL, (2018) Millî Mücadele'den 27 Mayıs'a Bir Siyasetçi: Refik Koraltan

(Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları/Erdal Basım Yayın Dağıtım-Diyaret Vakfı Matbaası, 418 s. ISBN:978-97516-3560-0)

Alaattin UCA*

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü hocalarından Doktor Öğretim Üyesi Erol Yüksel tarafından “Millî Mücadele'den 27 Mayıs'a Bir Siyasetçi: Refik Koraltan” adıyla kaleme alınan bu eser, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi tarafından 2018 yılında okuyucularının istifadesine sunulmuştur.

Eserin kapağında Cumhuriyet tarihimizin ünlü siyaset ve devlet adamlarından Refik Koraltan Bey'in hep onurla üzerinde taşıdığı İstiklâl Madalyasıyla çektiği bir fotoğrafı bulunmaktadır. Kitabın arka kapağında ise onun hayatından önemli kesitlere yer verilmiştir.

Kitap güzel bir girişin ardından yazılan dört ana bölümü takip eden sonuç, kaynakça, ekler ve dizin bölümlerinden oluşmaktadır.

Yazar giriş bölümünde eserin bir biyografi olduğuna dikkat çekip, insanların neden biyografilerinin yazılmasına ihtiyaç olduğunu belirterek tarihte yazılmış biyografi örneklerine değinmekte ve ünlü bir siyasetçi olan Refik Koraltan'ın da biyografisinin yazılmasını hak ettiği kanaatinde olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca bu bölümde Koraltan hakkında yapılan literatür taraması üzerinde durularak onun hatıralarının yanı sıra arşivler, resmi yayınlar, basın yayın organları, telif ve tetkik eserlerin, incelendiği ve onu yakından tanıyan önemli şahsiyetlerle görüşüldüğünü ifade etmektedir ki bu durum esere hem özgünlük hem bilimsellik hem de heyecan katmaktadır.

Birinci bölümde Refik Koraltan'ın aile çevresi, öğrenim hayatı, memuriyeti ve Milli Mücadele yıllarında Konya'daki faaliyetlerine yer verilmiştir. Zaman olarak Koraltan'ın hayatının 1890-1920 yıllarına rastlayan kesiti ele alınmıştır. Buna göre Refik Koraltan köklü bir aileye mensuptur. Rüştüyenin yanı sıra medrese eğitimi de almıştır. İkinci Meşrutiyet ilan edildiğinde İstanbul'da Hukuk Fakültesinde öğrencidir. Bu dönemin önemli olaylarına tanık olmuştur. İmparatorluğun parçalanma yoluna girmesi onun da pek çok aydın gibi Türkçülük fikrine meyletmesine sebep olmuştur. Memuriyete başladığında ülkenin muhtelif yerlerinde görev yapmıştır ki bu yerler arasında Karaman da bulunmaktadır. Gelibolu'da görevliyken Atatürk ile tanışması da hayatının önemli kesitlerinden biri olmuştur. O Milli Mücadele yıllarında azınlıkların bölücü faaliyetlerine ve işgalcilere karşı mücadele etmiştir. Konya'da milli teşkilatlanmaya katkıda bulunmuştur. Yazar bu bölümde Refik Koraltan'ın faaliyetlerinden bahsederken Milli Mücadele döneminde Konya'da yaşanan pek çok gelişmeyi de okuyuculara sunmaktadır.

Refik Koraltan'ın 1920-1945 yılları arasında gerçekleştirdiği faaliyetler arasında yer alan İlk TBMM'ne mebus seçilmesi, Meclisteki çalışmaları, Delibaş İsyanına bakışı, Türkiye Komünist Fırkasının kuruluşundaki rolü, İstiklâl Mahkemelerinde aldığı görevler, Müdafaa-i Milliye Teşkilatlarının güçlendirilmesindeki etkisi, Sevr Antlaşmasına gösterdiği tepki, Çerkez Ethem Ayaklanmasına bakışı,

* Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı, alaattinuca@kmu.edu.tr

Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması hakkındaki düşünceleri eserin ikinci bölümünde ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca Refik Koraltan'ın altı dönem devam eden milletvekilliği yıllarında yaptığı çalışmalar, Atatürk inkılâplarına bakışı, Serbest Cumhuriyet Fırkasının muhalefet anlayışını tasvip etmeyişi, valilik dönemi ve bu görevdeki faaliyetleri, Dörtlü Takririn hazırlanmasındaki rolü, Cumhuriyet Halk Partisi içindeki muhalefet tavrı gibi pek çok konu da başarılı bir biçimde izah edilmiştir.

Refik Koraltan bu süreçte hep Atatürk'ün yanında yer almıştır. Çalışmalarıyla onu desteklemiştir. Atatürk de ona güvenmiş ve başta anlaşmalı Türkiye Komünist Partisi olmak üzere İstiklâl Mahkemelerinde görev almasını tasvip etmiştir. Refik Koraltan da İstiklâl mahkemelerinde itidalli kararlar verilmesinde etkili olmuş, devletin adalet anlayışının mahkemeye yansımaları için olağanüstü gayret göstermiştir. Mecliste de hep yapıcı ve temkinli hareket etmiştir. İstiklâl Marşının kabulü, 23 Nisan gününün milli bayram olarak kutlanması gibi hususlarda etkin rol almıştır. Atatürk inkılâplarının yanında yer almış ve arkadaşlarıyla beraber Şapka Kanunu, Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu gibi birçok İnkılap Kanununun hem teklifini hem de savunmasını yapmıştır. Harf İnkılâbıyla ilgili olarak Mecliste oluşturulan Harf Komisyonunda görev almıştır. Hilal-i Ahmer, Himaye-i Etfal gibi cemiyetlerin desteklenmesi için mecliste faaliyetlerde bulunmuş ayrıca çeşitli sebeplerle vefat eden milletvekillerinin çocuklarının devlet tarafından okutulmasını sağlamak için bazı teşebbüslerde bulunmuştur. Serbest Cumhuriyet Fırkasının yapıcı olmayan muhalefet tarzını olumsuz görerek eleştirmiştir. Türk kadınına siyasi haklar verilmesini içten duygularla desteklemiştir. Atatürk ile beraber çeşitli yurt gezilerine katılmıştır. Atatürk'ün vefatından sonra özellikle II. Dünya Savaşının getirdiği zorluklar Cumhuriyet Halk Partisi içinde muhalif bir kanadın ortaya çıkmasına sebep olmuş ve Refik Bey de bu muhalefetin içinde yer almıştır. İlk ciddi muhalefeti Çiftçiye Topraklandırma Kanunu görüşmeleri sırasında yapmıştır. Ardından 1945 yılı bütçesine muhalefet etmiştir. Sonunda Dörtlü Takriri imza atarak uzun yıllar çatısı altında bulunduğu ve hizmet ettiği Cumhuriyet Halk Partisi ile yolları ayrılmıştır.

Demokrat Partinin kuruluşu, teşkilatlanması, girdiği seçimler, Demokrat Partinin iktidara gelişi ve bu sırada Refik Koraltan'ın TBMM Başkanlığına seçilmesi gibi pek çok önemli gelişmeyi yazar eserin üçüncü bölümünde ele almıştır. Burada Türkiye'nin çok partili demokratik hayata geçişinin iç ve dış nedenleri üzerinde durularak bu geçiş süreci ayrıntılı bir şekilde izah edilmiştir. Seçim güvenliği, seçim yöntemleri, tek dereceli seçim sistemine geçilmesi gibi Türk demokrasi tarihini ilgilendiren önemli gelişmeler ve bunlar hakkında Refik Koraltan'ın düşünceleri ve oynadığı etkin rol başarılı bir biçimde dile getirilmiştir.

Türkiye'nin çok partili hayata geçme sürecinde Refik Koraltan'ın hep "hürriyet" ve "demokrasi" vurgusu yaptığı anlaşılmaktadır. Demokrat Partinin iktidarda kaldığı sürece o da TBMM Başkanlığı görevinde bulunmuştur. Meclis Başkanlığı süresince yaptığı konuşmalarda hep milli irade vurgusu yapmış, başkanlık görevini tarafsızlık ve içtüzük hükümleri çerçevesinde yürütmeye çalışmıştır.

Koraltan'ın Meclis Başkanlığı 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesiyle son bulmuştur. Bu olay aynı zamanda Demokrat Parti iktidarının da sonunu getirmiş ve Koraltan da dahil olmak üzere Demokrat Partinin önde gelen liderleri için sıkıntılı bir dönem başlamıştır. Bu dönemde gerçekleşen yargılamalar ve yargılama sürecinde Refik Koraltan hakkında ortaya atılan iddialar, yargılama sonucu verilen ceza ve ardından gelen cezaevi günleri ve ondan sonraki hayatı da dördüncü bölümde ilginç yaklaşımlarla ve ilgi çekici bir üslupla anlatılmıştır.

Koraltan'a yönelik suçlamaların şahsi olmaktan çıkıp aile fertlerine ulaştığı, oğullarının tutuklandığı, şahsıyla ilgili olarak da pek çok spekülâtif iddia ve isnatların ortaya atıldığı hatta ölüm cezasına çarptırılmasının talep edildiği ve de bu cezaya çarptırılan Demokrat Partili on beş kişi arasında yer aldığı görülmektedir. Ancak bu ceza Milli Birlik Komitesi tarafından ömür boyu ağır hapis cezasına çevrilmiştir.

Refik Koraltan, Meşrutiyet döneminde yetişmiş bir hukukçudur. Cumhuriyet döneminde siyasi faaliyetlerinden dolayı yargılanmıştır. Bu yargılama sırasında avukatları olmasına rağmen kendi yaptığı savunma da özel bir önem arz etmektedir. Bu savunmaya eserde yer verilmiş olması da özgünlüğü artırmaktadır.

Dört yıl cezaevinde kalan Koraltan, sonunda Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ve Başbakan İsmet İnönü'nün imzasını taşıyan bir kararname ile affedilmiş ve yaklaşık on yıl sonra 1974 yılında vefat etmiştir. Cezaevinden sonra vefatına kadar geçen bu sürede yaşadıkları da kitabın konuları arasında yerini almıştır.

Yazar, Refik Koraltan'ın yaptığı görevler, siyasi faaliyetleri ve özellikle onun İttihatçı kişiliğine değindiği bir sonuç bölümüne de yer vermiştir.

Eserin kaynakçası da oldukça zengindir. Burada da arşivler, resmi yayınlar, dergiler, gazeteler, telif eserler, tezler, makaleler, sözlü ve görsel yayınlardan istifade edildiği görülmektedir.

Kitabın önemini artıran ve onu daha da değerli kılan diğer bir bölüm ise çeşitli belgelerin yer aldığı eklerden oluşmaktadır. Burada yer alan ekler arasında yakın tarihimize ışık tutacak pek çok gazete kupürü, telgraf, dilekçe, mektup, rapor, karar, mazbata gibi tarihi nitelikli belgeyi görmek mümkündür. Ayrıca Refik Koraltan'ın Atatürk, İsmet İnönü, Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü gibi ünlü şahsiyetlerle birlikte çektiği fotoğraflar da kitaba ayrı bir özellik katmaktadır.

Yazar okuyucuların ve özellikle de araştırmacıların işini kolaylaştırmayı da ihmal etmemiş eserin sonuna dizin bölümü de eklemiştir.

Bu eser Refik Koraltan'ı anlatan bir biyografi olmakla birlikte onun şahsında Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de gerçekleşen önemli tarihi olaylara ışık tutmaktadır. Eserden anlaşıldığı üzere Refik Koraltan, Atatürk'e hayranlığa varacak kadar bağlılık göstermiştir. İnkılâpların korunması ve geliştirilmesi, irticai faaliyetlerin engellenmesi hususunda azami gayret göstermekten çekinmemiştir. Millet ve devlet menfaatine uygun bulmadığı bütün zararlı fikir ve düşüncelerin önlenmesi için de tedbirler alınmasından yana olmuştur.

Bütün bu açıklamalar ve kısa bir tanıtım yazısının dar hacmi içerisinde değinemediğimiz pek çok ifade ve izahatlarıyla "Millî Mücadele'den 27 Mayıs'a Bir Siyasetçi: Refik Koraltan", yakın tarihimize ilgi duyan herkesin zevkle okuyacağı bir kitap olma özelliğini taşımaktadır.

BİLİMSEL HABERLER

SCIENTIFICS NEWS

Uluslararası Geçmişten Günümüze Ermenek ve Çevresi Sempozyumu (02-04 Ağustos 2018)

Hüseyin MUŞMAL*

2-4 Ağustos 2018 tarihleri arasında, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi'nin ev sahipliğinde, Karaman Valiliği, Karaman Belediyesi, Ermenek Kaymakamlığı ve Ermenek Belediyesi'nin katkıları ile Ahmet Keleşoğlu Kültür ve Eğitim Vakfı ve Selçuk Ecza Deposu'nun destekleyiciliğinde "Uluslararası Geçmişten Günümüze Ermenek ve Çevresi Sempozyumu" düzenlendi.

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Mehmet Akgül'ün projesi ve himayesi doğrultusunda ortaya çıkmış olan sempozyum fikri, Karaman Valiliği ve Karaman Belediyesi ile Ermenek Kaymakamlığı ve Ermenek Belediyesi tarafından desteklenerek kısa bir süre içerisinde hayata geçirilmiştir. Sempozyum çağrısı öncesinde, Rektörümüz Sayın Prof. Dr. Mehmet Akgül'ün talimatları doğrultusunda, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Müdürü Dr. Öğretim Üyesi Erol Yüksel, Ermenek Meslek Yüksekokulu Müdürü Dr. Öğretim Üyesi Ömer Çeçen, Karamanoğulları Kültür ve Medeniyeti Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Ali Kapar ve Dr. Öğretim Üyesi Mevlüt Günler gibi isimlerin yer aldığı ve içlerinden bazılarının da Ermenekli olduğu akademisyenlerden oluşan bir düzenleme kurulu tertip edilmiştir. Sempozyum

sekretaryasını KMÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlileri Şenol Yurdakul ve Aytunç Ülker ile Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Araştırma Görevlisi Ahmet Kaysılı yürütmüşlerdir.

Sempozyum çağrı ilan süreci içerisinde İstanbul, Ankara ve Konya illerindeki Ermenek dernekleri ile temasa geçilerek, Ermenek'in yetiştirdiği kıymetli akademisyen ve yazarlarla iletişim kurulmuştur. Bu görüşmelerin neticesinde alanlarında birer duayen olan Sayın Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay, Sayın Prof. Dr. Tahsin Kesici ve Sayın Prof. Dr. İbrahim Ceylan sempozyum açılış oturumunu gerçekleştirmek üzere tarafımızdan davet edilmişlerdir. Sempozyum düzenleme kurulu tarafından bilim heyetinin oluşturulması esnasında akademisyenlerin Ermenekli olması, Ermenek ile bir bağının bulunması veya bir vesile ile Ermenek'i çalışmış olması gibi hususlar da dikkate alınmıştır. Sempozyum takvimi doğrultusunda ilan edilen çağrıya 270 başvuru yapılmış, bildiri özetleri kör hakem metodu ile üç ayrı hakeme gönderilmek sureti ile incelenmiş ve gelen hakem raporları doğrultusunda 129 bildiri sunuma uygun görülmüştür.

Tarih, arkeoloji, sanat tarihi, sosyoloji, coğrafya, dil ve edebiyat, iktisat, işletme, kamu yönetimi, turizm, ziraat, hayvancılık, ormancılık, madencilik gibi çok sayıda farklı disiplinden 170'e yakın akademisyen ve yazar sempozyuma iştirak etmişlerdir. Sempozyumun açılışı, sempozyum onur kurulu üyesi Rektörümüz Sayın Prof. Dr. Mehmet Akgül'ün yönettiği açılış oturumu ile başlamıştır. Sempozyumun bir diğer onur kurulu üyesi olarak açılış konuşmasını gerçekleştiren Karaman Valisi Sayın

* Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, hmusmal@kmu.edu.tr

Fahri Meral bu tür organizasyonların önemine dikkat çekerek buna benzer bilimsel faaliyetlerin sıkça tekrarlanması dileğinde bulunarak, sempozyuma katkı sağlayanlara teşekkür etmiş, organizasyonu gerçekleştirenleri tebrik ederek yüreklendirmişlerdir.

Üç gün boyunca süren sempozyuma katılmak üzere 40'a yakın üniversite ve şehirden Ermenek'e gelen bilim insanlarını büyük bir misafirperverlik ile karşılayan Ermenek Belediye Başkanı Sayın Uğur Sözkese akademisyenlerle yakından ilgilenmiş, sempozyumda sunulan tebliğleri dikkatle takip ederek Ermenek'le ilgili ortaya konulan tespitleri geliştireceği yeni projelerle harmanlayacağını ifade etmiştir. Sempozyumun büyük ölçüde destekleyiciliğini üstlenen Sayın Başkan, kapanış oturumuna da iştirak ederek, sempozyum sonucunda ortaya çıkan önerileri dikkatle takip etmiştir. Şahsımın düzenleme kurulu başkanı sıfatıyla yönettiği kapanış oturumunda Tarihçi Prof. Dr. Salim Cöhçe, Kamu Yönetimi alanından Prof. Dr. Hacı Kurt, İlahiyatçı Prof. Dr. Mehmet Akgül, Sanat Tarihçisi Prof. Dr. Remzi Duran, Biyolog Prof. Dr. Kuddisi Ertuğrul, sempozyum hakkında uzun bir değerlendirmede bulunmuşlardır. Kapanış oturumunda sempozyumun "Çok başarılı şekilde gerçekleştiğini" ifade eden akademisyenler, Ermenek için yeni bir başlangıç oluşturan bu sempozyumda sunulan bildirilerin yayımlanmasının oldukça önemli olduğunun altını çizmişlerdir.

Kapanış oturumunda ortaya çıkan önerileri "Yeniden başlamak için Ermenek" sloganıyla karşılayan Ermenek Belediye Başkanı, sempozyumda sunulan bildirilerin en kısa süre içerisinde "Ermenek Araştırmaları" kitabı adıyla basılacağı taahhüdünde bulunmuş, bundan sonra Ermenek'e yönelik panel, konferans, sempozyum, çalıştay, kongre, dergi, kitap gibi projelere daha çok destekte bulunacağını müjdesini vermiştir. Sempozyum süresince katılımcıların konaklamalarını sağlayan Selçuk Ecza Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Sonay Gürgen Beyefendi'nin davetleriyle sempozyum gala yemeğinde buluşan katılımcılar, Prof. Dr. İbrahim Ceylan'ın hatıraları, Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay'ın şiir ve türkülerinin yanı sıra Halit Bardakçı'nın sohbetleriyle eşsiz bir akşam geçirmişlerdir. Sempozyum süresince, ömrünü eğitime ve kültüre adanmış ve hâlâ eserleriyle bu hizmetlerini sürdürmekte olan merhum Ahmet Keleşoğlu rahmetle anılmıştır. Bu vesile ile günümüzde merhum Ahmet Keleşoğlu'nun emanetini dikkatle muhafaza eden ve misyonunu sürdüren Selçuk Ecza Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Sonay Gürgen Beyefendi'ye şükranlarımızı sunuyoruz. Son tahlilde bizlere Ermenek'i tanıma ve tanıtmaya fırsatını veren destekleriyle, teşvikleriyle tüm herkesi cesaretlendiren Rektörümüz Sayın Prof. Dr. Mehmet Akgül'e, Rektör Yardımcılarımız Prof. Dr. Ercan Oktay ve Prof. Dr. Birol Üner'e teşekkürlerimizi sunuyoruz. Son bir teşekkürü de Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Ermenek Meslek Yüksekokulu akademik ve idari personeli ile Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yüksek Lisans öğrencilerine etmeliyiz.

Sempozyumda sunulan bildiriler, yazarları tarafından geliştirilerek tam metin haline getirilmiş ve editör kuruluna teslim edilmiştir. Editör kontrolünden geçirilen çalışmalar, alanla ilgili üç ayrı hakeme gönderilmek suretiyle raporlanmıştır. Bu süreçte olumlu hakem raporu alamayan metinler çalışmaya dâhil edilmemiş, düzeltme önerileri alanlar ise yazarlara gönderilmek suretiyle metinlerin hakem raporları doğrultusunda düzeltilmeleri sağlanmıştır. Bütün bu aşamaların sonunda tamamlanmış olan çalışmalar editörler tarafından alanlarına göre tasnif edilerek iki ayrı kitap halinde yayına hazırlanmıştır.

Ermenek Araştırmaları I ve Ermenek Araştırmaları II başlığı altında hazırladığımız bu eserler, iki ayrı kitaptan ve toplamda 104 makaleden oluşmaktadır. Birinci kitap; Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Tarih alanlarında üç ana bölümden oluşmakta, kitap Arkeoloji alanından 4, Sanat Tarihi alanından 4 ve Tarihin tüm dönemlerinden 39 olmak üzere, toplam 47 makaleden ibarettir. İkinci kitapta ise Coğrafya, Edebiyat, Eğitim, Gastronomi ve Turizm, Güzel Sanatlar, İktisat, İşletme, İlahiyat, Kamu Yönetimi, İletişim ve Ziraat alanları altında toplam 57 makale yer almaktadır.

Ermenek Araştırmaları I ve Ermenek Araştırmaları II isimli bu eserlerin ülkemizin ilim yolunda ilerleyişine katkıda bulunması temennisi ile...

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ (EFAD)

A. EFAD Yayın Kuralları

KMÜ EFAD Dergisi'ne gönderilmesi planlanan yazı ve çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

KMÜ Edebiyat Fakültesi Dergisinde (EFAD), sosyal ve beşeri bilimler alanında öncelikli olarak orijinal araştırmalar, özgün derlemeler, genişletilmiş bildiri, orijinal çeviri, kitap kritiği ve editöre mektup türünde Türkçe yazılar yayınlanır.

KMÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi'ne (EFAD) gönderilen çalışmalar, ilk aşamada editör grubu tarafından dikkatli bir şekilde ve nesnel bir bakış ile incelenmektedir. EFAD'a gönderilen makalelerin yazım kurallarına uygun olmaması halinde editör grubu, gönderilen makaleleri doğrudan reddedebilmektedir. Makaleler, eğer EFAD'ın yayın ve yazım kurallarına uygun bir şekilde hazırlanmış ise "çift körleme" tekniği ile üç hakeme gönderilmektedir. Üç hakemden en az iki hakemin olumlu rapor vermesi üzerine de gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra çalışmalar ilgili sayılarda yayınlanmaktadır.

"Çift körleme" tekniği uyarınca yazarların isim ve kurum bilgileri orijinal metinden çıkartılarak alanında uzman hakemlere gönderilir. Hakem bilgileri yazarlarla, yazar bilgileri hakemler ile hiçbir koşulda paylaşılmaz.

Hakem değerlendirme süreci maksimum 30 gün olarak belirlenmiştir. Değerlendirilmek üzere hakeme gönderilen; ancak herhangi bir geri dönüş sağlanmayan makaleler için yeniden bir hakem belirlenir ve çalışma için hakem süreci tekrar başlatılmış olur. Verilen süre içerisinde kendisine gönderilen çalışmayı değerlendirmeyen hakemin "Hakem Kurulu" üyeliği, dergi yönetimince değerlendirmeye alınır.

KMÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi'ne (EFAD) gönderilen bir kurum ya da kuruluş tarafından desteklenmiş ya da Yüksek Lisans veya Doktora tezlerinden hazırlanmış çalışmaların ilk sayfasının altında dipnot olarak mevcut durum belirtilmelidir.

KMÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi'ne (EFAD) gelen makaleler hakem süreci sonrasında gerekli düzeltmelerin yapılması gayesiyle yazarlara gönderildiğinde yazar, hakem önerileri dışında kalacak ve orijinal metni değiştirecek boyutta ekleme veya çıkartma yapamaz.

KMÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi'ne (EFAD) gönderilen ve hakem önerileri doğrultusunda yayınlanması uygun görülen makalelerin son hali gözden geçirilmek üzere yazara tekrar gönderilir. Yazarın kontrolü sonrası, hakem süreci tamamlanan eserler geliş tarihi esas alınarak yayınlanır.

KMÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi'ne (EFAD) gönderilen makalelerin her türlü hakkı yazar tarafından dergiye devredilmiş sayılır. Bu işlem için yazardan bir imza ve onay belgesi istenmez. Sisteme yüklenen çalışmalar her hakkı ile EFAD'a devredilmiş olur.

KMÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi'ne (EFAD) gönderilen makalelerin sorumluluğu (bilimsel etik kuralları, intihal vb.) tek tarafı olarak yazar ya da yazarlara aittir. EFAD bu konuda bir yükümlülük altına sokulamaz.

KMÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi'ne (EFAD) gönderilen makaleler "iThenticate" ya da "Turnitin" isimli intihal tespit programları ile taranmaktadır. İntihal oranının aşıldığı durumlar için Editör grubu gerekli yaptırımlarda bulunma yetkisini elinde bulundurur. Bu gerekçe ile çalışmalar reddedilebilir.

Yukarıda zikredilen kurallara uymayan eserlerin, hiçbir koşulda değerlendirmeye alınmayacağını unutmayınız.

KMÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi'nde (EFAD) yayınlamak istediğiniz makalelerinizi efad@kmu.edu.tr adresine gönderebilirsiniz.

B. EFAD Yazım ve Kaynakça Kuralları

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'nde (EFAD) kullanılan, kullanılacak olan kaynakça, künye, metin içi gönderme ve alıntı ile ilgili uyulması gereken kurallar APA American Psychological Association – Amerikan Psikoloji Derneği (APA) sistemi temel alınarak hazırlanmıştır. Daha ayrıntılı bilgi ve yazım kuralları için APA'nın web sitesi (<http://www.apastyle.org>) ziyaret edilebilir.

Dergiye gönderilecek makaleler Word dosyası içerisinde A4 boyutunda; üstten 2 cm. ve alttan 1.5 cm. soldan ve sağdan 1.5 cm. şekilde hazırlanmalıdır.

Makaleler Times New Roman yazı tipinde ve tek satır aralığı ile yazılmalıdır. Makale başlığı (Türkçe ve İngilizce) 12 kelimeyi geçmeyecek düzeyde kısa ve konuyu kapsayacak şekilde olmalı, kelimelerin baş harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle, 12 punto ve bold olarak yazılmalıdır.

Makalenin “özet” bölümü araştırmanın amacını, yöntemini ve elde edilen bulguları yansıtabilecek şekilde, en az 250 ve en fazla 350 kelime olarak, Türkçe ve İngilizce hazırlanmalıdır. Makalenin dili Türkçe ise “Özet,” yabancı dilde ise “Abstract” başa gelmelidir. Anahtar kelimeler ise en az 3 en çok 5 kelimedenden ibaret olmalıdır.

Yazar adları makale başlığından sonra bir satır boş bırakılarak 10 punto ve bold olarak ismin/isimlerin baş harfi büyük; soy isminin ise tamamı büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Yazar adları sayfanın sağ tarafına hizalanmış bir şekilde yerleştirilmelidir. Akademik unvanlar ve diğer hususlar dipnotta 8 punto büyüklüğünde belirtilmelidir (Örn: Unvan, Üniversite adı, fakülte adı, bölüm adı, e-posta veya (Kurum Adı, Bölüm Adı, e-posta).

Birinci düzey ana başlıklar 12 punto, kalın ve düz olmalı, her kelimenin ilk harfi büyük harfle yazılmalıdır. Makalelerde problem/çalışmanın konusu, giriş bölümü içinde açıkça belirtilmelidir. Giriş bölümünü sırasıyla yöntem, varsa bulgular, yorum/tartışma ve sonuç bölümleri izlemelidir. Alanlara göre farklı bölümler yer alabilir. Metin içindeki diğer bütün bölümler de 12 punto ve tek satır aralıklı olarak, biçimlendirme bozulmadan yazılmalıdır.

İkinci düzey alt başlıklar 11 punto ve sözcüklerin ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harfle, kalın ve italik olarak yazılmalıdır.

Üçüncü düzey alt başlıklar sözcüklerin ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harfle, italik ve 10 punto olarak yazılmalıdır. Dördüncü düzey alt başlıklar ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harfle, italik ve 10 punto olarak yazılmalı ve bir “tab” içeriden başlamalıdır.

Makale içindeki tablolar, biçimsel olarak kendi içeriğinin gerektirdiği biçimde oluşturulmalı, tablo başlığı numaralandırılmış, tablonun üstünde ve ortalanmış olarak yazılmalıdır.

Sonuç kısmında alt başlık kullanılmamalı; dilendiği takdirde maddeler halinde sıralama yapılabilir.

Dergiye Yazı Gönderecek Yazarların Özet Olarak Kaynakça Bölümünde Dikkat Etmesi Gereken Genel Kurallar

Yazar sayısı eğer beşten fazlaysa, ilk beş yazarın adları künyede verilmeli, beşinci yazardan sonra “ve diğerleri” ifadesi kullanılmalıdır.

Bir çalışmanın yayın tarihi bulunamazsa en son telif hakkı verildiği tarihi verilmeli; tarih bilgisi hiç bir şekilde bulunamıyorsa “tarih yok” anlamına gelen “t.y.” kısaltması kullanılmalıdır.

Kaynakça bölümünde yayına hazırlayan kişinin adından sonra hazırlayan(lar) yerine (Haz.), editör(ler) yerine ise (Ed.) kısaltması kullanılmalıdır.

Kaynakça bölümünde dergi ve kitap adları tam ismi ile kısaltılmadan *eğik (italik)* olarak yazılmalıdır.

Kaynakça bölümünde bildiri kitapları aynen “kitap” gibi, bildiri kitabından alınan bir bildiri de “kitap bölümü” gibi belirtilmelidir.

Kaynakça bölümünde ansiklopedi, sözlük, biyografi v.b gibi kaynakların belli bir bölümünden yararlanılan bilgi için “kitap içinde bir bölüm” gibi yazılmalıdır.

Kaynakça bölümünde ansiklopedi, sözlük, biyografi vb. kaynaklarda maddelerin yazarı belli değilse, madde adı kullanılarak giriş yapılmalıdır.

Kaynakça bölümünde kullanılacak tezlerde, tezin adından sonra “yüksek lisans tezi”, “doktora tezi” ya da “sanatta yeterlik tezi” ifadeleri mutlaka kullanılmalıdır. Alınan derecenin alındığı üniversite ya da kurumun adı mutlaka belirtilmelidir.

Kaynakça bölümünde yasa ve yönetmeliklerde künye girişi yasanın adı ile yapılmalıdır. Yasanın adından sonra araç içinde yasanın kabul tarihi (sadece yıl olarak), künye sonunda ise yasanın yayınlandığı derginin tarihi (gün, ay, yıl olarak) belirtilmelidir.

Kaynakça bölümünde elektronik kaynaklarda temel bilgilerin yanı sıra erişim tarihi ve erişim adresi bilgileri de verilmeli; e-kaynaklarda son güncelleme tarihi yayın tarihi olarak belirlenmelidir.

Kaynakça bölümünde mektup, e-posta, telefon görüşmesi gibi kişisel görüşmelerin kaynakçaya eklenmesi gerekmez, görüşmelere metin içinde gönderme yapılmalıdır.

ÖRNEKLER

TEK YAZAR - KİTAP

Yazar, A., (Yayın Yılı), *Kitap adı*, Yayın yeri, Yayınevi.

Örnek:

Muşmal, H., (2009), *Osmanlı Devleti'nin Eski Eser Politikası Konya Vilayeti Örneği (1876-1914)*. Konya, Kömen Yayınları.

Satır arası ya da dipnot gönderme: (Muşmal, 2009, s.45)

BİRDEN ÇOK YAZAR – KİTAP

Yazar, A., Yazar, B., Yazar, C., Yazar, D., Yazar, E., ve diğerleri, (Yayın Yılı), *Kitap adı*, Yayın yeri, Yayınevi.

Örnek:

Çevik, O., Doğanay, T., Karaçayır, E., (2017), *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Öğrencilerinin Sosyal ve Ekonomik Profili*. Ankara, Murat Kitabevi.

Satır arası ya da dipnot birinci gönderme: (Çevik, Doğanay, Karaçayır, 2017, s.45)

Satır arası ya da dipnot ikinci gönderme: (Çevik ve diğ., 2017, s.45)

TÜZELKİŞİ (KURUM) YAZARLIĞI - KİTAP

Tüzelkişi, (Yayın Yılı), *Kitap adı*, Yayın yeri, Yayınevi.

Örnek:

Türk Dil Kurumu, (2017), *Türkçe Sözlük*, Ankara, Türk Dil Kurumu.

YAZARI OLMAYAN - KİTAP

Kitap adı, (Yayın Yılı), Yayın yeri, Yayınevi.

Örnek:

Cambridge Türkçe-İngilizce Sözlüğü, (1985), İstanbul, Cambridge.

Satır arası ya da dipnot ilk Gönderme (Cambridge, 2000, s.45)

ÇEVİRİ - KİTAP

Yazar, A., (Yayın Yılı), *Kitap adı*, (A. Soyadı, Çev.), Yayın yeri, Yayınevi, (Kaynak yapıtın yayın yılı).

Örnek:

Danermark, B., Karlosson, J.C., Jakobsen, L., Ekstrom, M., (2018), *Toplumu Açıklamak: Sosyal Bilimlerde Eleştirel Realizm* (Ü. Tatlıcan, Çev.), İstanbul, Phoenix, (2001).

BÖLÜM YA DA MAKALE, İÇİNDE - KİTAP

Soyadı, A., (Yayın Yılı), “Yayın adı”, A. Editör (Haz./Ed.), *Kitap adı*, (Yayının sayfa numaraları), Yayın yeri, Yayınevi.

Örnek:

Çakır, M. (2016), “Seçim Beyannamelerinde Genç Bireylere Yönelik Politika Vaatlerinin Analizi”, A.G. Baran ve M. Çakır (Ed.), *İnter-Disipliner Yaklaşımla Gençliğin Umudu Toplumun Beklentileri İçinde* (ss. 107-125), Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

TEK YAZAR - BİLİMSEL DERGİ MAKALESİ

Soyadı, A., (Yayın Yılı), “Makale adı”, *Dergi Adı*, cilt (sayı), sayfa numaraları.

Örnek:

Uca, A., (2017), “Atatürk İlkeleri Türk Milletine Neler Kazandırdı”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (33), 151–162.

Satır arası ya da dipnot ilk Gönderme: (Uca, 2017, s.156)

ÇOK YAZAR - BİLİMSEL DERGİ MAKALESİ

Soyadı, A., Yazar, B. ve diğerleri, (Yayın Yılı). “Makale Adı”, *Dergi adı*, cilt (sayı), sayfa numaraları.

Örnek:

Oğuz, O., & Aly, E. A. A. (2018). “Eş-Şerîf Er-Radî, Hayatı ve Şiirine Etkisi”, *E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 10 (1), 379–396.

Satır arası ya da dipnot ilk gönderme: (Oğuz ve Aly, 2018, s. 389).

Satır arası ya da dipnot ikinci ve sonraki göndermeler: (Oğuz ve diğerleri, 2018, s. 389).

YAYIMLANMIŞ - BİLDİRİ

Soyadı, A., (Yayın Yılı). “Bildiri Adı” A. Editör (Ed.), *Kitap adı* (sayfa numaraları), Yayın Yeri, Yayınevi.

Örnek:

Uçak, N., (2005), “Sosyal Bilimlerde Bilginin Üretimi, Erişimi ve Kullanımı”, O. Horata (Haz.), *Sosyal Bilimlerde Süreli Yayınlar ve Bilgi Teknolojileri Sempozyumu: 2 Nisan 2005 – Ankara: Bildiriler* (s. 92-103), Ankara, Yeni Avrasya.

Satır arası ya da dipnot gönderme: (Uçak, 2005, s. 96)

YAYIMLANMAMIŞ - BİLDİRİ

Konuşmacı, A. (Ay Yılı). *Bildiri adı*, Toplantı Adı, Toplantı Yeri’ de sunulan bildiri.

Örnek:

Söylemez, M., (Şubat 2009), *Gençlik Dönemlerinde Bireylerin Patolojik Vaka Tanımı*, Sosyal Psikoloji, Gaziantep’te sunulan bildiri.

Satır arası ya da dipnot gönderme: (Söylemez, 2006).

ANONİM

Örnek:

Anonim, 1993. Tarım İstatistikleri Özeti. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın No:1579, Ankara.

ELEKTRONİK KAYNAK – ANONİM AĞ SAYFASI

Kaynağın adı. (t.y.). Gün Ay Yıl tarihinde <http://ağ> adresinden erişildi.

Örnek:

Londra’dan Girişimciliğe Davet Var. (t.y.). 04 Nisan 2018 tarihinde www.kmu.edu.tr adresinden erişildi.

Satır arası ya da dipnot gönderme: (*Londra’dan Girişimciliğe*, t.y.)

Not: *Kaynakça ve Yazım kuralları, Türkiye’de yayımlanan dergilerin yazım kurallarından da faydalanılarak derlenmiştir.*

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

KARAMANOĞLU MEHMETBEY UNIVERSITY
JOURNAL OF LITERATURE FACULTY